

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА
УНИВЕРСИТЕТИ

ОЧИЛОВ Т.А
ИСМАТУЛЛАЕВА Х.З.

**«МЕТРОЛОГИЯ, СТАНДАРТЛАШТИРИШ ВА
СЕРТИФИКАТЛАШТИРИШ»**

*Педагогика олий ўқув юртлариинг 5140900 - Касб таълими
йўналиши талабалари учун ўқув қўлланма*

ТОШКЕНТ
«IQTISOD-MOLIYA»
2007

Тақризчилар: ТТЕСН «Ингиринг технологияс» федерасининг доценти
С.Л. Матиеманлов

«Пахтасаноатидм» ИИЧБда лаборатория мудир, техника
фанлари номзоди А.А. Ахмедов

Очиллов Т.А

Касб танлашга йўллаш. Олий ўқув юрлари учун ўқув қўлланма /
Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги. – Т.:
«IQTISOD-MOLIYA» 2007. – 149 б.

Исматуллаева Х.З

АННОТАЦИЯ

Мазкур ўқув қўлланмада физик ўлчов бирликларининг ривожланиши, пайдо бўлиши, SI халқаро бирликлар тизимининг келиб чиқиши ва қабул қилинган бирликлар, ўлчашнинг турлари ва услублари, ўлчаш воситаларининг метрологик хусусиятлари хақида керакли маълумотлар берилган. Ўзбекистон Республикаси стандартлари, стандартлар ва уларнинг турлари, ҳамда стандартларни ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш, сертификатлаштириш хақида маълумот, Ўзбекистон республикасининг сертификатлаштириш идоралари, сертификатлаштиришнинг қонуний асослари, мувофиқлик сертификати ва мувофиқлик белгиси, синов лабораторияларини аккредитлаштириш, чизикли код ишлари батафсил ёритилган.

Ўқув қўлланма педагогика олий ўқув юрларининг 5140900 - Касб таълими йўналиши талабалари учун мўлжалланган. Шунингдек ундан шу соҳа бўйича таълим берувчи касб-хунар коллежларининг ўқитувчилари ва ўқувчилари ҳамда бошқа мутахассислар ҳам фойдаланишлари мумкин.

© «IQTISOD-MOLIYA» 2007
© Н. Муслимов, Р. Муллахметов 2007
МУҚАДДИМА

Ўзбекистон Республикаси бозор иқтисодиётига ўтиш даврида мавжуд бўлган барча турдаги sanoat корхоналарининг ривожланиши иқтисодий кўрсаткичларнинг яхшиланишига олиб келади. Яъни, бозорларимизни юкори сифатли, такомиллашган технология ва маҳсулотлар билан тўлдириш иқтисодиётимизнинг гуллаб яшнанишига ягона шартидир. Республикамиз олдида турган асосий масалалардан бири – ички бозорларимизни сифатли маҳсулотлар билан тўлдириш ва жаҳон бозорларида рақобат қила оладиган сифатли маҳсулотлар ишлаб чиқаришдир.

Sanoat корхоналарида сифатли маҳсулотлар ишлаб чиқариш, уларнинг жаҳон бозорларида рақобатбардошлигини ошириш учун биричи навбатда корхоналарда мавжуд бўлган эски асбоб-ускуналарнинг ўрнига замонавий бўлган хорижий давлатларнинг асбоб-ускуналари билан жиҳозлаш, ҳамда улардан самарали фойдаланишда маҳсулотларни қадоқлаш, саклаш ва транспортда ташиш даврида, кўйилган талабларга риоя қилиш, маҳсулот сифатини барқарорлигини таъминлаш лозим бўлади. Шу билан биргаликда давлатлар орасида иқтисодий, техникавий, маданий алоқаларни ривожлантириш ва тиклаш, халқаро ташкилотлар томонидан ишлаб чиқарилаётган стандартларни уйғунлаштириш талаб қилинади.

Маҳсулотларнинг экспорт салоҳиятини ошириб бориш натижасида унинг ишлаб чиқариш даражасининг яхшиланишига эришиш мумкин. Маҳсулот сифатидан давлатнинг техник таракқиёти ва ривожланганлигига баҳо берса бўлади.

Иқтисодиётни ривожлантиришнинг асосий шартларидан бири, систематик равишда маҳсулот сифатини ошириб боришдир. Маҳсулот сифатини ошириш, ассортиментларини кенгайтириш ва истеъмолчилар талабини қондириш ҳозирги бозор иқтисодиётининг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади. Маҳсулот сифат даражасини таъминлаш учун стандартлар ва техник шартларнинг меъёрий талабларига боглиқ ҳолда систематик назорат ишларини олиб бориш лозимдир.

Шу билан биргаликда маҳсулот сифат даражасини яхшилашда стандартларнинг илмий-техник даражасини ошириш, стандартлар ва техник шартларни мунтазам янгилаб бориш, маҳсулот сифати ва юкори техник даражасини қафолатлаш лозим.

Бозор иқтисодиётида бошқаришнинг янги шартлари маҳсулот сифатига янги талаблар қўймоқда. Бу янада муҳимроқ бўлиб, тўқимачилик маҳсулотлари аҳолининг донмо ўсиб бораётган талаб ва эҳтиёжларини қондириш керак.

Ҳар бир йўналиш, ҳар бир sanoat корхоналари ишлаб чиқаришдаги янгилашнининг аниқ йўлига эга бўлиши лозим. Маҳсулот сифатини жаҳон стандартлари даражасига кўтариш маҳсулотни дунё бозорларига чиқаришни таъминлайди.

Исталган маҳсулот сифатини, шу жумладан тўқимачилик материаллари сифатини баҳолаш учун, ҳамда материалларнинг рационал қайта ишланиши ва қўлланилиши имкониятларини аниқлашда, уларнинг муҳим хоссаларига қўйиладиган меъёрий талабларни асослаш муҳимдир.

Маҳсулот сифатини баҳолаш натижалари нафақат жами хоссалари даражасига ва старли ўлчашдаги аниқлигига, балки бу хоссаларига бўлган талаб даражасига боғлиқ.

Ундан ташқари, маълум бир мақсадлар учун ишлатилган ёки қайта ишланадиган маҳсулотларнинг старли даражада асосланган сифат кўрсаткичларини танлашдир.

Юқори сифатли маҳсулотни яратиш, таъминлаш ва режалаштириш замонавий баҳолаш услублари ва сифат кўрсаткичларининг стандартлари бўйича билимларни талаб этади. Мазкур ўқув қўлланманинг асосий мақсади, «Метрология, стандартлаштириш ва сертификатлаштириш» фани бўйича керакли маълумотларни бериш ва амалиётда услубларнинг қўлланилишини кўрсатишдир.

Ушбу «Метрология, стандартлаштириш ва сертификатлаштириш» фанидан ўқув қўлланмани тайёрлашда Ўзбекистон Республикасида мавжуд бўлган давлат стандартларидан фойдаланилди.

1.1. АСОСИЙ АТАМАЛАР ВА ТАЪРИФЛАР

Инсонийет пайдо бўлиши билан ўлчаш ишларига эҳтиёж туғилган. Ўлчашларсиз фан ва техника тараққий этиши мумкин эмас. Ҳаётимизда учраб турадиган ҳар бир иш ҳамда фаолиятда ўлчаш усуллари ва воситалари ёрдамида уларнинг бирлигини таъминлаш ва талаб этилган аниқликка эришиш метрология фани орқали амалга оширилади. Метрология фанининг ривожлана бориши билан шу соҳага оид бўлган таъриф ва ибораларни ўрганишга эҳтиёж туғилди.

«Метрология» - ўлчашлар, уларнинг бирлигини таъминлаш усуллари ва воситалари ҳамда керакли аниқликка эришиш йўллари ҳақидаги фандир.

"Метрология" сўзи грекча сўздан олинган бўлиб, "метрон"-ўлчаш, "логос" - таълимот маъносини англатади, яъни, ўлчаш таълимоти демакдир.

«Катталик»- сифат жиҳатидан ажратилиши ва миқдор жиҳатидан аниқланиши мумкин бўлган ходисалар, моддий тизим, модданинг хусусиятидир.

«Ўлчаниладиган катталик»-ўлчаш вазифасининг асосий мақсадига мувофиқ ўлчаниши лозим бўлган, ўлчанадиган ёки ўлчанган катталик.

«Катталик ўлчами»-муайян миқдорий объект, тизим, ходиса ёки жараёнга тегишли бўлган катталикнинг миқдорий аниқланганлиги.

«Катталикнинг қиймати»-катталик учун қабул қилинган бирликларнинг маълум бир сони билан катталикнинг ўлчамини ифодалаш.

«Чин қиймат»-маълум катталикни сифат ва миқдор жиҳатдан идеал тавсифлай оладиган катталик қиймати.

«Ҳақиқий қиймат»-синов орқали топилган қиймат чин қийматга шу даражада яқинки, берилган масалада бунинг ўрнида фойдаланиши мумкин.

«Кўрсаткич»-берилган катталикни ўлчашда ёрдамчи сифатида қараладиган катталик.

«Катталиклар тизими»-катталикларнинг бирлари мустақил, бошқалари эса мустақил катталикларнинг функцияси деб қабул қилинадиган принципларга мувофиқ ташкил этилган катталиклар тўплами.

«Асосий катталик»-тизимга кирадиган ва тизимнинг бошқа катталикларидан мустақил деб шартли равишда қабул қилинган катталик.

«Ҳосилавий катталик»-тизимга кирадиган ва бу тизимнинг асосий катталиклари орқали аниқланадиган катталик.

«Катталикнинг ўлчов бирлиги»-шартли равишда 1 га тенг қиймат берилган ва ўзи билан бир турли катталикларни миқдор жиҳатдан ифодалаш учун қўлланиладиган, белгиланган ўлчамли катталик.

«Катталиклар бирликлари тизими»-берилган катталиклар тизими учун қабул қилинган принципларга мувофиқ тузилган катталикларнинг асосий ва ҳосилавий бирликлари мажмуи.

«Катталиклар бирликлари тизимининг асосий бирлиги»-асосий катталикнинг берилган бирликлар тизимидаги бирлиги.

«Катталиклар бирликлари тизимининг ҳосилавий бирлиги»-асосий бирликлар ёки асосий ва аниқланган ҳосилавий бирликлар билан боғловчи тенгламага мувофиқ ташкил топган, катталиклар тизимининг ҳосилавий катталик бирлиги.

«Катталикнинг тизимдан ташқари бирлиги»-қабул қилинган бирликлар тизимига қирмайдиган катталик бирлиги.

«Катталикнинг каррели бирлиги»-тизимли ёки тизимдан ташқари бирликдан бутун сон марта катта бўлган катталик бирлиги.

«Катталикнинг улушли бирлиги»-тизимли ёки тизимдан ташқари бирликдан бутун сон марта кичик бўлган катталик бирлиги.

«Халқаро бирликлар тизими»-ўлчовлар ва тарозилар бўйича бош конференция қабул қилган ва тасвир этган бирликлар когерент тизими.

«Метрология бўйича миллий идора» – давлатда ўлчашлар бирлигини таъминлаш ишлари бўйича раҳбарликни амалга ошириш ваколатига эга бўлган берилган давлат бошқарув идораси - Ўзбекистон Республикасининг Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш Ўзбекистон давлат маркази (Ўзстандарт Агентлиги).

«Ўлчашлар бирлиги» - ўлчаш натижалари қонунлаштирилган бирликларда ифодаланиб, уларнинг хатоликлари берилган эҳтиمولлик билан белгиланган чегарасидан чиқмайдиган ўлчашларнинг ҳолати.

«Ўлчов аниқлиги» - ҳақиқий изланаётган ўлчов қийматларини яқинликдан таърифлашдир. Шунинг учун метрологиянинг асосий масаласи аниқ бир аниқликда ифодалаш ва керакли бирликда таъминлашдир.

«Ўлчаш воситаси» - техник воситалар бўлиб, метрологик хоссаларини ўлчаш учун қўлланилади.

«Бирлик эталони» - ўлчаш воситаси бўлиб, бошқа ўлчаш воситаларига узатиш мақсадида ва физик ўлчов бирликларини сақлаш учун ишлатилади.

«Давлат эталони» - эталон, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида белгиланган ўлчов бирликлари учун миллий идора томонидан тан олинганлиги.

«Метрологик хизмат» - бирлик ўлчамида таъминлашга йўналтирилган юридик шахсларнинг ва уларнинг иш фаолиятида метрологик хизмат ва давлат идораларининг тармоқлари.

«Давлат метрологик назорати» - метрология қонун-қоидаларига риоя қилишни текшириш ваколатига эга бўлган давлат метрологик хизмати.

«Ўлчаш воситаларини текшириш» - жараёнлар жами бўлиб, техник шартларда белгиланган ўлчаш воситаларига боғлиқликни давлат метрологик хизмат идоралари томонидан аниқлаш ва тасдиқлаш.

«Ўлчаш воситаларини калибровка қилиш» - жараёнлар жами бўлиб, қўлланилишга яроқли бўлган ўлчаш воситаларининг яроқлилиги ва метрологик хоссаларининг ҳақиқий қийматларини тасдиқлаш ва аниқлаш ишлари қалнбрли лабораторияда бажарилиши.

«Ўлчаш воситаларини тайёрлашга рухсатнома» - ҳужжат, давлат метрологик идоралари томонидан кўрсатилган фаолият тури билан шугулланиш ҳуқуқига эга бўлган юридик ва жисмоний шахсларга берилган гувоҳнома.

«Ўлчаш воситаларини метрологик аттестациялаш» - уларнинг хоссаларини батафсил тадқиқот қилиш асосида бирлик ишлаб чиқаришда ўлчаш воситаларининг қўлланилиши учун метрологик хизматнинг икромлиги.

«Метрологик хизмат, марказ, лабораторияларни аккредитациялаш» - бирлик ўлчашларни таъминлаш бўйича белгиланган жойда аккредитациялаштириш ишлари метрологик хизмат, марказлар ва лабораторияларда ўтказилиши.

«Ўлчаш воситаларини калибровка қилиш ҳуқуқига эга бўлган юридик шахсларнинг метрологик хизматини аккредитациялаштириш» - метрологик хизмат юридик шахслари томонидан ўлчаш воситаларини калибровлаш ишлари белгиланган жойларда ўтказилади.

«Ўлчашни бажариш услубларини метрологик аттестациялаш» - ўлчаш хатоликларининг хусусиятларини тадқиқ этиш ва баҳолаш.

«Давлат метрологик назорати» - ўлчаш воситаларининг типини тасдиқлаш ва текшириш, рухсатномани тайёрлаш, сошлаш, сотиш ва уларни ижарага бериш ишлари давлат метрологик хизмати томонидан амалга оширилади.

«Ўлчашлар бирлигини таъминлаш» - ўлчашлар бирлигини таъминлаш бўйича Ўзбекистон Республикасининг ҳудудида амал қилинадиган конун ҳужжатлар, стандартлар ва бошқа меъёрий ҳужжатларга мувофиқ ўлчашлар бирлигига эришишга ва саклаб туришга йўналтирилган хизматларни ва идораларнинг фаолияти.

«Ўлчашлар бирлигини таъминлаш тизими» - ўлчашлар бирлигига эришиш ва уларни саклаб туриш учун Ўзбекистон Республикасининг халқ ҳўжалик мажмуасини самарали иктисодий ривожланиш талабларига боғлиқ бўлган илмий асосланган, техникавий тўғри келадиган ва иктисодий маъқул бўлган меъёрлар, қондалар ва тадбирлар тизими.

Метрологияни қонунлаштириш ишлари ҳақиқий қонун ва Ўзбекистон Республикаси қонунлаштирилган актларидан иборат бўлади.

Ўзбекистон Давлатининг ўлчашлар бирлигини таъминлаш давлат тизими (ЎЗЎДТ) - ўлчашлар бирлигини таъминлаш бўйича давлат томонидан бошқариладиган соҳаларда метрология бўйича миллий идора томонидан мамлакат ҳудудида тасдиқланган ва жорий этиладиган талаблар, қондалар, низомлар, меъёрлар ва ишларни ўтказиш тартибининг белгилайдиган ўзаро боғланган ва ўзаро алоқадор бўлган халқаро, давлатлараро ва миллий меъёрий ва услубиятли ҳужжатларнинг мажмуасидир.

Инсон табиатининг ривожланиши асосан ўлчашдан бошланди. Ўлчашлар математика, физика ва механика фанлари каби аниқ фанларидан бири бўлиб қолди. Улар олдида турган вазифа-аниқ бир миқдорий

муносабат имконияти ва табиатнинг объектив инфодаланувчи қонунларини очиқ беришдир.

Метрологиянинг буюк асосчиларидан бўлмиш И. Менделеев метрология йўналишида шундай ибораларни қирғинга эди: «Фаннинг шу вақтдан бошлаб ривожланиши асосан ўлчашдан бошланди».

Инглиз метрологиясининг асосчиларидан бири бўлмиш Ж. Томсон ҳам бу соҳада ўзининг таърифини берган экан: «Ҳар бир нарса шу даражада аниқки, уни қандай йўл билан яратишдан қатъий назар».

Барча саноат тармоқлари — тўқимачилик ва енгил саноатидан то оғир машинасозлик, ядро энергетикасигача, худди технологик жараёنни ўрганишдек; уларни бошқариш ва текшириш. ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг тузилиши ва сифати ҳам кенг миқдорда ёйилган ўлчаш тизимларисиз бўлиши мумкин эмас.

Ҳозирги вақтда тезлик билан илмий-техник тараққиётнинг ўсиши ва стандартлаштиришнинг ўрни, асосий занжири бўлмиш техник жиҳатдан бошқариш тизими ва илмий босқичда барча маҳсулотнинг сифати лойиҳаланган, уларнинг тузилиш хоссалари қатга аҳамият қасб этади.

Стандартлаштиришни ҳаётда актив восита сифатида умумдавлат техник сиёсатидан ўтказиш, меҳнат унумдорлигини ошириш, ишлаб чиқариш воситаси, иссиқлик ва энергияга таянган ҳолда, янги ресурсларни эҳтиёт қилиш фан ва техникада ютуқларга олиб қелиши мумкин. Республикамизда стандартлаштириш ташкилий ва моддийликка таянган ҳолда, умумдавлат қонун қучи ёрдамида амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Ўзбекистон Республикасида стандартлаштириш бўйича ишларни ташкил қилиш" тўғрисида 1992 йил 2 мартдаги 93-сон қарорига мувофиқ Ўзбекистон Республикасининг Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш бўйича Ўзстандарт Агентлиги - стандартлаштириш бўйича миллий идора ҳисобланади.

Мамлакатда метрология ва стандартлаштиришни бошқариш вазифасини Вазирлар Маҳкамаси қошида ташкил этилган стандартлаштириш агентлигига юклатилди. Бу республикамизда стандартлаштириш ва метрологиянинг янада ҳам ривожланишига олиб келди. Ўзстандарт Агентлигининг асосий вазифалари қуйидагичадир:

а) маҳсулотнинг сифат кўрсаткичини стандартлаштириш ва биринчи навбатда қорхоналаро маҳсулотни стандартлаш масаласини умумий жиҳатдан ҳал этиш, ундан ташқари, материаллар, хомаки маҳсулотлар, тайёр маҳсулот сифатини ривожлантириш, қорхоналаро стандартлаштириш масаласини ташкил қилиш, маҳсулотни ягона услублар асосида ишлаб чиқариш, стандартлаштиришни давлат назорати остида олиб боришдир;

б) маҳсус саноат қорхоналарини бирхиллаштириш ва агрегатлаштиришни кенг ривожланишда таъминлаш, ишлаб чиқариш жараёнини умумий жиҳатдан комплекслаштириш ва автоматлаштиришдир;

в) техник ва ўлчаш асбобларини яхшилаш, физик ўзгармас ўлчашда стандартлаштириш, қўйилган тизимда давлат ўлчов бирлигини ташкил

книши, давлат эталонлари бўйича бирлик тизимини яратиб ва уни татиқ қилиши, шу билан биргаликда умум ва махсус ўлчаш техникаларини давлат назорат остига олиши ва бу техникаларда ишни амалга ошириши, ҳамда бирлик ўлчамини таъминлашдир:

г) халқ хўжалигининг барча тармоқларида стандартлаштириш ишлари бўйича координациялаш, белгиланган бирлик тизимини лойиҳалаш ва технологик ҳужжат асосида расмийлаштириш, қўйилган ва тасдиқланган давлат режаси асосида стандартлаштириш, техник ва стандартлаштириш шартинини ҳисобга олиш ва уни рўйхатдан ўтказишдир:

д) республика корхоналари стандартлаштириш ишлари бўйича бошқа давлатлар билан ҳамкорликда иш олиб бориш, стандартлаштириш ва метрология бўйича шу давлатларнинг иш тажрибаларини ўрганишдир.

Назорат саволлари ва топшириқлари:

1. Метрология қандай фан ва унинг асл маъноси нима?
2. Метрологик катталиклар ҳақида маълумот беринг?
3. Ўлчов бирлиги, аниқлиги ва воситасига таъриф беринг?
4. Ўзбекистон Республикасининг ўлчашлар бирлигини таъминлаш Давлат тизими ҳақида маълумот беринг?
5. Метрологиянинг асосчилари қимлар?
6. Ўзстандарт Агентлигининг асосий вазифалари нималардан иборат?

Эслаб қолинг!

Метрология, катталик, катталик ўлчамини, катталикнинг қиймати, чин қиймат, ҳақиқий қиймат, кўрсаткич, катталиклар тизими, асосий катталик, ҳосиллави катталик, каррала, улушли, ўлчов аниқлиги, бирлик эталони, давлат эталони, ўлчаш воситаси.

Ўқув материаллари таъминоти

1. И.А.Каримов. Ўзбекистон иктисодий ислохатларни чуқурлаштириш йўлида. Т.Ўзбекистон. 1995.
2. Крылова А.Н. Основы метрологин. стандартизации и сертификации. М.:Аудит, 1998, ЮНИТИ.
3. П.Р.Исмагуллаев, З.Т.Тўхтамуродов, А.Х.Абдуллаев, Р.А.Сайдазова. Стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштиришга муқаддима. Ўқув қўлланмаси. Конструктор ИЧБ. Тошкент. 1995.
4. Шишкин И.Ф. Метрология, стандартизация и управление качеством. М.:Изд.Стандартов, 1990.

1.2. МЕТРОЛОГИК ТАЪМИНОТНИНГ АСОСИЙ МАҚСАДИ

Ўзстандарт Агентлиги Давлат тизимининг қондаларини қуйдагича амалга оширади:

а) маҳсулотнинг яратилиш ва фойдаланиш даврининг ҳамма босқичларида сифатни ва бозор муносабатлари шароитларида унинг рақобатбардошлик қобилиятини ошириш;

б) агрегатлар, қисмлар, деталларнинг ўзаро атмашннвчанлигини таъминлаш;

в) ўлчаш натижаларининг керакли, аниқлиги, объективлиги ва ишончилигини таъминлаш асосида илмий-тадқиқот ва тажрибавий лойиҳалаш ишлари, ҳамда синовлар унумини ошириш;

г) савдо-сотик ва аҳолига маиший хизмат кўрсатиш билан боғлиқ ўлчов ишларини бажариш;

д) соғлиқни сақлаш, меҳнат ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш масалаларини ҳал қилиш.

Метрологик таъминот даражаси маҳсулотнинг сифат кўрсаткичларига бевосита таъсир этади. Натижада, бу таъсир самарадорлигини ошириш мақсадида метрологик таъминот масалаларига алоҳида аҳамият берилади.

Ўзстандарт Агентлигининг асосий мақсадлари қуйдагилардан иборат:

1) белгиланган ҳуқуқий тартиб, юридик ва жисмоний шахсларнинг ҳуқуқлари ва манфаатларини ўлчаш натижаларининг ишончли бўлмаганлиги туфайли салбий оқибатлардан ҳимоя қилиш;

2) ўлчаш воситаларини ишлаб чиқариш, таъмирлаш, сотиш ва ижарага бериш масалалари бўйича давлат бошқарув идоралари ва хўжалик субъектлари орасидаги муносабатларни йўлга қўйиш;

3) Ўзбекистон Республикасининг халқ хўжалиги мажмуасини барча соҳаларида ўлчашлар бирлигига ва талаб этилган аниқлигига эришишни таъминлаш асослари ва шароитларни яратиш;

4) ўлчашлар бирлигини таъминлаш миллий тизимнинг қондалари ва тадбирларини, халқаро ҳамкорликда техникавий тўсикларни бартараф этиш мақсадида халқаро ташкилотларни ва бошқа давлатларни шунга ўхшаш тизимларининг тавсиялари билан уйғунлаштириш;

5) метрология фаолияти соҳасида халқаро ва минтақавий миқёсда ҳамкорликни таъминлаш, ўлчашлар, киёслаш, калибрлаш, синаш, сертификатлаштириш ва метрологик идораларни ва хизматларни аккредитлаш натижаларини ўзаро тан олиш тўғрисидаги давлатлараро битимларни бажариш учун шароитларни яратиш;

6) хўжалик субъектлари даражасида Ўзстандарт Агентлиги талабларини сифат тизимларини, ҳамда корхоналар ва ташкилотларда амал қилаётган бошқа тизимларининг талаблари ва қондалари билан уйғунлаштириш.

Метрологик хизмат бўйича Ўзстандарт Агентлигининг асосий вазифалари қуйдагилардан иборат:

1) Халқаро бирликлар тизимини жорий этиш ва унга риоя қилиш асосида ва Ўзстандарт Агентлигининг метрологик меъёрлари, қоидалари ва тадбирларини, ўлчашлар бирлигини таъминлаш, стандартлаштириш, сертификатлаштириш ва аккредитлаштириш бўйича халқаро ташкилотлар ва миллий тизимлар тавсияномалари билан уйғунлаштириш асосида Ўзбекистон Республикасининг давлатлараро муносабатларини ривожлантиришга қўмаклашиш;

2) Ўзбекистон Республикасининг халқ хўжалиги мажмуасининг ажралмас қисми сифатида Ўзстандарт Агентлигининг ривожлантиришини олдиндан айтиб бериш;

3) ўлчашлар бирлигини, талаб этилган аниқлигини, ишончлилигини таъминлаш, ҳамда ўлчаш услубларини, ўлчаш воситаларини, унумдорлиги ва ишончлилигини оширишни мукамаллаштириш асосида илмий ва техникавий потенциални, миллий иқтисодни ривожлантиришда қатнашиш;

4) бозор муносабати шароитларида ўлчашларни маъқул бўлган тартибда ташкил этиш ва маҳсулот яратишнинг барча босқичларида метрологик таъминлаш асосида маҳсулот сифати ва рақобатбардошлигини таъминлаш.

5) жамоат манфаатларининг барча соҳаларида, шу жумладан савдо, соғлиқни сақлаш, меҳнат хавфсизлигини, маҳсулот ва технологияларни, атроф-муҳитни муҳофаза қилишни ҳисобга олган ҳолларда ўлчаш натижаларининг керакли ишончлилик билан ўрнатиш ва таъминлашни юридик ва ҳуқуқий асосларини яратиш.

Ўзстандарт Агентлигининг мақсадлари ва вазифаларини амалга ошириш турли ихтисос ва мулк шаклидаги барча даражадаги хўжалик субъектларини ҳисобга олган ҳолда мамлакатни халқ хўжалиги мажмуасини метрологик таъминлаш йўли билан бажарилади.

Ўзстандарт Агентлигининг асосий вазифаларини бажариш қуйидагича амалга оширилади:

- катталик бирликларининг давлат эталонлари ва юқори аниқликдаги ўлчаш воситаларини яратиш ва мукамаллаштириш, катталик бирликларининг ўлчамларини эталонлардан барча ўлчаш воситаларга узатиш меъёрларини ва қоидаларини белгилаш мақсадида илмий тадқиқотларни ташкил этиш ва ўтказиш;

- ўлчашлар бирлигини таъминлашнинг асосий низомлари, қоидалари, талаблари ва меъёрларини стандартлаштириш, Ўзстандарт Агентлигининг ҳуқуқий, меъёрий ва услубли асосини яратиш ва сақлаб туриш;

- жамиятни ишончсиз ўлчашларнинг салбий оқибатидан ҳимоя қилишни таъминлаш учун метрологик меъёрлар ва қоидаларни ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш;

- фан, маълумот ва ахборотдан, ҳамда метрологик идоралардан, техникавий, меҳнат ва моддий-молиявий манбалардан ташкил топган метрологик инфра тузилмани тузиш ва бошқариш.

Ўзстандарт Агентлиги қуйидагилардан ташкил топади ва амалга оширилади:

- Ўзбекистон Республикасида қўлланилишга рухсат этилган катталик бирликларининг тизими;

- мамлакат иктисодини ривожлантириш талабларига мувофиқ бўлган аниқликда бирликларни қайта тикланишни таъминлайдиган катталик бирликларининг давлат эталонлари мажмуи ва энг юқори аниқликдаги бошланғич ўлчаш воситаларидан;

- катталиклар бирликларининг ўлчамларини қиёслаш схемалари асосида эталонлардан барча ўлчаш воситаларига узатиш тизими билан;

- вазирликлар, муассасалар, корхоналар миқёсида ишлаб чиқиладиган, ҳамда тасдиқланадиган ва Ўзбекистон стандартлаш-тириш агентлиги низомлари, меъёрлари, қоидалари ва талабларини амалга оширишни таъминлайдиган меъёрий ва услубли ҳужжатлар мажмуаси билан;

- ўлчаш воситалари турини синаш, метрологик аттестациялаш, сертификатлаштириш, уларнинг давлат реестрини юритиш йўли билан;

- ўлчаш воситаларининг қиёсланиши, калибшлаши, солиштиришини ташкил этиш ва амалга ошириш, ўлчашларни бажариш услубларини метрологик аттестациялаш билан;

- модда, материаллар таркиби ва хоссаларини тавсифлайдиган катталиклар бирликларини қайта тикланишини таъминлайдиган моддалар, материаллар таркиби ва хоссаларининг стандарт намуналарини яратиш, тасдиқлаш ва фойдаланиш билан;

- модда ва материалларнинг физик ўзгармас хоссалари тўғрисидаги стандарт маълумотлардан фойдаланиш билан;

- метрологик идоралар, ишлар ва ходимларни аккредитлаштириш, рухсатнома бериш ва сертификатлаштириш йўли билан;

- метрологик ахборотни таснифлаш ва кодлаш тизими ва ахборотли технологияларни жорий этиш билан;

- давлат ва бошқа метрологик идораларининг метрологик текшируви ва назорат орқали.

Ўзстандарт Агентлигининг илмий асоси метрология бўлиб, бу ўлчашлар, уларнинг бирлигини таъминлаш услублари ва воситалари ва талаб этилган аниқлигига эришиш усуллари тўғрисидаги фан.

Ўзстандарт Агентлигининг техникавий асоси Ўзбекистон Республикасининг ўлчашлар бирлигини таъминлаш давлат тизими масалаларини ечишни таъминлайдиган техникавий воситалар мажмуасидир ва ўз ичига қуйидагиларни олади:

- катталиклар бирликларининг давлат эталонларини;

- эталонлардан ишчи ўлчаш воситаларига қиёслаш схемасига мувофиқ катталиклар бирликларини узатиш воситаларини;

- моддалар, материаллар таркиби ва хоссаларининг стандарт намуналарини;

- хўжалик субъектларининг фаолиятини метрологик таъминотида фойдаланиладиган ўлчаш ва ёрдамчи ускунасини.

Ўзстандарт Агентлигининг меъёрий асоси Ўзбекистон Республикасининг ўлчашлар бирлигини таъминлаш давлат тизимининг

хужжатлар мажмуасидир, ҳамда Ўзстандарт Агентлиги коидаларини амалга оширишни таъминлайдиган меъёрий ва услубий хужжатларидир.

Ўзстандарт Агентлигининг ахборот асосини, илмий-тадқиқотлар ва ютуқлар, коидалар, низомлар, талаблар, тавсияномалар ва бошқа метрология бўйича ахборотни ўз ичига олган илмий, меъёрий, услубий ва маълумотли материаллардир.

Ўзбекистон Республикасининг ўлчашлар бирлиги таъминлаш давлат тизимининг ташкилий асоси Ўзбекистон Республикасининг метрологик хизматидир. У давлат метрологик хизмати ва юридик шахсларнинг метрологик тузилмасидан иборат бўлади.

Ўзбекистон Республикасида ўлчашлар бирлигини таъминлаш бўйича ишларни мувофиқлаштириш метрология бўйича Миллий идора - Ўзстандарт Агентлиги амалга оширади.

Ўзстандарт Агентлиги бошчилик қиладиган давлат метрологик хизмати қуйидагилардан иборат:

- давлат эталонлари Маркази;
- метрологик хизматнинг Бош маркази;
- стандарт намуналарнинг Бош маркази;

-Ўзбекистон стандартлаштириш, метрология, сертификатлаш-тириш ва маҳсулот сифатини бошқариш соҳасидаги тадқиқотлар ва мутахассислар тайёрлаш институти;

- худудлардаги давлат метрологик хизматининг идоралари - Қорақалпоғистон Республикасидаги, вилоятлардаги ва шаҳар-лардаги стандартлаштириш, метрология, сертификатлаштириш худудий марказлари.

Давлат метрологик хизматига ўлчашлар бирлигини таъминлаш бўйича белгиланган тартибда тасдиқланган бошқа хизматлар киритилиши мумкин.

Ўзстандарт Агентлиги қошидаги давлат эталонларининг Маркази Ўзбекистон Республикасининг эталон базасини ривожланишини ва мукамаллаштиришини асосий йўналишларини аниқлаш ишларини, катталиклар бирликларининг давлат эталонларини яратиш, сақлаб туриш, асраш ва қўллаш ишларини ўтказди.

Метрологик хизматнинг бош маркази ўлчашлар бирлигини таъминлашни илмий-услубий, техник-иқтисодий, ташкилий, меъёрий асосларини ишлаб чиқишни, метрология соҳасида кадрларни тайёрлаш ва малакасини оширишни амалга оширади.

Метрология бўйича Давлат бошқариш фаолияти - Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қошидаги Ўзстандарт Агентлиги ҳисобланади. Ўзстандарт Агентлигига қуйидагилар бўйсинади:

1. Метрология бўйича худуд ва тармоқлараро координациялаш фаолияти.
2. Яратиш коидаларини белгилаш, тасдиқлаш, сақлаш ва физик ўлчов бирликларининг эталонларини қўлланилиши.
3. Воситалар, услублар ва ўлчаш натижаларига умумий метрологик шартларни аниқлаш.
4. Давлат метрологик назорат ва надзорни амалга ошириш.

5. Ўзбекистон Республикаси барча ҳудудда мажбурий кучга эга бўлган, бошқа давлат бошқариш идоралари билан биргаликда метрология масалалари бўйича меъёрий актларни қабул қилиш.

6. Метрология бўйича илмий ва муҳандис-техник кадрларни тайёрлаш.

7. Метрология бўйича Ўзбекистон Республикаси халқаро шартномаларга риоя этишни назоратдан ўтказиш.

8. Метрология масалалари бўйича халқаро ташкилотлар фаолиятида иштирок этиши.

Метрологик хизматнинг давлат идоралари, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва шаҳарларнинг стандартлаштириш, метрология, сертификатлаштириш марказлари Ўзстандарт Агентлиги тасдиқланган СМШМ тўғрисидаги Низомга мувофиқ ўлчашлар бирлигини таъминлаш бўйича мувофиқлаштириш ишларини, O'zDst 8.002 бўйича давлат метрологик текширув ва назоратига тегишли доирасида бириктирилган ҳудудда метрологик текширув ва назоратни амалга оширадилар.

Халқ хўжалиги мажмуасида ўлчашлар бирлигини таъминлаш учун давлат бошқарув идоралари ва юридик шахслар ўз фаолиятининг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда бирлашмаларда, ташкилотларда ва қорхоналарда бош, таянч ва метрологик хизматларини ташкил этадилар.

Қорхоналарда ўлчашлар бирлигини таъминлаш бўйича ўтказиладиган ишлар, фаолиятининг асосий турларига таълуқлидир.

Барча даражадаги метрологик хизматлари ўз ишларини Ўзбекистон Республикасининг ўлчашлар бирлигини таъминлаш давлат тизимининг Давлат метрологик хизмати идоралари билан келишилган меъёрий ҳужжатларига ва улар тўғрисидаги низомларга мувофиқ ташкил этадилар.

Метрологик хизмат бўлими ўз ишларини улар ҳақидаги низомлар асосида олиб боради: ушбу низомлар идора бошлиқлари қарори билан ташкил этилган хизматларнинг намунавий низомлари асосида тузилади ва бошлиқ томонидан тасдиқланади. Ўзстандарт Агентлиги тўғрисидаги Низом Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарори билан тасдиқланади.

Назорат саволлари ва топшириқлари:

1. Ўзстандарт Агентлиги Давлат тизими қондаларини қандай амалга оширади?

2. Ўзстандарт Агентлигининг асосий мақсадлари нималардан иборат?

3. Метрологик хизмат бўйича Ўзстандарт Агентлигининг асосий вазифалари нималардан иборат?

4. Ўзстандарт Агентлиги бошчилик қиладиган Давлат метрологик хизмати ҳақида маълумот беринг.

Эслаб қолинг!

Метрологик хизмат, Халқаро бирликлар, катталиқ, метрологик идоралар, давлат эталонлари, давлат эталонлари маркази, метрологик хизматнинг Бош маркази, стандарт намуналарининг Бош маркази.

1. Крылова А.Н. Основы метрологии, стандартизации и сертификации. М.:Аудит, 1998. ЮНИТИ.
2. П.Р.Исматуллаев, З.Т.Тўхтамуродов, А.Х.Абдуллаев, Р.А.Сайдазова. Стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштиришга мукаддима. Ўқув кўлланмаси. Конструктор ИЧБ, Тошкент, 1995.
3. Шишкин И.Ф. Метрология, стандартизация и управление качеством. М.:Изд.Стандартов, 1990.
4. П.Р.Исматуллаев, А.Н.Мақсудов, А.Х.Абдуллаев, Б.М.Ахмедов, А.А.Аъзамов. Метрология, стандартлаштириш ва сертификатлаштириш. «Ўзбекистон», Тошкент, 2001.

1.3. ФИЗИКАВИЙ КАТТАЛИКЛАРНИНГ БИРЛИКЛАР ТИЗИМИ

Физикавий катталикларнинг бирликлар тизимининг ривожланишини 4 даврга бўлиш мумкин.

1-давр: эрамыздан аввалги 283-263 йилларда Миср ўлчов тизими пайдо бўлган. Бу ўлчов тизимидаги бир канча ўлчов бирликлари Ўзбекистон худудидаги ўлчов бирликларига мос келади. Масалан, саржин-2160 мм, аршин-720 мм, тирсак-540 мм оёк юзи (кафти)-360 мм, кафт (қўл кафти)-90 мм, бармок-22,5 мм ва ҳоказо.

Миср бирликлари Осиё давлатларига, Ҳиндистонга, Европа давлатларига ҳам тарқалган.

Ўлчовларни, воситаларни ва ўлчаш усулларини яратишда Марказий Осиёда, яъни Богдодда «Байтул хикма» («Донишмандлар уйи»)нинг буюк олимлари Ал-Хоразмий, Аҳмад Фарғоний, Ибн-Сино, Абу-Райхон Берунийлар ижод қилишган. Уларнинг метрология фанига қўшган ҳиссалари жуда катта бўлган.

Ал-Хоразмий ва Аҳмад Фарғонийларнинг хандаса (геометрия) илмидан ёзган асарлари узок йиллар давомида гарб давлатларида дарслик сифатида қўлланилиб келинган.

Аҳмад Фарғонийнинг юлдузларни кузатиш бўйича ясаган асбобидан бир канча юз йиллар астрономлар фойдаланиб келишган.

Аҳмад Фарғоний дунёда биринчи бўлиб, дарёдаги сув сатҳини ўлчайдиган «Микёси Нил» ўлчаш асбобини яратиб, Мисрдаги Нил дарёси сатҳининг ўзгаришини кузатиб, йиллик ёгин миқдорини олдиндан белгилаш мумкинлигини аниқлаган. Натижада экиладиган экинларнинг турлари танланган. Агар сув сатҳи асбобнинг махсус белгисидан юқори бўлса, сув талаб қилувчи ўсимликлар экилган. Агар паст бўлса, кам сув талаб қилувчи экинлар экилган. Бу асбоб қурғокчилик йилларидаги кийинчиликларнинг олдини олишда катта хизмат қилган. Агар сув кўп бўлса, тошқинларнинг олдини олишда ёрдам берган.

Мирзо Улугбекнинг астрономик ўлчашлари (1018 юлдузларнинг ҳолатини аниқлаган) ҳозирги замонавий асбоблардан фойдаланиб

аниқланган натижадан 5-6чи рақамда фарқ килади. Айрим ўлчамларида фарқ йўқлиги олимларни хайратга солиб келмоқда.

2-давр: XIV-XVI асрларда Англияда бирликларни бир-бирига боғланган ҳолда ишлатилади.

Масалан: курукликда узунлик бирлиги килиб дюйм, фут, ярд, мил ишлатилган.

1 дюйм=0,0254 м=25,4 мм

1 фут=12 дюйм=0,3048 м

1 ярд=3 фут=0,9144 м

1 (Инглиз) миль=1760 ярд =1609, 344 м

Шу даврларда Туркистонда узунлик бирлиги килиб «кадам» ишлатилади.

1. кадам — 0,75 м

2. тош - 8000 кадам \times 0,75=6000 м=6,0 км

3. қақирим — 1200 кадам \times 0,75=0,9 км

4. шар - 4000 кадам \times 0,75=3,0 км

5. ёғоч — 12000 кадам \times 0,75=9,0 км.

XIX асрга қадар ҳар хил моддаларнинг массасининг бирлиги килиб арпа донининг массаси олинган.

1. 1 арпа донининг массаси — 0,04095 г.

2. Мискол=100 арпа дони \times 0,04095=4,095 г.

3. Қадок=100 мискол \times 4,095=409,5 г.

4. Кумуштош=250 мискол \times 4,095=1023,7 г.

5. Олтинтош=500 мискол \times 4,095=2047,5 г.

6. Пуд=4000 мискол \times 4,095=16,38 кг.

7. Ботмон=10 пуд= 163,8 кг.

8. Қиммат баҳоли тошлар «Карат» бирлиги билан ўлчанган 1 карат=0,2 г=200 мг.

Сувларни ўлчаш.

1 кулок сув — 11,5 л/с

1 тегирмон сув — 5 кулок \times 11,5=58 л/с

1 саноч сув — 30 литр

1 хўплам — 15-20 мл

1 ош қошиқ - 15 Мл

1 ашир — 6 литр.

3-давр: XVIII асрда Француз олимлари Лаплас, Лагранж, Монж биринчи бўлиб метр тизимини (м ва кг) тақлиф этишади.

Метр тизими билан узунликни, юзани, ҳажмни, массани ўлчаш мумкин бўлади. Ҳақиқатда узунлик бирлиги «метр» деб ер меридианининг 40 млн.дан бир қисми қабул қилинган.

1 м килиб, платинадан тимсол (намуна) ясалган.

Массанинг бирлиги «кг» деб 4⁰С ҳароратдаги 1 дм³ дистилланган сувнинг массасини қабул қилишган.

Шу массага баробар килиб платинадан қадақ тош ясалган бўлса, унинг диаметри 39 мм га тенг бўлган.

Бирлик «кг» га ҳам платинадан тимсо́л (прототип) ясалган. 1872 йил Халқаро комиссия томондан «кг» ва «м» прототиплари қабул қилинган.

1875 йил 37 давлатлар шу тимсолларни қабул қилганлар. Россия эса (1919 йилдан бошлаб) 1927 йил бутунлай татбиқ этган.

Айрим давлатларда метрик тизимга асосланган ҳолда алоҳида соҳалар учун метрик тизимнинг қарралари ёки улушлари ишлатила бошланган.

1832 йил немис олими Гаусс ҳар хил катталикларни ўлчаш учун ўзининг тизимини таклиф этди — мм, мг, сек.

Шу бирликлар орқали айрим катталиклар учун ҳосила бирликларни тузади, яъни — тезлик, босим, қувват, иш ва х.к.

Фан ва техниканинг ривожланиши билан Гаусс тизимига асосланган бир қанча бирликлар яратилди. Чунки Гаусс тизими майда эди. 1881 йил Халқаро электротехника комиссияси СГС (см, г, с) тизимини қабул қилади. Бу тизим бўйича асосан 2 ҳосила катталиқнинг бирлиги қабул қилинади. Яъни «иш» бирлиги қилиб «эрг» ни қабул қилинади. «Куч» бирлиги қилиб «дина» қабул қилинади.

$$1 \text{ эрг} = 10^{-7} \text{ жоуль};$$

$$1 \text{ дина} = 10^{-5} \text{ ньютон}.$$

Қувват СГС тизимида эрг/сек билан ўлчанади.

Босим эса — дина/см²=1 бар деб белгиланган. Лекин СГС тизими билан электрик ва магнит катталиқларини ўлчашнинг имконияти бўлмаган.

МКГКС тизими - механик катталиқларни аниқлаш учун бўлиб, метр (м), килограмм-куч (кгк), секунд (с).

МКГС тизими – механик катталиқлар тизими бўлиб, уларнинг асосий бирликлари куйидагичадир: метр (м), килограмм (кг), секунд (с).

СГС тизими - механик катталиқларни ўлчаш учун бўлиб, узунлик (см), вақт (с), вазн (г) дир. Бу тизим 1832 йилда қабул қилинган.

1901 йил Италия олими Джоржи МКСА (м, кг, с, ампер) тизимини таклиф этади. Бу тизим бўйича электромагнит катталиқларини ўлчаш имконияти яратилган.

Ундан ташқари асосий бирлик тизими уч қисмга бўлинади:

МКСА тизими - электр ва магнит катталиқларини ўлчаш учун бўлиб, 1901 йилда италиялик олим Жоржи тавсиясига биноан қабул қилинган. Метр (м), секунд (с), ампер (А), килограмм (кг).

Ҳозирги кунда тизимдаги бирликлар билан бир қаторда қўлланиш учун ишлатиладиган бирликлар ҳам мавжуд.

МТС тизими - механик катталиқларни аниқлаш учун бўлиб, метр (м), тонна (т), секунд (с) дир. Бу тизим 1927 йил Францияда қабул қилинди.

Физик ўлчов тизимининг бирлик қатори- сон тизимдан ташқари бирлик. Бир тизимдан бошқа бир тизимга сурилишини халқаро ораликларда бирхиллаштириш керак бўлади.

XIX асрдан бошлаб Европа давлатларида МКГКС - м, кг куч, с ва МТС - м, тн, с бирликлари техникада кенг ишлатила бошлаган.

Мавжуд бўлган бирликлар тизимининг бирортаси ҳам барча соҳадаги катталиқ бирликларини умумлаштира олмаган.

Фан ва техниканинг ривожланиши билан барча соҳани умумлаштирувчи янги бирликлар тизимини яратиш зарурияти келиб чиқади, яъни бирликлар яратишнинг 4^{ин} даври бошланди.

Назорат саволлари ва топшириқлари:

1. Физикавий катталиқлар бирлик тизимининг ривожланиши ҳақида маълумот беринг?
2. Бирлик тизимлари бўйича қисқача мазмунини келтиринг?
3. XIV-XVI асрларда қандай бирликлар ишлатилган?
4. XIX асрдан бошлаб Европа давлатларида қандай тизим бирликлари ишлатилиб келган?
5. Немис олими Гаусс ҳар хил катталиқларни ўлчаш учун ўзининг қандай тизимларини таклиф этган?

Эслаб қолинг!

Давр, қадам, арпа донининг массаси, сувларни ўлчаш, масса, килограмм, тизим, босим, куч, иш, эрг, ҳосила бирликлари.

1.4. SI ТИЗИМИНИНГ ИШЛАБ ЧИҚИЛИШИ ВА ҚАБУЛ ҚИЛИНИШИ

1954 йил ўлчовлар ва тарозилар бўйича Халқаро X-Бош конференцияси янги бирликларга қуйидаги талабларни қўяди.

- илм, фан, техника бўйича барча соҳалар камраб олиниши керак;
- физикавий ҳосила бирликларни тузиш учун асос бўлсин;
- ишлатилаётган бирликларнинг қулай туридан фойдаланилсин;
- қабул қилинган бирликлар эталон орқали катта аниқлик билан текширилсин.

Ушбу конференция йиғилишида 1956 ва 1958 йилларда таклиф этилган бирликлардан 6 та асосий, 2 та қўшимча ва 27 та ҳосила бирликларнинг рўйхати тузилган. Халқаро бирликлар тизимини “SI” деб аталган.

«SI» тизими бўйича қабул қилинган асосий ва қўшимча (халқаро) бирликлар

1-жадвал

Т/р	Катталиқлар	Ўлчам бирликларининг номи	Русча белгиси	Халқаро белгиси
1.	Узунлик	Метр	м	м
2.	Оғирлик	Килограмм	кг	кг
3.	Вакт	Секунд	с	с
4.	Электр токининг кучи	Ампер	А	а

5.	Термодинамик харорат	Кельвин	Е	к
6.	јруглик кучи	Кандела	кд	сд
7.	Модда микдори	Моль	мiёu	мол
Кўшимча бирликлар				
1.	Ясси бурчақ	Радан	рад.	рад
2.	Фазовий бурчақ	Стерадан	ср	ср

1960 йил ўлчов ва тарозилар XI-Бош конференцияси «SI» тизимини қабул қилган. Бунда 7 та асосий, иккита кўшимча бирликлар тасдиқланган. Хосила бирликларнинг 18 тасига ном берилган. Шундан 16 таси йирик олимлар номи билан аталган (Ом, Ампер, Паскал, Ньютон, Вольт ва ҳоказо) колган иккитаси «Люкс» ва «Люмен» деб аталган.

SI тизимининг афзаллиги

1. Бу халқаро бирликлар тизими, демак халқаро адабиётлардан, техникадан фойдаланишда қулайлик яратилди.
2. Бу тизимнинг универсаллиги, яъни ҳамма соҳада ишлатиш мумкин.
3. Бирликларни текшириш катта аниқликлар билан бажарилади.
4. Ҳамма хосила бирликлар асосий ва кўшимча бирликлардан келиб чиқади.
5. Куч билан масса аниқ ажратилган.

SI тизимидан ташқари бирликлар

SI тизимидан ташқари бирликлар 4 хил бўлади:

1. SI тизими билан баробар ишлатилиши мумкин бўлган бирликлар:

- а) Масса бирлиги — тонна;
- б) Ясси бурчақ бирлиги — градус, минут, секунд;
- в) ҳажм бирлиги – литр;
- г) Вақт бирлиги — минут, кун, ҳафта, ой, йил, аср.

2. Махсус соҳаларда ишлатиладиган бирликлар:

- а) кишлок хўжалигида майдон — гектар;
- б) Оптикада, оптик кучи бирлиги — диоптрия;
- в) Физикада энергия бирлиги — электронвольт (эВ);
- г) Электротехникада тўлик кувватнинг бирлиги — Вольт Ампер (ВА).

3. SI тизими билан вақтинча ишлатиш мумкин:

- а) Кемалар катновида узунлик бирлиги — денгиз мили (миль) (1 миль=1852 м);

- б) кимматбаҳо тошлар учун масса бирлиги—Карат (кар)=0,2 г;
- в) Тўқимачилик саноатида чизикли зичлик - Текс (1 текс=г/км);

4. Ишлатишдан олиб ташланган бирликлар:

- а) кгк/см² — босим=1 бар=10⁵ Па;
- б) мм симоб устуни=1,33 Па;
- в) мм сув устуни=9,8 Па;
- г) от кучи, кувват бирлиги=736 Вт;

Халқаро бирликлар тизимининг асосий, қўшимча ва ҳосила бирликларининг келтирилган тарифлари қуйидагичадир:

метр - вакуумда ёруғликнинг $1/299792458$ сек ичида ўтиш йўлига тенг ўлчов ва тарозилар XVII Бош конференциясида 1983 йил қабул қилинган;

килограмм - оғирлик бирлиги бўлиб, халқаро килограмм прототипининг миқдорига тенг (диаметри ва баландлиги 39 мм бўлган, цилиндр шаклидаги платина-иридийли қотишмасидан тайёрланган тошнинг массасига тенг). Ўлчов ва тарозилар III Бош конференциясида 1901 йил қабул қилинган;

2-жадвал

Т/р	Қўпайтирувчи	Олд қўшимча		
		Номи	Русча	Халқаро
1	10^{12}	тера	Т	Т
2	10^9	гига	Г	Г
3	10^6	мега	М	М
4	10^3	кило	к	к
5	10^2	гекта	г	х
6	10^1	дека	да	да
7	10^{-1}	деци	д	д
8	10^{-2}	санти	с	с
9	10^{-3}	милли	м	м
10	10^{-6}	микро	мк	μ
11	10^{-9}	нано	н	н
12	10^{-12}	пико	п	П

секунд – цезий-133 атоми асосий ҳолатининг икки ўта юпка сатҳлари орасидан бир-бирига ўтишига мувофиқ келадиган нурланишнинг 9192631770 даврига тенг. Ўлчов ва тарозилар XII Бош конференциясида 1965 йил қабул қилинган;

ампер - вакуумда бир-биридан 1 м масофада жойлашган, чексиз узун ва ўта кичик қўндаланг кесимга эга икки параллел ўтказгичдан ток ўтганда ўтказгичнинг ҳар 1 м узунлигига $2 \cdot 10^{-7}$ Н кучи ҳосил қиладиган ўзгармас ток кучидир. Ўлчов ва тарозилар IX Бош конференциясида 1948 йил қабул қилинган;

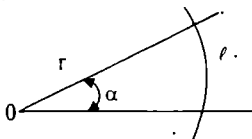
кельвин - сувнинг учланма нуқтаси бўлиб, термодинамик ҳароратининг $1/273,16$ улушига тенг. Ўлчов ва тарозилар XIII Бош конференциясида 1967 йил қабул қилинган;

моль - миқдори 0,012 кг бўлган C^{12} углеродда канча атом бўлса, ўз таркибида шунча тузилиш элементларидан ташкил топган тизимнинг модда миқдоридир. Ўлчов ва тарозилар XIV Бош конференциясида 1971 йил қабул қилинган;

кандела - ёруғлик манбасидан шу йўналишда $540 \cdot 10^{-12}$ ГС монохроматик нурланиш чиқарадиган ёруғлик кучи. Шунда ёруғликнинг энергетик кучи 1,683 Вт/стерадиан бўлади. Ўлчов ва тарозилар XVI Бош конференциясида 1979 йил қабул қилинган.

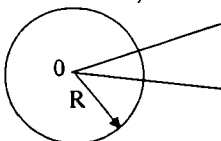
Халқаро бирликлар тизимининг иккита қўшимча бирликлари мавжуд: ясси ва фазовий бурчаклар.

ясси бурчак - бирлиги радиан (рад.) бўлиб, айлананинг радиус узунлигига тенг ёй ҳосил қилувчи икки радиус орасидаги бурчак қиймати. 1 радиан $57^{\circ}17'44,8''$ га тенг;

$$\alpha = \frac{l}{r}$$

фазовий бурчак - бирлиги стерadian бўлиб, учи сфера марказида жойлашган ва сферанинг радиус квадратига тенг юзали сиртқи ажратувчи бурчак. 1 ср. - $65^{\circ}32''$ га тенг;

$$\Omega = \frac{S}{R^2}$$

Фазовий бурчак қуйидаги тенглама ёрдамида ифодаланилади:

$$\Omega = 2\pi\left(1 - \cos\frac{\alpha}{2}\right),$$

бу ерда; α - конус учи ва сфера ичида фазовий бурчак билан ҳосил бўлган ясси бурчак..

SI тизимидаги ҳосила бирликлар - физикавий катталиклар орасидаги боғлиқликни ўрнатувчи конун асосида ҳосил бўлади. Бунинг учун асосий ва қўшимча бирликлардан фойдаланилади. Масалан, тезлик бирлиги қуйидаги тенгламадан олинади;

$$V = \frac{l}{t},$$

бу ерда: V -тезлик; l - узунлик, м; t - вақт, с.

Халқаро бирликлар тизимидаги муҳим ҳосила катталик бирликларининг берилган таърифлари қуйидагичадир:

частота – 1 с да битта тўла тебранишнинг частотаси- герц;

куч – 1 кг микдорли жисмга 1 м/с^2 тезланиш берувчи куч (Н);

босим – 1 Н кучнинг 1 м^2 юзага перпендикуляр таъсир қилиши (паскаль);

энергия - 1 Ж ишга эквивалент бўлган энергия (жоуль);

куват – 1 с да 1 Ж иш бажарадиган двигателънинг кувати (ватт);

электр заряди – 1 с вақт ичида 1 А токни ҳосил қилувчи ўтказгичнинг кўндаланг кесимидаги ўтган электр заряди (кулон);

электр қаршилиги - учларидаги потенциаллар фарқи 1 В бўлганда ундан 1 А ўзгармас ток ўтгандаги ўтказгич қаршилиги (Ом);

электр қучланиш - ўтказгичдан 1 А ток ўтганда 1 Вт куват ажратган ўтказгич учларидаги потенциаллар фарқи (вольт);

электр сизими – 1 Кл заряд берганда потенциалли 1 В ва ўзгарган ўтказгичнинг сизими (фарад);

ёруғлик – 1 лм ёруғлик оқими тушган 1 м^2 сиртнинг ёритилганлиги (Люкс);

магнит индукция оқими - магнит индукцияси 1 Тл бўлганда ва унинг йўналишига перпендикуляр жойлашган 1 м^2 юзадан ўтаётган магнит оқими (вебер).

Фан ва техника соҳасида ҳисоблаш, ўлчаш ва шунга ўхшаш математик амалларни бажаришда катталикларнинг қийматлари сонлар билан ифодаланлади. Ҳисоблаш осон ва қулай бўлиши учун қийматли рақамлар сонини қисқартириш мумкин. Бунинг учун Халқаро бирликлар тизимидаги қийматларни 10 сонига кўпайтириб, уларни тегишли мусбат ёки манфий даражага кўтариш натижасида бирликларни карралаи ва улушли қийматлари ҳосил қилинади.

Ўзбекистон Республикасида белгиланган тартибда физик ўлчов бирликлари, Халқаро бирлик тизими (SI) ўлчамларининг қўлланилиши рухсат этилади. Физик ўлчов бирликларининг номи, белгиланиши, уларнинг ёзилиш қондаси ва қўлланилиши Ўзстандарт Агентлигининг тавсиясига биноан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланади. Шу билан биргаликда Вазирлар Маҳкамаси Халқаро бирликлар тизимида кирмаган бирликларнинг қўлланилишига рухсат беради.

Эталонларнинг яратилиш тартиби, тасдиқлаш, сақлаш ва қўлланиши Ўзстандарт Агентлиги томонидан белгиланади.

1. Ўзбекистон Давлат метрологик хизмати ва давлат назорати.

2. Ўлчаш бирликларини таъминлаш тизими.

Мазкур стандарт Ўзбекистон Республикасида ўлчашлар бирлигини таъминлаш тизимининг асосий қондаларини, тузилиш хусусиятлари ва тузилмасини белгилайди ва ушбу тизимнинг меъёрий ҳужжатларининг асоси бўлиб ҳисобланади.

SI Халқаро бирликлар тизими 1965 йил 1 январдан тўқимачилик материалшунослигида тола ва ипларнинг йўғонлигини (чизикли зичлиги) ўлчаш учун қабул қилинди, яъни ГОСТ 10878-74 стандарти бўйича «текс» деб номланди.

Назорат саволлари ва топшириқлари:

1. Халқаро X-Бош конференцияси янги бирликларга қандай талабларни қўйди?

2. SI Халқаро бирликлар тизими қачон қабул қилинган?

3. SI тизими бўйича қабул қилинган асосий ва қўшимча бирликлар нималардан иборат?

4. SI тизимининг афзаллиги нима?

5. SI тизимидан ташқари бирликларга нималар қиради?

6. Метр бирлигининг таърифини келтиринг?

7. Килограмм бирлигини изоҳланг?

8. Ампер бирлиги тушунчасининг таърифини беринг?
9. Кандела бирлигининг таърифини беринг?
10. SI тизимидаги ҳосила бирликлар ҳақида маълумот беринг?.

Эслаб колинг!

SI Халқаро бирликлар тизими, катталиклар, масса, ясси бурчак, ҳажм, вақт бирлиги, от кучи, кувват, метр, секунд, ампер, Кельвин, моль, кандела, SI тизимидаги ҳосила бирликлар.

Ўқув материаллари таъминоти

1. Крылова А.Н. Основы метрологии, стандартизации и сертификации. М.:Аудит, 1998, ЮНИТИ.
2. П.Р.Исматуллаев, З.Т.Ўхтамуродов, А.Х.Абдуллаев, Р.А.Сайдазова. Стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштиришга мукаддима. Ўқув кўлланмаси. Конструктор ИЧБ, Тошкент, 1995.
3. Шишкин И.Ф. Метрология, стандартизация и управление качеством. М.:Изд.Стандартов, 1990.
4. П.Р.Исматуллаев, А.Н.Мақсудов, А.Х.Абдуллаев, Б.М.Ахмедов, А.А.Аъзамов. Метрология, стандартлаштириш ва сертификатлаштириш. «Ўзбекистон», Тошкент,2001.
5. Международные и региональные организации по стандартизации и качеству продукции. Справочник. М.:Изд.Стандартов,1990.
6. Шишкин И.Ф. Теоретическая метрология. М.; Изд.Стандартов, 1991.
7. О.Ш.Ҳақимов. Теоретическая метрология. Ташкент,ГДТУ,1996.
8. А.Н.Соловьев, С.М.Кирюхин. Оценка качества и стандартизация текстильных материалов. М., Легкая индустрия, 1974.
9. Симоненко Д.Ф., Соловьев А.Н. Неограниченный выбор и оценка значимости показателей качества.- «Технология текстильной промышленности», 1973, №3, с.19.

1.5. ЎЛЧАШ

Объектлар ҳақида ва бутун ер юзидан микдорий маълумотларни олиш фақат ўлчаш йўли билан, яъни махсус техник воситалар ёрдамида аниқланади. Шундай қилиб, ўлчаш натижасида аниқланган катталиқни ўлчашда бирлик қиймати орқали ифодаланади. Ўлчаш йўли билан олинган қийматларни тўғри бўлиши учун унинг «ҳақиқий қиймати» олинади. Амалиётда ўлчаш ишлари турлича фарқланади: вақтнинг ўлчам қийматларига боғлиқлик характери, сонли қийматнинг олинishi усули, ўлчашнинг аниқ натижаларини аниқлаш, ўлчаш воситаларини қўллаш бўйича олинган натижаларни қайта ишлаш, ишнинг мураккаблиги ва ўлчам қийматларининг хатолиги. Ҳозирги вақтда метрологияда физик ўлчовларни аниқ ўлчаш учун махсус ўлчаш турлари қабул қилинган. Улар

қуйидагилардан иборатдир: статик ўлчаш – маълум вақт давомида ўлчанаётган қиймат доимий қолади; динамик ўлчаш – маълум вақт давомида ўлчанаётган қиймат ўзгариб боради. Масалан, статик ўлчаш бир хил босимда, динамик ўлчаш эса ўзгарувчан босимда бажарилади. Ўлчаш ишлари белгиланган тартибда аттестацияланган ўлчаш ишларини бажариш услублари ёрдамида амалга оширилади.

Ўлчаш ишлари асосан ўлчаш воситалари ёрдамида амалга оширилади. Ўлчаш воситалари қўлланилиши бўйича ўлчашлар, қайта ўзгарувчан ўлчашлар, ўлчаш асбоблари, ўлчаш қурилмалари ва ўлчаш тизимларига бўлинади.

Ўлчанаётган катталиқ «Q»нинг сон миқдори «A» қуйидаги формула билан аниқланади:

$$A = \frac{Q}{U}$$

бу ерда: Q-ўлчанаётган катталиқ;

U-катталиқнинг бирлиги.

Ўлчашнинг бир қанча таърифлари мавжуд бўлиб, уларга қуйидагилар қиради:

Ўлчаш –синов йўли билан асбоб-ускуналар ёрдамида физик катталиқларни аниқлашдир;

Ўлчашлар - асосан бир қўринишли ва кўп қўринишлиларга бўлинади. Физик ўлчов бирликлари фақатгина бир ўлчовга акс эттирилса, унда бир қўринишли ўлчаш дейилади. Мисол учун: турли оғирликдаги тошлар;

«Мутлақ ўлчаш»–бир ёки бир неча асосий катталиқларни бевосита ўлчашларга ва доимийлик қийматларини қўллашга асосланган ўлчаш;

«Нисбий ўлчаш»–катталиқнинг бирлик вазифасини бажарувчи номдош катталиқка нисбатини ёки катталиқни бошлангич деб қабул қилинган номдош катталиқка нисбатан ўзгаришини ўлчаш;

«Ўлчашлар мажмуи»–бир неча номдош катталиқларни бир вақтда ўтказиладиган ўлчашлар, бунда катталиқларнинг изланаётган қийматлари бу катталиқларининг турли бирикмаларини ўлчашда олинадиган тенгламалар тизимини ечиш йўли билан аниқланади.

«Ўлчаш объекти»–бир ёки бир неча ўлчанадиган катталиқлар билан тавсифланадиган жисм (тизим, жараён, ходиса).

«Ўлчаш соҳаси»–фан ва техниканинг бирор соҳасига хос ва ўзининг хусусиятлари билан ажралиб турадиган катталиқларни ўлчашлар мажмуи.

«Ўлчаш тури»–ўлчашлар соҳасининг ўзига хос хусусиятларга эга ва ўлчанадиган катталиқларнинг бир жинслиги билан ажралиб турадиган қисми.

«Ўлчаш усули»–ўлчашлардан фойдаланиб, ўлчанадиган катталиқни унинг бирлиги билан солиштириш усули ёки усуллари мажмуи.

«Катталиқ» деб сифат томонидан кўпгина физикавий объектларга (жараён, тизим) нисбатан умумий бўлиб, миқдор томонидан ҳар бир объект учун хусусий бўлган хоссадир. Масалан: масса катталигини олсак, у барча

нарсаларда (дафтар, калам, одам ва бошқалар) мавжуд, лекин уларнинг массаси ҳар хил.

«*Асосий катталиқ*»-шартли равишда тизимдаги бошқа катталиқларга нисбатан мустақил қабул қилиниб олинган катталиқ. Масалан: узунлиқ, вақт, масса ва ҳоказо.

«*Ҳосилавий катталиқ*»-тизимга кирадиган ва тизимнинг бир қанча асосий катталиқлари орқали таърифланадиган катталиққа айтилади. Масалан: тезлиқ, босим, куч, қувват ва бошқалар.

«*Катталиқнинг бирлиги*»- сон қиймати 1 га тенг бўлган катталиқ. Масалан: 1 м, 1 ампер, 1 кг ва бошқалар.

Ҳозирги пайтда республикаимиздаги ўлчаш воситаларида 200 дан ортик катталиқларни ўлчаш мумкин.

1.5.1. Ўлчаш соҳалари

Асосий ўлчаш соҳаларига қуйидагилар киради:

1. Геометрик катталиқлар -бурчак, узунлиқ, юза, ҳажм ва ҳоказоларни ўлчаш;
2. Механик катталиқлар -масса, куч, мустаҳкамлиқ, чўзилиш, босим ва ҳоказоларни ўлчаш;
3. Моддаларнинг оқими, ҳажми, сатҳи ва ҳоказоларни ўлчаш;
4. Физик-кимёвий -газ, суюқлиқ зичлиги, ёпишқоқлиқ, жисмларнинг намлиги ва ҳоказоларни ўлчаш;
5. Иссиклиқ -ҳарорат, иссиқлиқ ва ҳоказоларни ўлчаш;
6. Вақт, частотани ўлчаш;
7. Электр ва магнит катталиқлари -ток кучи, кучланиш, қувват, электр қаршилиги, магнит майдонини ва ҳоказоларни ўлчаш;
8. Радиоэлектрон –сигналларни ўлчаш;
9. Акустик катталиқлар -ҳаво, газ, сув ва каттик жисмларда, шовқин даражаси ва ҳоказоларни ўлчаш;
10. Оптик катталиқлар-материалларнинг оптик хусусиятлари (оқлиги, тиниклиги, ранги, ялтироқлиги) ни ўлчаш;
11. Ионли нурланишни ва ядрер доимийлиқларини ўлчаш, ионли нурланишнинг дозиметрик кўрсаткичлари, ионли нурланишнинг спектрал кўрсаткичлари, радионуклидларнинг фаоллигини ўлчаш.

1.5.2. Ўлчашнинг турлари ва усуллари

Ўлчашнинг икки хил тури мавжуд:

1. Лабораториявий ўлчаш.
2. Техник ўлчаш.

«*Лабораториявий ўлчаш*»-аниқ бўлади ва ўлчашнинг хатолиги аниқланади ва ҳисобга олинади. Бу ўлчаш илмий-тадқиқот ишларида қўлланилади.

«*Техник ўлчаш*»-бу ўлчашда асбоб хатоси аниқланмайди, аммо асбоблар тасдиқланган хатолиқ чегарасида ишлатилади. Ишлаб чиқариш

шароитида хом ашё ва тайёр маҳсулотларнинг кўрсаткичлари техник ўлчаш ёрдамида аниқланади.

Ўлчанаётган катталиқнинг сон қиймати қуйидаги ўлчаш усуллари билан аниқланади:

Бир каррали ўлчаш- бир мартаба бажарилган ўлчаш. Масалан: вақт, савдода маҳсулот массаси ёки ҳажмини ўлчаш.

Кўп каррали ўлчаш-бир каррали ўлчашнинг «n» баробар тақрорланиши. Масалан: ипларнинг мустаҳкамлигини аниқлаш:

Статик ўлчаш-ўлчаш вақти давомида катталиқ ўзгармайди деб қабул қилинган катталиқни ўлчаш. Масалан: меъёрий ҳароратда узунлик, ер юзасини ва ҳоказоларни ўлчаш.

Динамик ўлчаш-ўлчамлари ўзгарувчан катталиқни ўлчаш, яъни ўлчанаётган катталиқ вақт давомида ўзгариб туради. Масалан: ўзгарувчан босимни ўлчаш, ҳақиқатдан олганда барча катталиқлар вақт ичида озгина бўлса ҳам ўзгаришлар таъсирида бўлади. Агар жуда ҳам сезгир асбоблар билан катталиқ ўлчанса, фарқни аниқлаш мумкин. Шунинг учун статик ва динамик ўлчашларга шартли равишда ажратилади.

Бевосита ўлчаш-олинаётган катталиқнинг қиймати бевосита ўлчаш йўли билан олинади. Масалан: чизигич ёрдамида узунликни ва тарози ёрдамида массани ўлчаш.

Билвосита ўлчаш-изланаётган катталиқ билан функционал боғланган бошқа катталиқларни бевосита ўлчаш орқали аниқлаш. Масалан: цилиндрдаги жисмнинг ҳажмий массаси-зичлиги (мг/мм^3)ни аниқлаш бўлиб, бунда жисмнинг массаси ва цилиндрнинг ўлчамларини ўлчаш керак.

Таққослаш усули-ўлчов бирлигини таққослаш усули бўлиб, маълум катталиқни ўлчаш учун ўлчов катталиги мавжуд. Ўлчанадиган катталиқ ўша ўлчов катталиги билан таққосланади. Масалан: кадок тошлар ёрдамида масса аниқланади.

Нолга келтириб ўлчаш-ўлчанаётган катталиқ таққослаш асбобини нолга келтириш билан аниқланади. Масалан: электровлагомерда намликни аниқлаш, ПО-2 асбобида каноп намунасини тайёрлаш.

Дифференциал усул-бу усул айирмалли усул деб айтилади. Бунда ўлчанадиган катталиқ маълум катталиқ ўртасидаги айирма билан аниқланади.

Контактли ўлчаш усули-асбобнинг сезгир элементи ўлчаш объектга (жисмга) тегизиб ўлчаш усули. Масалан: диаметр, узунлик ва ҳароратни ўлчаш.

Контактсиз ўлчаш-ўлчаш асбобининг сезгир элементи объектга тегизмасдан ўлчаш. Масалан: масофани радиолакатор билан ўлчаш.

1.5.3. Ўлчаш воситаларининг конструктив тузилиши

Ҳозирги вақтда республикамиз sanoat корхоналарида жуда кўп асбоб-ускуналар мавжуддир. Шу сабабли олинаётган ўлчов қийматларини камрок хатолик билан ҳосил бўлишини амалга оширмакчи бўлсак, эски асбоб-ускуналар ўрнига корхоналарни хорижий давлатларнинг замонавий типдаги

асбоб-ускуналари билан таъминлаш зарур: Ҳар қандай ўлчаш асбобларида ишлашдан олдин, биринчи навбатда унинг тузилиши, ҳужжати ва ишлаш услуги билан танишиб чиқиш керак бўлади. Булар махсус стандартларда ва йўриқномаларда кўрсатилган.

Ўлчаш воситалари хусусиятлари бўйича қуйидаги турларга бўлинади:

I. Ўлчаш воситалари метрологик мақсадлар бўйича 3 хил бўладилар:

1) Эталон ўлчов, эталон асбоблар-булар бирламчи эталонлар деб аталади. Бу эталонлар давлат ва халқаро миқёсда сақланади.

2) Намунавий ўлчов, намунавий асбоблар-булар иккиламчи эталонлар деб аталади. Бу бирламчи эталонлар билан солиштирилади ва ишчи ўлчаш воситаларига узатилади.

3) Ишчи ўлчов, ишчи асбоблар бевосита амалий ишларда ишлатилади.

II. Ўлчаш воситаларининг конструктив тузилиши.

Ўлчаш воситаларининг конструктив тузилиши 4 хил бўлади:

1) Ўлчаш асбоблари.

2) Ўлчаш ускуналари.

3) Ўлчаш тизими.

4) Ўлчаш мажмуаси.

Ўлчаш ишлари асосан асбоб-ускуналар ёрдамида амалга оширилади ва улар қуйидаги турларга бўлинади:

1. Кўрсатувчи асбоблар – катталикларни ўлчаш вақтида натижалар шқаланинг кўрсатишидан олинади. Масалан, узиш машиналари, термометрлар, торцион тарози ва ҳоказо.

2. Солиштирувчи асбоблар – синов йўли билан олинган натижаларни ўлчов ёки эталон билан солиштириш натижасида ҳосил қилинади. Масалан, тарозиларда қадоклаш билан массани аниқлаш.

3. Ўзиёзар асбоблар - ўлчанаётган катталиқни автоматик равишда ҳаракатдаги тасмага ёзиб туради. Масалан, термограф, гигрограф, кардиограмма ва ҳоказо.

4. Йиғувчи асбоблар - вақт давомида ўлчанаётган катталикларни жамлаб кўрсатади. Масалан, газламаларнинг сув, ҳаво ўтказувчанлиги ва ҳоказо.

5. Бошқарув асбоблари – технологик жараёнда ўрнатилган катталиқни автоматик равишда бошқариб туради. Масалан, қуриштиш ускунаси АК-2 ҳароратни $105 \pm 2^{\circ}\text{C}$ да бошқаради.

Ўлчаш ускуналари-бир жойда жойлашган бир қанча катталикларни ўлчаш. Масалан: электротехник материалларнинг солиштирма қаршилигини ўлчайдиган ёки пахта толасининг узунлигини аниқлашда ишлатиладиган ускуналардир.

Ўлчаш тизими-ишлатилиш мақсади бўйича 3 хил бўлади:

а) хабар берувчи ўлчаш тизими;

б) назорат қилувчи ўлчаш тизими;

в) бошқарувчи ўлчаш тизими.

Ўлчаш мажмуаси-асосий ва ёрдамчи ўлчаш воситалари ва ЭХМ билан «ўлчаш, ахборот бериш тизимида» аниқ масалани бажаради.

III. Ўлчаш воситаларининг автоматлаштирилган даражаси.

Ўлчаш воситалари автоматлаштирилганлик даражаси бўйича 3 хил бўлади:

1) Автоматлаштирилмаган ўлчаш воситалари-оддий ўлчаш асбоблари. Масалан: ипнинг мустаҳкамлигини РМ-3 асбобида, ипнинг буралиши КУ-500 асбобида аниқлаш ва ҳоказо.

2) Автоматлаштирилган ўлчаш воситалари-ўлчаш жараёнининг бир қисми автоматлаштирилган. Масалан: қуритиш ускунаси АК-2, бунда ҳарорат автоматик равишда қуритиш режаси сақланиб туради.

3) Автоматик ўлчаш-ўлчаш жараёнининг барчаси автоматлаштирилган. Масалан: «Устер» асбобида ипларнинг нотекислиги, мустаҳкамлиги ва узайишини ўлчаш.

IV. Ўлчаш воситаларини стандартлаштириш даражаси.

Ўлчаш воситалари стандартлаштириш даражаси бўйича икки хил бўлади:

1) Стандартлаштирилган ўлчов воситалари-давлат ёки тармоқ стандартининг талаби бўйича ишлаб чиқарилган ўлчаш воситалари.

2) Стандартлаштирилмаган ўлчов воситалари-бунда махсус масалани ечиш учун ишлатиладиган ноёб ўлчаш ускуналари, уларни стандартлаштиришга эҳтиёж йўқ. Бундай асбоблар давлат синовидан ўтмайди, фақатгина метрологик аттестация қилинади.

Ўлчаш воситалари ўлчанаётган физикавий катталикларга қараб асосий ўлчаш воситалари ва ёрдамчи ўлчаш воситаларига бўлинади. Масалан: пахта толасининг узунлигини аниқлашда Жуков асбоби асосий бўлса, №1 ва №2 қисқичлар, тарози, В.Е.Зотиков ҳисоблаш доираси ёрдамчи ўлчаш воситаларига кирди.

Ўлчашнинг учта аксиомаси мавжуд:

1-аксиома-дастлабки маълумотсиз ўлчашни бажариб бўлмайди;

2-аксиома-ҳар қандай ўлчаш таққослаш демакдир;

3-аксиома-ўлчаш амалидан олинган натижа тасодифийдир.

Аниқ ўлчов қиймати ўлчаш ишларидаги ҳақиқий қиймат дейилади. Ўлчаш систематик хатолик орқали, ахборот минимумига тасодифий бўлган кўрсаткичлар хатолиги бўйича ҳақиқий ўлчамдаги қиймат олинади. Ҳақиқий қийматни аниқлашдаги хатоликка ўлчашдаги хатолик хусусияти дейилади. Кўрсатилган ўлчашдаги қийматларга, чегаранланган фарқи билан ҳақиқий ўлчашдаги қиймат тенг бўлиши керак; бунга меъёрий ўлчашдаги қиймат дейилади. Бу икки меъёрий ва ҳақиқий қийматларнинг бир-биридан фарқи тайёрланиш шароити ва қўлланилишидадир.

Ўлчаш ўзининг хатолигини эътиборга олган ҳолда бир канча разрядларга бўлинади (ўлчаш 1,2 ва юқори) ва унинг асосий синфларга бўлинганлигига ўлчаш хатолиги дейилади. Ўлчаш асбобларини текшириш ишларида разрядлар берилади ва бунга намунали текшириш дейилади.

Назорат саволлари ва топшириклари:

1. Ўлчаш ва ўлчашлар тушунчасини изоҳланг?
2. Ўлчаш катталиқларининг таърифларини келтиринг?
3. Ўлчашлар мажмуига таъриф беринг?
4. Ўлчаш соҳаларига нималар киради?
5. Ўлчаш турлари ҳақида маълумот беринг?
6. Статик ва динамик ўлчаш нима дегани?
7. Таккослаш усулини изоҳланг ва мисол келтиринг?
8. Ўлчаш воситаларининг конструктив тузилиши?
9. Нолга-келтириб ўлчаш. Мисол келтиринг.
10. Дифференциал усул. Мисол келтиринг?
11. Ўлчаш ускуналари деганда нималарни тушунасиз?
12. Ўлчаш воситаларининг автоматлаштирилган даражаси. Мисол келтиринг.
13. Ўлчаш воситаларининг стандартлаштириш даражаси нима?
14. Ўлчаш аксиомалари қандай?

Эслаб қолинг!

Статик, динамик, ўлчаш, ўлчашлар, нисбий ўлчаш, бевосита ўлчаш, ўлчашлар мажмуи, ўлчаш объекти, ўлчаш соҳаси, ўлчаш тури, катталиқ, таккослаш усули, нолга келтириб ўлчаш, дифференциал усул, контактли ва контакtsiz усул, даража, аксиома.

Ўқув материаллари таъминоти

1. Крылова А.Н. Основы метрологии, стандартизации и сертификации. М.:Аудит, 1998, ЮНИТИ.
2. П.Р.Исматуллаев, З.Т.Тўхтамуродов, А.Х.Абдуллаев, Р.А.Сайдазова. Стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштиришга муқаддима. Ўқув қўлланмаси. Конструктор ИЧБ, Тошкент, 1995.
3. П.Р.Исматуллаев, А.Н.Мақсудов, А.Х.Абдуллаев, Б.М.Ахмедов, А.А.Аъзамов. Метрология, стандартлаштириш ва сертификатлаштириш. «Ўзбекистон», Тошкент, 2001.
4. Шишкин И.Ф. Теоретическая метрология. М.: Изд.Стандартов, 1991.
5. О.Ш.Хакимов. Теоретическая метрология. Ташкент, ТДТУ, 1996.
6. А.Н.Соловьев, С.М.Кирюхин. Оценка качества и стандартизация текстильных материалов. М., Легкая индустрия, 1974.

1.6. ЎЛЧАШ ВОСИТАЛАРИ ВА УЛАРНИНГ МЕТРОЛОГИК ХУСУСИЯТИ

Тўқимачилик ва енгил саноат соҳасидаги синаш асбобларининг асосий метрологик кўрсаткичларига, уларнинг шкаласи, асбобнинг хатоликлари, аниқлиги ва сезгирлиги киради.

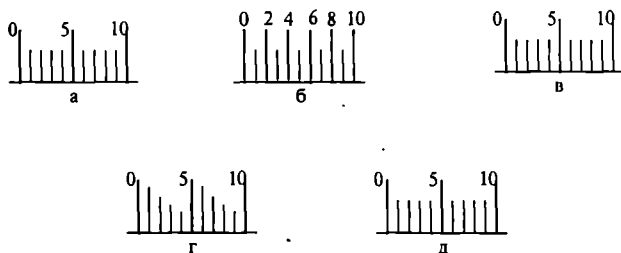
Ҳар бир ўлчаш асбобларидан фойдаланишдан аввал уларнинг метрологик кўрсаткичларни, яъни уларнинг шкала бўлимлари кийматини, ўлчаш чегарасини, ўлчаш хатосини ва ундан фойдаланиш услубини аниқлаб олиш керак.

Асбобнинг ўлчанган натижаларни кўрсатувчи кисмини шкала деб аталади.

Шкалалар тузилиши бўйича ҳар хил белгиланади: чизикча, нукта, штрих, рақам ва х.к.

Шкаладаги иккита бўлим орасидаги узунлик (а) шкаланинг бўлим киймати (С)ни беради, яъни $a=C$ бўлади.

Асбобнинг шкала бўлимлари ўлчанган натижаларни олишга қулай бўлиши керак. Асбобларда шкала чизиклари узунлиги, йўғонлиги бўйича ҳар хил бўлади.

а — агар ўқиш майдони кичик бўлса, қулай;

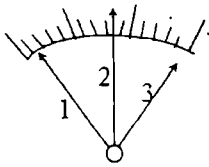
б — ноқулай шкала;

в — кўп тарқалган;

г - қулай шкала;

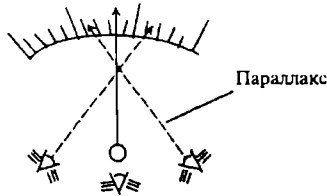
д - чизиклари йўғон, аниқлиги кичик.

Асбоб шкаласидан олинган натижа асбобнинг мили бўйича ўқилади. Асбоб милининг калинлиги шкала бўлимлар орасидаги масофадан кичик бўлиши керак, акс ҳолда ўлчаш хатоси катта бўлади. Шкала устидаги милининг ҳолати олинадиган натижанинг аниқлигига таъсир қилади.

Милнинг 1-кўринишда натижа аниқлиги ўртача, 2-кўринишда яхши, 3-кўринишда ёмон бўлади.

Шкаладан натижани ўқишда милнинг тўғрисида қараш керак. Агар ён томонларидан ўқилса, натижа нотўғри бўлади. Бу ҳодисани ўлчашдаги «параллакс» деб аталади.

Ўлчаш натижасида доимо хатоликлар бўлади. Ўлчаш хатоликлари қуйидагича табақаланади:

1) ўлчаш хатоликлари ўлчаш шароитига кўра икки хил бўлади:

а) Статик хатоликлар – статик ўлчаш шароитларига хос бўлган ўлчашлар натижасининг хатолиги;

б) Динамик хатоликлар – динамик ўлчаш шароитларига хос бўлган ўлчашлар натижасининг хатолиги.

2) Ўлчаш хатоликлари келиб чиқиши бўйича икки хил бўлади:

а) асосий хатоликлар;

б) кўшимча хатоликлар.

Нормал шароитда ишлайдиган асбобларда ҳосил бўладиган хатолик асосий хатолик дейилади.

Нормал шароит ГОСТ 10681-75 бўйича лабораториядаги ҳарорат $t=20\pm 2^{\circ}\text{C}$, нисбий намлик $w=65\pm 2\%$ бўлиши керак.

Кўшимча хатолик — нормал шароитдан фаркли бўлган шароитда катталиқни ўлчашдан ҳосил бўладиган хатоликдир.

3) Ўлчаш хатоликлари ифодаланишига қараб, икки хил бўлади:

а) Мутлоқ хатолик;

б) Нисбий хатолик.

а) Мутлоқ хатолик ўлчанаётган катталиқ бирлиги билан ифодаланади.

$$a_1 = A - A_1$$

бу ерда: a_1 - ҳақиқий мутлоқ хатолик;

A - ўлчаш натижаси;

A_x — катталикнинг ҳақиқий киймати.

б) Нисбий хатолик — мулк хатоликни катталикнинг ҳақиқий кийматига нисбати билан ҳисобланади:

$$\delta_x = \frac{a_x}{A_x} \cdot 100 = \frac{A - A_x}{A_x} \cdot 100\%;$$

4) Ўлчашнинг натижасига таъсир этадиган хатоликлар 3 хил бўлади:

- а) Мунтазам хатоликлар;
- б) Тасодифий хатоликлар;
- в) Қўпол хатоликлар.

Мунтазам хатоликлар ўлчанаётган катталikka вақт ичида бир хилда таъсир қилади. Мунтазам хатоликлар услубий, асбобий ёки субъектив бўлиши мумкин.

Ўлчаш усулини назарий жиҳатдан аниқ асосланмаганлиги натижасида услубий хатолик келиб чиқади.

Ўлчаш асбобларининг конструктив камчиликлари туфайли келиб чиқадиган хатолик асбобий хатолик деб аталади.

Субъектив хатоликлар синов ишларини олиб борувчи шахснинг айби билан чиқадиган хатоликлар.

Тасодифий хатоликлар ҳисобга олиб бўлмайдиган ҳар хил омилар таъсирида ҳосил бўлади. Бу хатоликларни такрорий тажриба билан аниқланади.

Қўпол хатоликлар — кузатувчининг нотўғри ёзиши, ҳисоблаши ва асбобнинг нотўғри ишлашидан ҳосил бўлади.

Қўпол хатолар олинган натижалар ичида яққол кўринади.

Уларни махсус формулалар билан нормаллиги ёки нонормаллиги текширилади.

Синов натижасида олинган энг катта кўрсаткич куйидаги формула билан текширилади.

$$U_1 = \frac{M_{\max} - \bar{M}}{\sigma}$$

бу ерда: M_{\max} - катта кўрсаткич; \bar{M} - ўрта арифметик кўрсаткич; σ - ўрта квадрат оғиш миқдори.

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (M_i - \bar{M})^2}{n-1}}$$

Синов натижасида олинган энг кичик кўрсаткич куйидаги формула билан текширилади.

$$U_2 = \frac{\bar{M} - M_{\min}}{\sigma}$$

бу ерда: M_{\min} - энг кичик кўрсаткич.

Агар U_1 ва U_2 жадвалда бериладиган «U» коэффициентидан (95 фоиз эҳтимоликда тажриба сонига нисбатан олинади) катта бўлса, у ҳолда U_1 ва U_2 кўрсаткичлари нонормал деб ҳисобланади ва уларни умумий

кўрсаткичлардан олиб ташланади, натижа колган кўрсаткичлар бўйича аниқланади.

«U» микдорининг «п» га нисбатан ўзгариши (эҳтимоллик коэффициенти $\beta=0,05$).

n	3	5	10	15	20	25
U	1,41	1,87	2,29	2,49	2,62	2,72

1.6.1. АСБОБЛАРНИНГ ВА ЎЛЧАШНИНГ АНИҚЛИГИ

Асбобларнинг ва ўлчашларнинг тўғри ўлчанганлиги нафакат нисбий хатолик билан аниқланади, балки уларнинг аниқлик кўрсаткичи билан ҳам ифодалаш мумкин.

Аниқлик кўрсаткичи куйидаги формула билан топилади:

$$T_x = \frac{1}{\delta_n} = \frac{A_x}{a_x \cdot 100};$$

бу ерда: A_x -хақиқий ўлчанаётган қиймат;

a_x - мутлоқ хақиқий хатолик.

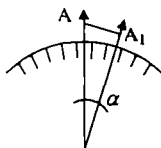
ГОСТ 798-74 билан аниқлик кўрсаткичи «Т» бўйича аниқлик синфи топилади.

Аниқлик синфи 0-5 гача ўзгаради. Энг паст аниқлик синфи $T=0$ тенг. Энг юқори аниқлик синфи эса $T=5,0$ тенг бўлади.

Тўқимачилик саноатида ишлаб чиқариш жараёнларни назорат қилувчи асбобларнинг аниқлик синфи 0,5; 1,0; 1,5 бўлиши мумкин.

Асбобларнинг сезгирлиги

Ўлчанаётган катталиқ (A) ни маълум кичик микдор (ΔL)га силжишига асбобнинг сезгирлиги деб аталади. Силжиш-бурчак ёки чизик бўйича аниқланади.

Чизик бўйича сезгирлик –

$$S = \frac{\Delta L}{\Delta A} \left[\frac{\text{мм}}{\text{бирл}} \right] \quad (1)$$

ёки бурчак бўйича сезгирлик –

$$S = \frac{\Delta \alpha}{\Delta A} \left[\frac{\text{град}}{\text{бирл}} \right] \quad (2)$$

$\Delta \alpha$ -бурчак, град.

Формула (1); (2) дан маълумки, агар ўлчанаётган катталиқ кичик микдорда, милининг силжиши катта бўлса, асбобнинг сезгирлиги юкори бўлади.

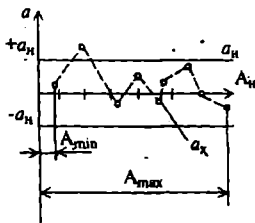
Асбобларнинг сезгирлиги уларнинг хатолиги билан боғлиқ. Агар асбобнинг сезгирлиги кичик бўлса, унда асбобнинг хатолиги катта бўлади.

Ўлчаш натижалари бўйича иккита график чизилади (4):

1. Асбобнинг ва ўлчашнинг мутлоқ хатоликлари;

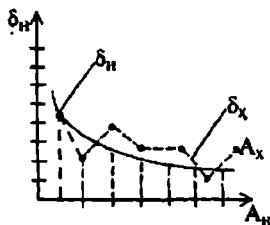
2. Асбобнинг ва ўлчашнинг нисбий хатоликлари.

1) Асбобнинг ва ўлчашнинг мутлоқ хатоликлари:

$a_n = C$ — асбобда берилган номинал хатолик; a_x — ўлчаш билан топилган ҳақиқий хатолик.

2) Асбобнинг ва ўлчашнинг нисбий хатоликлари:

δ_n - асбобнинг нисбий хатолиги, фоиз

$$\delta_n = \frac{a_n}{A_n} \cdot 100 = \frac{C}{A_n} \cdot 100$$

бу ерда: C - шкаларнинг бўлим қиймати;

A_x -номинал катталиқ, асбоб шкаласидан олинади.

Ўлчашнинг нисбий хатолиги, фоизда куйидаги формула ёрдамида аниқланади.

$$\delta_x = \frac{a_x}{A_x} \cdot 100$$

Асбобларда ўлчаш сифатини баҳолаш учун проф. А.В.Леонтович куйидаги мезонларни тавсия этади.

Агар нисбий хатолик

$\delta_x \leq 1$ фоиз бўлса, ўлчаш сифати — яхши.

$\delta_x = 1 \div 5$ фоиз бўлса — ўртача.

$\delta_x \geq 5$ фоиз дан катта бўлса, ўлчаш сифати паст.

Лаборатория асбобларида ўлчаш нисбий хатолиги $\delta_x = 1+5$ фоизгача бўлиши керак.

Техник ўлчовларда $\delta_x = 5+10$ фоизгача рўхсат этилади.

1.6.2. ЎЛЧАШ БИРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ АСОСЛАРИ

Ўлчаш бирлигини таъминлашдаги қонунлаштирилган асосий ишлар Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 28 декабрдаги «Метрология ҳақидаги» ва 2000 йил 26 майдаги «Қўшимча киритиш ва ўзгартириш» ҳақидаги қабул қилинган қонунларида батафсил келтирилган.

Ўлчаш бирлигини таъминлаш бўйича асосий илмий ишлар метрология - ўлчаш ҳақидаги фан ҳисобланиб, замонавий метрология ўзига учта асосий бўлимларни бириктиради:

- **назарий метрология** бўлими, метрологиянинг фундаментал асосларини ишлаб чиқади;

- **қонунлаштирилувчи метрология** бўлими, давлат талаблари таркибига боғлиқ бирликлар, ўлчаш услублари, ўлчаш воситалари, ўлчаш лабораториялари ва метрология бўйича миллий идора фаолиятига боғлиқ бўлади;

- **амалий метрология** бўлими, назарий метрологияни яратиш ва қонунлаштирилувчи метрология ҳолатларини амалий қўллаш масалаларини ўрганади.

Республикада ягона бирликларни қўллаш мулкчиликнинг қандай шакли бўлишидан қатъий назар мажбурийдир.

Ўзбекистон Республикасида ўлчаш бирлигини таъминлаш тизими (ЎБТТ) O'zDst 8.001-98 давлат стандартида батафсил келтирилган ва белгиланган.

Ўлчашлар бирлигини таъминлаш тизимининг техник асослари қуйидагичадир:

- ўлчов бирликларини сақлаш ва қўллаш учун миллий эталонлар комплекси;

- ўлчаш воситаларини қўллашдаги белгиланган қонун тизими ва ўлчашни бажаришдаги услуб;

- ўлчаш воситаларига таълуқли бўлган барча эталонлардан бирлик ўлчамларини узатиш тизими.

Республикадаги барча метрологик хизмат ишлари метрология бўйича Миллий идора -Ўзстандарт Агентлиги томонидан амалга оширилади.

Назорат саволлари ва топшириқлари:

1. Тўқимачилик ва енгил саноатда синаш асбобларининг асосий метрологик кўрсаткичларига нималар киради?

2. Ўлчаш хатоликлари неча хил бўлади? Мисол келтиринг.

3. Ўлчаш хатоликларининг келиб чиқиши ҳақида маълумот беринг.

4. Субъектив хатолик қандай ҳосил бўлади?
5. Тасодифий хатолик қандай келиб чиқади?
6. Қўпол хатолик деганда нимани тушунасиз?
7. Ўлчаш аниклигини изоҳлаб беринг.
8. Асбобнинг сезгирлиги деганда нимани тушунасиз?
9. Проф. А.В.Леонтовичнинг асбобларда ўлчаш сифатини баҳолашдаги мезонлари қандай?

Эслаб қолинг!

Хатолик, статик ва динамик хатолик, шкала, субъектив хатолик, тасодифий хатолик, қўпол хатолик, ўлчаш аниклиги, асбоб сезгирлиги, нисбий хатолик, мезон, назарий метрология, қонунлаштирилган метрология, амалий метрология.

Ўқув материаллари таъминоти

1. П.Р.Исматуллаев, З.Т.Тўхтамуродов, А.Х.Абдуллаев, Р.А.Сайдазова. Стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштиришга муқаддима. Ўқув қўлланмаси. Конструктор ИЧБ, Тошкент, 1995.

2. Шишкин И.Ф. Метрология, стандартизация и управление качеством. М.:Изд.Стандартов, 1990.

3. П.Р.Исматуллаев, А.Н.Максудов, А.Х.Абдуллаев, Б.М.Ахмедов, А.А.Аъзамов. Метрология, стандартлаштириш ва сертификатлаштириш. «Ўзбекистон», Тошкент, 2001.

4. Шишкин И.Ф. Теоретическая метрология. М.: Изд.Стандартов, 1991.

5. О.Ш.Хакимов. Теоретическая метрология. Ташкент, ТДТУ, 1996.

6. А.Н.Соловьев, С.М.Кирюхин. Оценка качества и стандартизация текстильных материалов. М., Легкая индустрия, 1974.

7. Симоненко Д.Ф., Соловьев А.Н. Неограниченный выбор и оценка значимости показателей качества.-«Технология текстильной промышленности», 1973, №3, с.19.

II-ҚИСМ. СТАНДАРТЛАШТИРИШ АСОСЛАРИ

2.1. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ СТАНДАРТЛАШТИРИШ ДАВЛАТ ТИЗИМИ

Ўзбекистон Республикаси янинг стандартлаштириш Давлат тизимининг асосий қонун-қоидалари О'зДст 1.0-99 стандартида батафсил келтирилган.

Ҳар бир стандартда стандартлаштиришнинг асосий вазифа ва мақсади, стандартлаштириш ишларининг ташкил этилиши ва асосий қонун-қоидалари, меъёрий ҳужжатларнинг тоифаси, стандарт турлари, халқаро ҳамкорлик бўйича асосий қоидалар, стандарт ва техникавий шартларнинг қўлланилиши, стандартларга ва ўлчов воситаларига нисбатан давлат назорати белгиланади.

Бу стандартлаштириш давлат тизимининг стандарт қоидалари барча давлат, жамоа, акционерлик, қўшма ва бошқа қорхоналар ҳамда ташкилотлар, концернлар, уюшмалар, акционер жамиятлари ва бошқа бирлашмалар томонидан, уларнинг идоравий мансублиги ва мулкчиликнинг шаклидан қатъий назар, Ўзбекистон Республикаси вазирликлари ва давлат бошқаришнинг бошқа идоралари, маҳаллий ўз-ўзини бошқариш идоралари, шунингдек тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган фуқаролар томонидан бутун Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қўлланилиши шарт.

Стандартлаштириш - мавжуд ёки бўлажак масалаларга нисбатан тартиблаштиришга йўналтирилган илмий-техникавий фаолият.

Меъёрий ҳужжат - ҳар хил фаолият турлари ва унинг натижаларига дахлдор қоидалар, умумий қонун-қоидалар ёки тавсифларни ўзида қамраб олган ҳужжатдир.

Стандарт – кўпчилик манфаатдор томонлар келишуви асосида ишлаб чиқилган ва маълум соҳаларда энг мақбул даражали тартиблаштиришга йўналтирилган, фаолиятининг ҳар хил турларига ёки натижаларига тегишли бўлган умумий ва такрор қўллаш учун қоидалар, тавсифлар, талаблар ва усуллар белгиланган ва тан олинган идора томонидан тасдиқланган ҳужжат.

Ҳар бир яратилган стандартлар фан, техника ва тажрибаларнинг умумлаштирилган натижаларига асосланиши ва жамият учун юқори даражадаги фойдага эришишга йўналтирилган бўлиши керак.

Ўзбекистон Давлат стандарти (О'зДст) - стандартлаштириш бўйича давлат идораси ёки бошқа тегишли ҳуқуққа эга бўлган республика идораси Ўзстандарт Агентлиги томонидан тасдиқланган стандарт.

Техникавий шартлар - буюртмачи билан келишилган ҳолда ишлаб чиқарувчи томонидан ёки буюртмачи ва ишлаб чиқарувчи билан биргаликда ёки буюртмачи билан тасдиқланган, муайян маҳсулотга (хизматга) бўлган техникавий талабларни белгиловчи меъёрий ҳужжат.

Маҳсулотга техникавий ҳужжатлар тўплами ишлаб чиқилаётганда техникавий шартлар шу тўпلامнинг ажралмас қисми ҳисобланади.

Корхона стандарти (КС)- маҳсулотга, хизматга ёки жараёнга корхонанинг ташаббуси билан ишлаб чиқилган ва унинг томонидан тасдиқланган стандартдир.

Стандартлар мажмуи - ўзаро боғланган стандартлаштириш объектларига келишилган талабларни белгиловчи ва маълум илмий-техникавий ёки ижтимоий иқтисодий муаммоларни ечимини меъёрий ҳужжатлар билан таъминлашга қаратилган, умумий мақсад билан бирлашган ва ўзаро боғланган стандартлар тўплами.

Халқаро стандарт - стандартлаштириш билан шуғулланадиган халқаро ташкилот томонидан қабул қилинган ва истеъмолчиларнинг кенг доирасига яроқли бўлган стандарт.

Минтақавий стандарт - стандартлаштириш билан шуғулланадиган минтақавий ташкилот қабул қилган ва истеъмолчиларнинг кенг доирасига яроқли бўлган стандарт.

Миллий стандарт - стандартлаштириш билан шуғулланувчи миллий идора томонидан қабул қилинган на истеъмолчиларнинг кенг доирасига яроқли бўлган стандарт.

Халқаро, минтақавий ёки чет мамлакатнинг миллий стандарти тўғридан-тўғри қўлланилиши О'zDst 1.7-2002 стандартига биноан амалга оширилади.

Ўйғунлаштирилган стандартлар - маҳсулот, жараён ва хизматларнинг ўзаро алмашинувчанлиги ва тақдим этилган ахборотни ёки синаш натижаларини ўзаро тан олишни таъминлайдиган стандартлаштириш билан шуғулланувчи турли идоралар билан биргаликда қабул қилинган ва бир хил объектларга тегишли бўлган стандартлар.

Бирхиллаштирилган стандартлар - мазмунан ўхшаш, аммо тақдим этилиш шакли жиҳатидан бошқача ўйғунлашган стандартлардир.

Бирхиллаштириш - муайян эҳтиёжни кондиритиш учун зарур бўлган энг мақбул ўлчамлар сонини ёки маҳсулот, жараён ва хизмат турларини танлаш.

Стандартлаштириш объекти - стандартлаштириладиган нарса (маҳсулот, жараён, хизмат).

Стандартлаштириш соҳаси - ўзаро боғланган стандартлаштириш объектлари мажмуидир.

Хавфсизлик - зарар етказиши мумкин бўлган ножўя хавф-хатарнинг йўқлигидир.

Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш - атроф-муҳитни маҳсулотлар, жараёнлар ва хизматларнинг ноқулай таъсиридан ҳимоя қилиш демакдир.

Маҳсулотни ҳимоя қилиш - маҳсулотдан фойдаланиш, транспортда ташиш ва сақлаш вақтида уни иқлим ёки бошқа ноқулай шароитлар таъсир қилишидан сақлашдир.

Мослашувчанлик - маҳсулотлар, жараёнлар ёки хизматларнинг ўзаро номақбул таъсир кўрсатмайдиган тарзда биргаликда, топшириқдаги шароитларда белгиланган талабларни бажариш учун фойдаланишга яроқлилиги демакдир.

Ўзаро алмашинувчанлик - бир хил талабларни бажариш мақсадида бир хил буюм, жараён, хизматдан фойдаланиш ўрнига бошқа бир хил буюм, жараён, хизматнинг яроқлигидир.

Бир турдаги маҳсулотлар туркуми деб маҳсулотнинг функционал йўналтирилганлиги, қўлланиш соҳаси, конструктив-технологик ечими ва асосий сифат кўрсаткичларининг номларини билдирадиган энг катта даражадаги йиғиндисига айтилади.

Халқаро стандартлаштириш - барча мамлакатларнинг тегшли идоралари эркин ҳолда иштирок этиши мумкин бўлган стандартлаштиришдир.

Минтақавий стандартлаштириш - иштирок этиши дунёдаги фақат битта географик ёки иқтисодий регионга қаршли мамлакатнинг тегшли идоралари учунгина очик бўлган стандартлаштиришдир.

Миллий стандартлаштириш - муайян бир мамлакат доирасида ўтказиладиган стандартлаштиришдир.

Давлат назорати - корхоналар, лавозимдор шахслар ва фуқароларни стандартларнинг мажбурий талабларига ҳамда маҳсулотлар, жараёнлар ва хизматлар сифатига, шунингдек сертификатлаштирилган техникавий шартларга риоя этишни назорат қилиш ваколатига эга бўлган давлат идорасининг фаолиятидир.

2.1.1. СТАНДАРТЛАШТИРИШНИНГ МАҚСАДИ ВА ВАЗИФАЛАРИ

Стандартлаштиришнинг мақсадлари куйидагилардан иборат:

- маҳсулотлар, хизматлар ва жараёнларнинг (кейинчалик – маҳсулот) сифати ва номлари масаласига давлат ва истеъмолчиларнинг манфаатини ҳимоя қилиш, кишилар соғлиги ва ҳаёт хавфсизлигини таъминлаш, табиатни муҳофаза қилиш;

- фан ва техниканинг ривожлантирилиши билан аҳоли ва халқ хўжалигининг эhtiёжларига мувофиқ равишда маҳсулот сифатини ошириш;

- маҳсулотнинг бир-бирига мослиги ва ўзаро алмашинувчанлигини таъминлаш;

- кишилар моддий ресурсларининг тежалишига, иқтисодий кўрсаткичларнинг яшиланишига кўмаклашиш;

- савдода техникавий тўсиқларни бартараф қилинишига, жаҳон бозорида рақобат қилиш қобилиятининг таъминланишига эришиш;

- табиий ва технологик ҳалокатлари ва бошқа фавқуллода вазиятлар рўй беришини ҳисобга олган ҳолда халқ хўжалиги объектларининг хавфсизлигини таъминлашдир.

Стандартлаштириш вазифалари. Стандартлаштиришнинг асосий вазифалари куйидагилардан иборат:

- истеъмолчи ва давлатнинг манфаати йўлида маҳсулотнинг сифати ва номларига нисбатан энг мақбул талабларни кўйиш;

- давлат, республика фукарolari ва чет-эл эхтиёжи учун тайёрланган махсулотга, керакли талабларни белгиловчи меъёрий хужжатлар тизимини ва уни ишлаб чиқиш қоидаларини яратиш, ишлаб чиқиш ва қўллаш, шунингдек хужжатлардан фойдаланишини назорат қилиш;

- стандарт талабларининг саноати ривожланган чет мамлакатларнинг халқаро, минтақавий ва миллий стандартлари талаблари билан уйғунлашувини таъминлаш;

- бир-бирига мосликнинг барча (конструктив, электрик, электромагнитли, маълумот, дастур ва бошқ.) турларини, шунингдек махсулотнинг ўзаро алмашувчанлигини таъминлаш;

- параметрик ва турлар ўлчамли қаторларини, таянч конструкцияларни, буюмларнинг конструктив жиҳатдан бир хил қилинган модуллашган блокли таркибий қисмларини аниқлаш ва қўллаш асосида бирхиллаштириш;

- махсулот, унинг таркибий қисмлари; буюмлари, хом ашё ва материаллар кўрсаткичлари ва тавсифнинг қелишиб олиш ва боғланиш;

- материал ва энергия сизимни камайитириш, кам чиқинди чиқариш технологияларни қўллаш;

- махсулотнинг эргономик хоссаларига талабларнинг белгиланиши;

- метрологик меъёр, қоида, низом ва талабларнинг белгиланиши;

- стандартлаштириш бўйича халқаро тажрибадан фойдаланишни кенг авж олдириш, мамлакатнинг халқаро ва минтақавий стандартлаштиришда иштирок этишни кучайтириш;

- хорижий мамлакатларнинг талаблари Ўзбекистон Республикасининг халқ хўжалиги эхтиёжларини қондира олган ҳолларда уларнинг халқаро, минтақавий ва миллий стандартларининг мамлакат стандартлари ва техникавий шартлар тарикасида тўғридан-тўғри қўллаш тажрибасини кенгайтириш;

- технологик жараёнларга талабларни белгилаш; махсулотни стандартлаштириш ва унинг натижаларидан фойдаланиш соҳасида халқаро ҳамкорлик қилиш юзасидан ишларини ташкил қилиш;

- техник-иктисодий ахборотни таснифлаш ва кодлаш тизимини яратиш ва жорий этиш;

- синовларни меъёрий-техник жиҳатдан таъминлаш, махсулот; сифатини сертификатлаш, баҳолаш ва назорат қилиш.

Ўзбекистон Республикасининг стандартларини ишлаб чиқиш, қелишиш, тасдиқлаш ва рўйхатга олиш тартиби О'zDst 1.1-99 билан белгиланади.

Техникавий шартлар О'zDst 1.2-99 да белгиланади.

Қорхоналар стандарти О'zDst 1.3-99 да белгиланган тартибда ишлаб чиқарилади, қелишилади, тасдиқланади ва рўйхатдан ўтказилади.

2.1.2. САНОАТ КОРХОНАЛАРИДА СТАНДАРТЛАШТИРИШНИНГ ТУРЛАРИ

Тўқимачилик ва енгил саноат корхоналарида қўлланилаётган асосий стандартлар:

- а) техникавий шартлар стандарти;
- б) тажриба услубининг стандарти;
- в) жойлаштириш, тахлаш ва сақлаш стандарти;
- г) ўлчаш асбоблари ва воситаларни аниқлаш услублари бўйича стандартлари;
- д) тўғри эксплуатациялаш ва сошлаш стандарти;
- е) технологик жараёни ташкил қилиш бўйича стандарт.

Техникавий шартлар стандарти – маҳсулотга қўйилган техник талаби ва тайёрланиши, ташиш ва ишлатилиши, тўғри қабул қилиш, сифат кўрсаткичларини услублар асосида текшириш, уларни сақлаш, қабул қилиш ва жўнатиш учун қўйилгандир.

Мисол учун: O'zDst 604-2001. Пахта толаси. Техник шароит.

Тажриба услублари учун стандарт - тажриба ишлари учун намуналар танлаш ва олиш, уларни текшириш, ўлчаш ва уларнинг сифат кўрсаткичларини баҳолаш.

Мисол учун: O'zDst 618-94. Пахта толаси. Пахта толасининг пишиб етилганлигини аниқлаш стандарти.

Ташиш, сақлашга риоя қилиш бўйича стандарти – талаб маркировкаси бўйича аниқланган маҳсулот гуруҳи маҳсулот хусусиятларини харидорларга тўлиқ хабар бериш учун қўлланилиши, маҳсулотнинг сифат кўрсаткичларини сақлаш вақтида техник-эстетикани ҳисобга олмоқ керак.

Мисол учун: O'zDst 841-97. Пахта толаси. Жойлаштириш, сақлаш ва уни тахлаш.

Ўлчаш асбобларини текшириш учун стандарти - қўйилган асбобларнинг тўғри ва аниқ таъминланиш услубини текширишни ўтказишдир.

Мисол учун: ГОСТ 8.061-73. Шкалаларни текшириш қурилмаси.

Ишлатилиши ва сошлаш қондаси бўйича стандарти - берилган шароит ва режимга берилган гуруҳ ёки турдаги маҳсулотнинг ишга қобилиятлиги, унинг эксплуатацион хусусиятларини қафолатлашнинг умумий қондасини кўриб чиқиш. Баъзи бир ҳолда, стандартлаш қийин бўлган маҳсулотни эксплуатация қилиш жойида монтаж ва демонтаж услуби орқали кўриб чиқилади.

Технологик жараёни ташкил қилиш стандарти — технологик жараёнда маҳсулотни берилган гуруҳ ёки йўналиш бўйича таъминлаш учун технологик воситаларни ишга тушириш ва уни текшириш, ундан ташқари ривожланган ишлаб чиқаришда ягона сифатли маҳсулот билан таъминлашни татбиқ этишдир.

Назорат саволлари ва топшириклари:

1. Стандарт тушунчасининг таърифи берилсин?
2. Корхона стандарти ҳақида маълумот беринг?
3. Минтакавий стандартлаштириш деганда нимани тушунасиш?
4. Миллий стандартлаштиришга тушунча беринг?
5. Уйғунлаштирилган стандартлаштириш таърифни беринг?
6. Давлат назорати деганда нимани тушунасиш?

Эслаб қолинг!

Стандартлаштириш, стандартлар мажмуи, стандарт, меъёрий хужжат, халқаро стандарт, минтакавий стандарт, миллий стандарт, уйғунлаштирилган стандарт, бирхиллаштирилган стандарт, стандартлаштириш объекти, стандартлаштириш соҳаси.

Ўқув материаллари таъминоти

1. O'zDst 1.1-99. Ўзбекистон Давлат стандартлаштириш тизими. Республика стандартларини ишлаб чиқиш, келишиб олиш, тасдиқлаш ва давлат рўйхатидан ўтказиш.
2. O'zDst 1.2-99. Ўзбекистон Давлат стандартлаштириш тизими. Техникавий шартларни ишлаб чиқиш, келишиб олиш, тасдиқлаш ва давлат рўйхатидан ўтказиш.
3. O'zDst 1.3-99. Ўзбекистон Давлат стандартлаштириш тизими. Корхона стандартларини ишлаб чиқариш, келишиб олиш, тасдиқлаш ва давлат рўйхатидан ўтказиш.
4. O'zDst 1.4-99. Ўзбекистон Давлат стандартлаштириш тизими. Стандартлар ва техникавий шартлар билан таъминлаш тартиби.
5. РСТ Уз ИСО 8402:1998. Управления качеством и обеспечение качества. Словарь.
6. Ўз ДСТ ИСО 9001:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при проектировании, разработке, производстве, монтаже и обслуживании.
7. Уз ДСТ ИСО 9002:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при проектировании, разработке, производстве, монтаже и обслуживании.
8. Уз ДСТ ИСО 9003:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при окончательном контроле и испытаниях.
9. РСТ Уз 5.0-98 НСС Уз. Основные положения.
10. Ўз ДСТ 5.5:1998, НСС Уз. Основные термины и определения.
11. РСТ Уз 16.0-98 СА Уз. Основные положения.
12. РД Уз 51-062-97 НСС Уз. Порядок подготовки и проведения сертификации. Общие требования.
13. РД Уз 51-069-98 НСС Уз. Правила применения знака соответствия.
14. Ўз Рх 51-104:2000 НСС Уз. Порядок проведения инспекционного контроля сертифицированной продукции.

15. Международные и региональные организации по стандартизации и качеству продукции. Справочник.-М.: Издательство стандартов, 1990.

2.2. СТАНДАРТЛАШТИРИШНИНГ АСОСИЙ ҚОНУН-ҚОИДАЛАРИ

Стандартлаштириш билан шуғулланадиган миллий идора Ўзбекистон Республикасида стандартлаштириш соҳасидаги ишларни қуйидаги қонун-қоидаларга асосан ташкил этади: ихтиёрийлик, ошқоралик, байналминаллик, барча манфаатдор томонларнинг иштироки, техникавий даражанинг ва самарадорликнинг ҳисобга олиниши, асоссиз ҳар хилликнинг қисқартирилиши, стандартларнинг тўлиқлиги ва уйғунлиги.

Стандартларни ишлаб чиқишда қуйидагиларни: стандартлаштирилган ўзаро боғланган объектларга қўйилган талабларни келишиб олиш ва стандартлаштириш бўйича меъёрий ҳужжатларни амалда жорий этиш муддатларини уйғунлаштириш йўли билан шу объектларни тўлиқ ва ҳар томонлама стандартлаштириш; меъёрий ҳужжатларга киритиладиган талабларнинг мақбуллигини таъминлаш лозим.

Замонавий фан ва техника ютуқлари, чет эл ва мамлакатимизнинг илғор тажрибасига мувофиқлаштириб, мунтазам текшириш ва стандарт талабларини янгилаш йўли билан стандартдаги кўрсаткичларни ўз вақтида ўзгартириб туриш керак.

Стандартлар фақат шундай талабларни жорий этиш керакки, улар маҳсулот хоссасини ва ундан фойдаланиш хусусиятига оид томонларни аниқлаш лозим.

Стандартларда объектив равишда текширилиши мумкин бўлган талаблар киритилади.

Стандартлар маҳсулотни сертификатлаштириш максаллари учун яроқли бўлиши керак.

Стандарт талабларининг бир хил маънода тушунилишини таъминлаш учун у аниқ ва яққол ифода этилиш лозим.

Стандартлаштириш ишларини ташкил этиш. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Ўзбекистон Республикасида стандартлаштириш бўйича ишларни ташкил қилиш" тўғрисида 1992 йил 2 мартдаги 93-сон қарорига мувофиқ Ўзбекистон Республикасининг Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги стандарлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш **Ўзстандарт Агентлиги** - стандартлаштириш бўйича миллий идора ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасида стандартлаштириш бўйича ишлар **Ўзстандарт Агентлиги** томонидаи стандартлаштириш бўйича техника кўмиталари (ТК), корхоналар, бирлашмалар ва бошқа манфаатдор ташкилотларнинг бўлажак режалари (дастурлари) тузиладиган йиллик режалар бўйича амалга оширилади.

Республика стандартлаштириш режасига биринчи навбатда миллий стандартлар талаблари билан уйғунланишини, кишиларнинг ҳаёти ва

соғлиги учун хавфсизликни, атроф-муҳитнинг муҳофаза қилинишини, истеъмолчилар ҳуқуқининг ҳимоя қилинишини, миллий социал-иқтисодий ва илмий-техникавий дастурларнинг амалга оширилишини таъминлайдиган стандартларни ишлаб чиқиш киритилади.

Ўзбекистон Республикаси стандартлари ва техникавий шартларни ишлаб чиқиш, одатда ҳар бир манфаатдор қорхона ва ташкилотларнинг мухтор вакили бўлган мутахассислардан ташкил топган техникавий кўмиталар (ТК) кучи билан ёки стандартлаштириш бўйича таянч ташкилотлари томонидан амалга оширилади.

Техник кўмиталар ўз фаолиятини стандартлаштириш бўйича техникавий кўмита ҳақидаги Намунавий низом асосида ишлаб чиқилган «Техник кўмиталар»нинг низомига мувофиқ таянч ташкилот эса «Стандартлаштириш бўйича таянч ташкилот тўғрисида»ги Намунавий низом асосида амалга оширилади.

Техник кўмиталар ва таянч ташкилотлар жорий қонунлар ҳамда Ўзбекистон Республикаси стандартларининг лойиҳаси ва техникавий шартларининг ишлаб чиқилиши юзасидан тузилган шартномага мувофиқ уларнинг сифати ва ўз муддатида олиб борилиши учун жавобгардир.

Ўзстандарт Агентлиги, Ўзбекистон Республикасининг қурилиш давлат кўмитаси, Табиатни муҳофаза қилиш давлат кўмитаси, Соғлиқни сақлаш вазирлиги (бириктирилган соҳалари бўйича) республика стандартлари кўриб чиқадилар, тасдиқлайдилар, уларнинг қўлланилиш муддатини чўзадилар ва бекор қиладилар ҳамда унга ўзгартиришлар киритадилар.

Республика стандартлари ва уларга ўзгартиришлар тасдиқланиш даражасидан қатъий назар Ўзстандарт Агентлиги давлат рўйхатидан ўтказилиши лозим.

Ўзстандарт Агентлиги республикада стандартлаштириш бўйича ишларга умумий услубий раҳбарликни таъминлайди.

Саноат ва қишлоқ хўжалиги тармоқларида стандартлаштириш бўйича ишларни ташкил қилиш ва мувофиқлаштириш учун зарурат бўлган ҳолларда, Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, идоралари, уюшмалари, концернлари ва бошқа хўжалик тузилмаларидан бўлинмалар (хизматлар) ва (ёки) фан ва техниканинг тегишли соҳаларидаги юқори илмий-техникавий имкониятларга эга бўлган ташкилотларда стандартлаштириш бўйича таянч ташкилотларида тузилади.

Қорхона раҳбарлари қорхоналарда стандартлаштириш бўйича ишларнинг ташкил этилиши ва бу ишларнинг бажарилиши ахvoli учун бевосита жавобгардир.

Қорхоналар зарур бўлганда стандартлаштириш бўйича бўлинмалар (хизматлар) конструкторлик-технологик ёки илмий-тадқиқот бўлими, лаборатория, бюро ташкил этади, улар қорхонада стандартлаштириш бўйича ишларга ташкилий-усулий ва илмий-техникавий раҳбарликни амалга оширади, стандартлаштириш бўйича илмий-текшириш ва тажриба-конструкторлик ва бошқа ишларни бажарадилар, қорхонанинг бошқа

бўлинмалари томонидан ўтказилаётган стандартлаштириш ишларини бажаришда ҳам катнашадилар.

Корхоналар, муассасалар, ташкилотларда стандартлаштириш бўйича олиб бориладиган ишлар асосий ишлар турига киради.

Стандартлаштириш соҳасидаги меъёрий хужжатларнинг тоифалари, стандартларнинг турлари. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида стандартлаштириш объектларига қўйилган талабларни белгиловчи меъёрий хужжатларнинг қуйидаги тоифалари қўлланилади:

Мустақил давлатлар ҳамдўстлигининг давлатлараро стандартлари (ГОСТ);

Ўзбекистон Давлат стандартлари (O'zDst);

Техникавий шартлар (TSh);

Корхоналар, бирлашмалар, фирмалар, концернлар ва бошқа хўжалик субъектларининг стандартлари (KS);

Халқаро, минтақа ва хорижий мамлакатларнинг миллий стандартлари (ИСО, МЭК ва бошқалар).

Миллий стандарлаштириш объектларига:

- ягона техникавий тилни қўшиб ҳисоблаганда умумтехникавий объектлар, умумий машинасозликда қўлланиладиган буюмларнинг намунавий конструкциялари (маҳкамлаш воситалари, асбоблар ва бошқалар), материаллар ва моддаларнинг хусусияти ҳақидаги ишончли маълумотлар, техникавий-иктисодий ахборотни таснифлаш ва кодлаш;

- аниқ мақсадга йўналтирилган давлат илмий-техникавий ва социал-иктисодий дастурлари на лойиҳа объектлари;

- республикага (ёки муайян корхоналарга) маҳсулот ёки технологиянинг рақобат қилиш қобилиятини оширишни таъминлаш имконини берадиган фан ва техника ютуқлари;

- республикада ички эҳтиёжини кондириш учун, шунингдек ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар киритилади.

Стандартларнинг талаблари ва техникавий шартлари халқаро, минтақавий ва саноати ривожланган хорижий мамлакатларнинг миллий стандартлари талаблари билан уйғунлаштирилиши лозим.

Стандартлар ва техникавий шартларни тасдиқловчи ташкилотлар стандартларнинг талаблари асосланганлиги учун стандартлар ва техникавий шартларни ишлаб чиқувчи билан баробар жавобгар ҳисобланадилар.

Ўзбекистон Республикасининг стандартларини ишлаб чиқиш, келишиш, тасдиқлаш ва рўйхатга олиш тартиби O'zDst 1.1-99 стандартига биноан белгиланади.

Техникавий шартлар O'zDst 1.2-99 стандарти бўйича белгиланган тартибда ишлаб чиқилади, келишилади, тасдиқланади ва рўйхатдан ўтказилади.

Корхонлар стандарти O'zDst 1.3-99 да белгиланган тартибда ишлаб чиқилади, келишилади, тасдиқланади ва рўйхатдан ўтказилади.

Махсулот-стандартлари на техникавий шартларини ишлаб чиқиш янги махсулотни яратиш (янгилаш) бўйича ишларнинг таркибий қисми ҳисобланади.

Стандартлар ва техникавий шартлар фан ва техниканинг тегишли соҳаларида чет элларда ва мамлакатимизда эришилган энг юқори ютуқларини, чет мамлакатларнинг халқаро, минтақавий ва миллий стандартлари, талабларини ҳисобга олиб, илмий-тадқиқот, тажриба конструкторлик, технологик ва лойиҳалаш ишларининг натижаларига асосланган ҳолда ишлаб чиқиши ва республикани иқтисодий ва социал ривожлантириш учун энг мақбул қарорлар қабул қилиш назарда тутилиши лозим.

Зарурат туғилганда, ишлаб чиқарувчи буюртмачи билан келишилган ҳолда ёки буюртмачининг ўзи муайян стандартлар ва техникавий шартларни ишлаб чиқиш юзасидан техникавий вазифаларни тасдиқлайди.

Стандартлар ва техникавий шартларда махсулот сифатиغا нисбатан мажбурий ва тавсия этиладиган талаблар (техникавий тавсиялар) белгиланади.

Махсулот сифатиغا социал жиҳатдан ўзаро боғлиқ бўлган, унинг аҳоли ҳаёти ва соғлиги учун хавфсизлигини, атроф-муҳитни муҳофаза қилишни, махсулотнинг бир-бирига мослиги ва ўзаро алмашувчанлигини таъминлайдиган, шунингдек назорат қилиш белгиси ва усулларининг мажбурий талабларга тўғри келиши, ҳамда бажарилиши керак бўлган талаблар сирасига киради.

Буюртмачи (истеъмолчи)да зарурат туғилгудек бўлса, у манфаатини ҳимоя қилиши таъминлайдиган талаблар доирасини кенгайтириши мумкин бўлади.

Махсулотларнинг ва хизматларнинг истеъмол ва бошқа тавсифлари, шунингдек стандартларнинг мажбурий талабларидан кўра кўрсаткичларининг юқорирок даражасини белгилайдиган тавсифлари, яъни корхоналарнинг республикада ва хориждаги иқтисодий манфаатларини ҳимоя қилиш ва мустаҳкамлаш мақсадида тавсия қилинадиган истеъмол ва бошқа тавсифларга таълуқлидир. Тайёрловчи ва истеъмолчи (буюртмачи) шартнома тузилаётганда тавсия этилаётган талабларни қўллаш зарурлигини аниқлайдилар. Улар шартномага киритилгандан сўнг келишувчи томонлар учун мажбурий бўлиб қолади.

Тузилаётган шартномаларда стандартлар ва техникавий шартларнинг мажбурий талаблари салбий томонга оғиб кетишга йўл қўйилмайди.

Техникавий шартлар ва стандартларда мажбурий талабларга доир бўлимда баён этилган, масалан, синов усулларини, жойлаштириш, транспортда ташиш, тамғалаш на бошқаларни белгилайдиган, бошқа стандартларга ҳавола қилинган тақдирда, ишора қилинган стандартларнинг талаблари қўлланиш учун мажбурий бўлиб қолади.

Агар махсулотнинг мажбурий талабларига мувофиқлиги амалдаги стандартларга мўължалланган тартибда тасдиқланмаса ёки сертификатлаштириш дозим бўлган махсулот сертификатлаштирувчи синовлардан ўтмаган бўлса, истеъмол қилиниши мумкин эмас.

Хориждан келтирилаётган ва аҳолига чиқарилаётган маҳсулот Ўзбекистон Республикасида қўлланилаётган стандартлар ва техникавий шартларнинг мажбурий талабларига жавоб бериши, шунингдек, сертификатлаштириши лозим бўлган маҳсулотни тегишли сертификатлар билан ёки Ўзстандарт Агентлиги, Ўзбекистон Республикаси Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси, қурилиш давлат қўмитаси, Соғлиқни сақлаш вазирлиги (уларнинг ваколати доирасида) ҳудудий идораларнинг ҳулосаси ёки тегишли сертификати билан тасдиқланиши лозим.

Стандартлар ва техникавий шартларнинг мажбурий талаблари идоравий бўйсунушидан ва мулкчиликнинг қайси шаклда бўлишидан қатъий назар барча давлат, кооператив, ижара, уюшма, қўшма ва бошқа корхона ҳамда ташкилотлар, шунингдек республика ҳудудида ишбилармонлик фаолияти билан шуғулланаётган фуқароларга ҳам таълуқлидир.

Стандартлаштиришнинг мажбурий талаблари ва техникавий шартларнинг бузилишига йўл қўйган корхоналар ва мансабдор шахслар амалдаги қонунларга биноан жавобгарликка тортиладилар.

Стандартлар ва техникавий шартлар маҳсулотнинг аҳоли ҳаёти ва соғлиги учун хавфсизлиги, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, барча ресурсларни тежаб-тергаш ва бошқалар бўйича техникавий қонуний меъёрларга амал қилинишини таъминлаш лозим.

Ишлаб чиқарилаётган маҳсулотга техникавий шартлар ва корхона стандартлари талаблари ушбу маҳсулотга давлатлараро ва миллий стандартларнинг мажбурий талабларига қарама-қарши бўлмаслиги ва ўша стандартларда кўрсатилган талаблардан паст бўлмаслиги шарт.

Лозим бўлган тақдирда маҳсулотнинг асосий техникавий-иктисодий кўрсаткичларини, унинг номлар (турлар)ининг оқилона таркиби ва бошқа талабларини аниқ белгилайдиган бир турдаги маҳсулот гуруҳига стандарт ишлаб чиқиши мумкин.

Асос бўлувчи стандартлар ташкилий-техникавий жараёнларнинг бажарилиши, шу жумладан, ишлаб чиқариш ва маҳсулотни қўллаш жараёнлари тартибини (қоидаларини), шунингдек фаолиятини муайян соҳасида ишларни ташкил этишнинг асосий (умумий) қоидаларини белгилайди.

Умумтехникавий стандартлар маҳсулотнинг техникавий жиҳатдан бир-бирига мос бўлиши ва ўзаро алмашинувини таъминлаш учун зарур бўлган ишлаб чиқариш ва маҳсулотни қўллашнинг умумтехникавий талабларини, шунингдек меҳнат хавфсизлиги, атроф-муҳитни химоя қилиш (экология), зарарли таъсирлардан (шовқин, тебраниш ва бошқалардан) химоя қилиш, намунавий технологик жараёнлар, маҳсулот сифатини назорат қилиш (синаш) усуллари, ҳужжатларни бирхиллаштириш талабларини белгилайди.

Маҳсулотнинг аниқ тури (белгиси, андозаси ва бошқалар)га техникавий шартлар стандартлари маҳсулот сифатига ҳар томонлама талаблари белгилайди.

Техникавий шартларнинг миллий стандартлари оммавий ёки серияли тарзда ишлаб чиқарилаётган маҳсулот учун ишлаб чиқилади.

Техникавий талабларнинг стандартлари махсулотнинг тўғри фойдаланишини, буюмларнинг пишиклиги (узук муддатга чидаши), техникавий мослашувчанлиги ва ўзаро алмашинувчанлигини, машиналар, ускуналар ва асбобларнинг бирхиллигини, махсулотнинг рақобатбардошлик қобилияти оширилишини таъминлайдиган асосий кўрсаткичлар меъёри ва талабларини белгилайди.

Назорат усуллари (синовлар, таҳлил қилишлар, ўлчовлар, таърифлашлар) стандартлари махсулотнинг битта ёки бир нечта турдош гуруҳлари учун ишлаб чиқилади. Стандарт синаш ишларида намуналарни танлаш тартибини, бу махсулотнинг сифат кўрсаткичларини баҳолаш бирлигини таъминлаш мақсадида унинг истеъмол қилиш (фойдаланиш), таърифларини назорат қилиш (синаш, таҳлил қилиш, таърифлаш, ўлчаш) усулларини, шунингдек махсулотни яратиш, назорат қилиш, сертификатлаштириш ва фойдаланиш чоғида синаб кўриш усулларини белгилайди.

Стандартларнинг тузилиши, баён этилиши, расмийлаштирилиши ва мазмуни О'zDst 1.5-99 талабларига, техникавий шартлар эса О'zDst 1.2-99 га тўғри келиши керак.

Республика стандартлари, техникавий шартлар ва ишлаб чиқарилаётган махсулот ва кўрсатилаётган хизматлар учун корхона стандартлари ва уларга ўзгартиришлар Ўзстандарт Агентлиги ташкилотларида бепул давлат рўйхатидан ўтказилиши лозим.

Стандартлар, техникавий шартлар ва уларга ўзгартиришлар давлат тилида ва миллатлараро муносабат тилида давлатлар рўйхатига тақдим этилади.

Давлат рўйхатидан ўтмаган стандартлар, техникавий шартлар ва уларга ўзгартиришлар ҳақиқий эмас деб ҳисобланади.

Ўзстандарт Агентлигига республика стандартларини нашр қилиш ва қайта нашр қилиш, шунингдек Мустақил давлатлар ҳамдўстлигининг давлат стандартлари (ГОСТ)ни Ўзстандарт Агентлиги белгиланган тартибда нусхалари тасдиқланган ҳолда давлат ва рус тилларида нусхаларни кўпайтиришнинг танҳо ҳуқуқи, зарурат туғилган ҳолда меъёрий ҳужжатларнинг нусхаларини кўпайтириш ҳуқуқи Ўзстандарт Агентлиги томонидан корхоналарга ва ташкилотларга берилиши мумкин.

Кўрсатилган ҳуқуқни поймол қилган шахслар Ўзбекистон Республикасида амал қилаётган қонунларга биноан жавобгарликка тортилади.

Корхоналарнинг-стандартларини, техникавий шартларини нашр қилиш ҳамда улар билан таъминлашни бу ҳужжатларни тасдиқлаган корхоналар махсулот етказиб бериш ёки хизматлар кўрсатиш учун О'zDst 1.4-99 стандарт бўйича шартномаларга биноан амалга оширади.

Ўзстандарт Агентлиги ишлаб чиқарилаётган махсулотга республика стандартлари, корхона стандартлари ҳамда техникавий шартлар, қоидалар, раҳбарлик ҳужжатлари ва стандартлаштириш бўйича тавсияномалар тўғрисида ҳар йили ахборот бериб туради.

Назорат саволлари ва топшириклари:

1. Ўзбекистон Республикасида стандартлаштириш ишларини ташкил этиш.
2. Республика стандартлаштириш режаси.
3. Ўзбекистон Республикасидаги меъёрий ҳужжатларнинг тоифалари.
4. Ўзбекистон Республикасида стандартларни ишлаб чиқиш ва уни тасдиқлаш.
5. Ўзбекистон Республикаси стандартлаштириш тизими асосий турдаги стандартлари.

Эслаб қолинг!

Ихтиёрийлик, ошкоралик, байналминаллик, техникавий шартлар, корхона, бирлашма, фирма, концерн, ва ҳўжалик субъектлари стандартлари, стандартлаштириш объектлари.

Ўқув материаллари таъминоти

1. O'zDst 1.1-99. Ўзбекистон Давлат стандартлаштириш тизими. Республика стандартларини ишлаб чиқиш, келишиб олиш, тасдиқлаш ва давлат рўйхатидан ўтказиш.
2. O'zDst 1.2-99. Ўзбекистон Давлат стандартлаштириш тизими. Техникавий шартларни ишлаб чиқиш, келишиб олиш, тасдиқлаш ва давлат рўйхатидан ўтказиш.
3. O'zDst 1.3-99. Ўзбекистон Давлат стандартлаштириш тизими. Корхона стандартларини ишлаб чиқариш, келишиб олиш, тасдиқлаш ва давлат рўйхатидан ўтказиш.
4. O'zDst 1.4-99. Ўзбекистон Давлат стандартлаштириш тизими. Стандартлар ва техникавий шартлар билан таъминлаш тартиби.
5. РСТ Уз ИСО 8402:1998. Управления качеством и обеспечение качества. Словарь.
6. Ўз ДСТ ИСО 9001:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при проектировании, разработке, производстве, монтаже и обслуживании.
7. Уз ДСТ ИСО 9002:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при проектировании, разработке, производстве, монтаже и обслуживании.
8. Уз ДСТ ИСО 9003:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при окончательном контроле и испытаниях.
9. РСТ Уз 5.0-98 НСС Уз. Основные положения.
10. Ўз ДСТ 5.5:1998. НСС Уз. Основные термины и определения.
11. РСТ Уз 16.0-98 СА Уз. Основные положения.
12. РД Уз 51-062-97 НСС Уз. Порядок подготовки и проведения сертификации. Общие требования.
13. РД Уз 51-069-98 НСС Уз. Правила применения знака соответствия.

14. Ўз Рх 51-104:2000 НСС Уз. Порядок проведения инспекционного контроля сертифицированной продукции.

15. Международные и региональные организации по стандартизации и качеству продукции. Справочник.-М.: Издательство стандартов, 1990.

2.3. СТАНДАРТЛАР ВА ЎЛЧОВ ВОСИТАЛАРИ УСТИДАН ДАВЛАТ НАЗОРАТИ

Стандартлар ва ўлчов воситалари устидан давлат назоратини Ўзбекистон Республикасининг қонун актларига мувофиқ равишда махсус вакил қилинган давлат идоралари ушбу идоралар тўғрисидаги қоидаларга қўра белгиланган ваколат доирасида амалга оширадilar.

Республика назоратининг бош вазифаси стандартларнинг, техникавий шартлар ва метрологик қоидаларнинг бузилишини бартараф қилиш ва унинг олдини олишдан иборатдир.

Меъёрий ва техникавий ҳужжатлар, маҳсулотлар, шу жумладан хорижда чиқариладиган ва хориждан келтириладиган маҳсулот, мудофаа учун зарур бўлган маҳсулот, жараёнлар, хизматлар, амалдаги қонунларга биноан бошқа объектлар давлат назорати объектлари ҳисобланади.

Республика назорати қуйидаги шаклларда амалга оширилади:

-стандартлар ва техникавий шартларнинг мажбурий талабларига амал қилишини текшириш;

-маҳсулот сифати;

-юзага чиқиши мумкин бўлган хавfli технологиялар, объектлар, буюмлар ва моддаларни ишлаб чиқиш ва қўлланишга руҳсатнома олиш;

-ишлаб чиқарувчининг хошиш-истаги ёки истеъмолчининг талабига қўра стандартлар ва техникавий шартларнинг барча талабларига мувофиқлигини текшириш.

Давлат назорати ташкилотлари ўз фаолиятини амалга оширишда бошқарув идоралари, истеъмолчи жамиятлар, суғурта жамиятлари (уюшмалар) биргаликда ҳаракат қиладилар, Ўзбекистон Республикасининг ҳуқуқини ҳимоя қилиш идоралари билан уларга юкланган вазифаларни бажаришга қўмақлашадилар.

Биргаликда ҳаракат қилиш стандартларни такомиллаштириш, маҳсулот сифатини ва ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш, аҳоли ҳаётининг хавфсизлиги, саломатлиги ва мол-мулкнинг хавфсизлигини таъминлаш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш мақсадида амалга оширилади.

Давлат назорати идораларининг лавозимдор шахслар ўз вазифаларини бажармаганлиги ёки етарли даражада бажармаганлиги учун қонунда белгиланган тартибда жавоб берадилар.

Давлат назорати ташкилотлари бошқарув идоралари ва Ўзбекистон Республикаси жамоатчилигига маҳсулот сифати тўғрисида вақти-вақти билан ахборот бериб турадилар.

Стандартларни ишлаб чиқиш, қелишиб олиш, тасдиқлаш ва руйхатдан ўтказиш. Ўзбекистон Республикаси стандарти (бундан кейин-

стандарт) стандартлаштириш буйича техникавий қўмиталар (ТҚ), стандартлаштириш бўйича таянч ташкилотлар, вазирликлар, идоралар, уюшмалар, концернлар, давлат, ширкат, пудратчи, акционер, қўшма корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар томонидан ишлаб чиқилади.

Стандартни ҳар хил ташкилот мутахассисларининг ишчи гуруҳлари томонидан ишлаб чиқишга йўл қўйилади.

Стандартларнинг бир нечта ташкилот томонидан ишлаб чиқишида ётакчи ишлаб чиқарувчи ташкилот (ижрочилар: рўйхатидан биринчи) ҳамкорлигида иш бажарувчи ҳар бир ташкилот билан қўламини аниқлайди.

Ётакчи ишлаб чиқувчи ташкилот бутунлай стандарт лойиҳасини ўз вақтида ишлаб чиқишга, ҳамкорликда иш бажарувчи ташкилотлар эса, унга топширилган ишнинг вақтида бажарилишига жавобгар ҳисобланади.

Хорижга чиқариладиган маҳсулотнинг стандарти ГОСТ 1.22-85 талабларига мувофиқ ишлаб чиқилади.

ИСО ва МЭК стандартлари асосларида стандартларни ишлаб чиқиш, келишиш ва тасдиқлашда ушбу стандарт шартлари кўзда тутилади.

Стандарт лойиҳасининг мазмуни ва техникавий-иктисодий жиҳатдан асослаб берилганлигига, кўрсаткичларнинг, меъёр ва талабларнинг фан ва техниканинг ҳозирги даражасига тўғри келишига стандартни ишлаб чиқувчи ва тасдиқловчи ташкилот жавоб беради.

Стандарт республика ҳудудида кимга қарашли эканлиги ва мулк шаклидан қатъий назар, стандарт бўйича ишлаб чиқилган маҳсулотларни чиқариладиган ва истеъмол қиладиган ҳамма корхона ва ташкилотлар учун мажбурийдир.

Ҳар бир стандартга киритиладиган ўзгартириш асосий стандарт учун белгиланган тартибда мажбурий келишиб олиниши, тасдиқланиши ва рўйхатдан ўтказилиши лозим.

Умумий стандартларнинг тузилиши, мазмуни, баён этилиши ва расмийлаштириши О'zDst 1.5-99 га мувофиқ бажарилади.

Стандартни ишлаб чиқиш тартиби. Стандартни ишлаб чиқишда ташкилий-усулий бирликка эришиш мақсадида, ҳамда стандартни ишлаб чиқиш босқичлари бажарилишини назорат қилиш учун 4 босқич жорий этилади.

1-босқич-зарурат туғилганда стандартни ишлаб чиқишда техникавий топширик ишлаб чиқилади ва тасдиқланади;

2-босқич-стандарт лойиҳасини ишлаб чиқиш (биринчи таҳрир) ва уни фикр-мулоҳазалар олиш учун юбориш;

3-босқич-фикр-мулоҳазалар устида ишлаш, стандарт лойиҳасини (охири таҳририни) ишлаб чиқиш, келишиш ва тасдиқлашга тақдим этиш;

4-босқич-стандартни тасдиқлаш ва давлат рўйхатидан ўтказиш;

Техникавий топширик ишлаб чиқилган ҳолда О'zDst 1.2-99 талабларига биноан бажарилади.

2.3.1. СТАНДАРТ ЛОЙИҲАСИНИ ИШЛАБ ЧИКИШ (БИРИНЧИ ТАҲРИРИ) ВА УНИ ФИКР МУЛОҲАЗАЛАР ОЛИШ УЧУН ЮБОРИШ

Стандарт лойиҳаси ТҚ иш режасига, тасдиқланган стандартлаштириш, янги маҳсулот турларини яратиш режасига, манфаатдор ташкилотлар таклифи ва ишлаб чикувчи корхоналарнинг ташаббусига биноан ишлаб чиқилади.

Стандарт лойиҳасини ишлаб чиқиш билан бир вақтда 8-бўлимга мувофиқ, стандарт лойиҳасига тушунтириш хати тузилади ва лозим топилса стандартни жорий қилиш бўйича асосий ташкилий-техникавий тадбирлар режасининг лойиҳаси ишлаб чиқилади (кейинчалик-асосий тадбирлар режасининг лойиҳаси).

Бир хил стандартлаштириш объектларига бир неча стандартларни биргаликда ишлаб чиқиш, келишиб олиш, тасдиқлашда битта тушунтириш хатини тузишга йўл қўйилади.

Агар стандарт лойиҳаси ишлаб чиқилаётганда муомаладаги ўзаро боғлиқ бўлган меъёрий ҳужжатларни (МХ) қайта кўриб чиқиш, ўзгартириш ёки бекор қилиш лозим топилган бўлса, у ҳолда етакчи ишлаб чикувчи ташкилот МХни қайта кўриб чиқиш, ўзгартириш ёки бекор қилиш юзасидан асосли таклифлар тайёрлаб, уларни асосий тадбирлар лойиҳасига киритиши керак.

Стандарт лойиҳасини, тушунтириш хатини, асосий тадбирлар режаси лойиҳасини фикр-мулоҳаза олиш учун юборишдан олдин, лозим топилса дастлаб илмий-техникавий (илмий) кенгашда (шўъбада) ёки етакчи ишлаб чикувчи ташкилотнинг техникавий кенгашида буюртмачи ташкилот (асосий истеъмолчи)нинг вакили иштирокида қараб чиқилади.

Стандарт лойиҳаси тушунтириш хати ва асосий тадбирлар режаси билан биргаликда кўпайтирилади ва қуйидаги рўйхат бўйича ҳамма манфаатдор ташкилотларга фикр-мулоҳаза олиш учун юборилади.

1) буюртмачи-ташкилот (асосий истеъмолчи)га ёки унинг стандарт лойиҳасини келишиш бўйича таянч қилиб тайинланган ташкилотларидан бирига;

2) давлат назорат бўлимига, касаба уюшмаси ташкилотига транспорт, соғлиқни сақлаш вазирликларига, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш қўмитасига, агар стандарт лойиҳасида уларнинг ваколатига тегишли шартлар қўйилган бўлса;

3) бириктирилган маҳсулот ёки фаолият юзасидан стандартлаштириш бўйича таянч ташкилотларга (агар улар стандарт лойиҳасининг ишлаб чиқарувчиси бўлмаса);

4) стандартларни жорий қиладиган ва жорий қилишни таъминлайдиган ташкилот ва корхоналарга;

5) стандарт лойиҳасининг ишлаб чиқилиши билан боғлиқ равишда қайта кўриб чиқиш, ўзгартириш, бекор қилиш лозим топилган тақдирда бири-бири билан боғлиқ бўлган амалдаги МХ, тасдиқлаган ташкилотларга.

Корхона ва ташкилотлар тақдим этилган стандарт лойиҳасини кўриб чиққандан сўнг ўз фикр мулоҳазаларини тузадилар ва уни бевосита ишлаб чикувчи ташкилотга стандарт лойиҳасини қабул қилган кундан бошлаб 15 кундан кечиктирмасдан юборадилар.

2.3.2. ФИКР-МУЛОҲАЗАЛАР УСТИДА ИШЛАШ, СТАНДАРТ ЛОЙИҲАСИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ, КЕЛИШИШ ВА УНИ ТАСДИҚЛАШГА ТАҚДИМ ЭТИШ

Етакчи ишлаб чикувчи ташкилот олинган фикр мулоҳазаларга асосан фикр-мулоҳазалар мажмуини тузади.

Юборилган мулоҳазалар етакчи ишлаб чикувчи ташкилотнинг ихтиёрига кўра қўриб чиқилади ва фикр-мулоҳазалар мажмуига қўшилади.

Етакчи ишлаб чикувчи ташкилот ва бирга бажарувчи ташкилот мажмуига биноан стандарт лойиҳасининг сўнгги таҳрири ишлаб чиқилади, ҳамда тушунтириш ва асосий тадбирлар режаси лойиҳасини аниқлайди.

Ишлаб чикувчи ташкилот билан бошқа манфаатдор ташкилотлар орасида стандарт лойиҳаси ёки асосан тадбирлар режаси лойиҳаси бўйича келишмовчиликлар бўлса, етакчи ишлаб чикувчи ташкилот келишмовчиликларни муҳокама қилиш учун кенгаш ўтказади.

Кенгашга кўриб чиқилаётган стандарт лойиҳаси бўйича ва қарор қабул қилиш ваколати берилган асосий манфаатдор ташкилотлар ва буюртмачилар (асосий истеъмолчилар)нинг вакиллари таклиф қилинади.

Кенгаш қатнашчиларининг ҳайъати кўриб чиқиладиган масалаларни ҳар томонлама муҳокама қилиниши ва қарор қабул қилишини таъминлаши керак.

Етакчи ишлаб чикувчи ташкилот кенгаш қатнашчиларига мунозарали масалалар бўйича фикр-мулоҳазалар мажмуидан кўчирмалар юборади. Кенгаш таклифномаларни унинг қатнашчиларига кенгаш бошланишига камида 10 кун қолганда оладиган қилиб юборилади.

Кенгаш қарори унинг қатнашчилари имзо чеккан баённома билан расмийлаштирилади.

Баённомада ёки унга илова қилинган алоҳида рўйхатда кенгашнинг ҳар бир иштирокчисининг фамилияси, исми, отасининг исми ва мансаби (ташкилотнинг номини қўшиб) кўрсатилади.

Стандарт лойиҳасининг аниқланган таҳрирда айрим бандлар бўйича келишмовчилик бўлса, у ҳолда кенгаш баённомасида ана шу банд бўйича ташкилотларнинг вакиллари алоҳида фикрда эканлиги кўрсатиб қўйилади.

Бошқалардан фарқли фикрлар айрим варақаларда ёки бевосита баённомада баён этилиши ва ўз фикрига эга бўлган вакиллар томонидан имзоланиши керак.

Кенгашда қабул қилинган қарорга биноан, стандарт лойиҳасининг сўнгги таҳрири тузилади ҳамда тушунтириш хати ва асосий тадбирлар режасининг лойиҳаси аниқланади.

Стандарт лойиҳасининг сўнгги таҳририни тасдиқлашга топширишдан олдин ишлаб чикувчи ташкилот буюртмачи ташкилотга (асосий истеъмолчига) ёки унинг стандартлаштириш бўйича таянч ҳисобланадиган ташкилотларидан бирига келишиб олиш учун жўнатилади.

Бундан ташқари, агар стандарт лойиҳасида давлат назорати касаба уюшмаси, Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси, Соғлиқни сақлаш вазирлиги фаолияти доирасига таълуқли талаблар қўйилган бўлса, лойиҳа ушбу органлар билан ҳам келишиб олиши керак.

Стандарт лойиҳасида умумий техникавий шартлар ёки умумий техникавий талаблар стандартларига, шунингдек касаба уюшмалари, давлат назорти идоралари, Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси, Соғлиқ сақлаш вазирлиги қоидалари ва меъёрларига ҳавола қилинган бўлса, стандарт лойиҳаси бу ташкилотлар билан келишмайди.

Хорижга чиқариладиган маҳсулотларнинг стандартлари ГОСТ 1.22-85 бўйича келишиб олинади.

Ишлаб чикувчи ташкилот стандарт лойиҳасининг сўнгги таҳририни бир вақтнинг ўзида келишиладиган барча ташкилотларга тушунтириш хати, асосий тадбирлар режаси лойиҳаси ва келишмовчиликни (кенгаш ўтказиладиган тақдирда) муҳокама қилиш юзасидан кенгаш баённомасининг кўчирмаси билан қўшиб жўнатилади.

Стандарт лойиҳасини келишиб олиш стандарт лойиҳаси келиб тушган кундан бошлаб 15 кундан ошмаган муддатда амалга оширилади.

Стандарт лойиҳаси, тушунтириш хати ва асосий тадбирлар режаси лойиҳаларидан фикр ва мулоҳазалар бўлса, ушбу мулоҳазалар техникавий иқтисодий далил билан юқорида кўрсатилган муддатда ишлаб чикувчи ташкилотга юборилади.

Стандарт лойиҳаси юзасидан фикр ва мулоҳазалар белгиланган муддатда келиб тушмаса, лойиҳа келишилган ҳисобланади.

Стандарт лойиҳасининг келишилганлиги тасдиқлаш лойиҳанинг асл нусхаси ва 2-нусхаси «Келишилди» деган белги остида раҳбар (раҳбар ўринбосари) имзо чеккан алоҳида хат билан расмийлаштирилади.

Стандарт лойиҳасида қўшимча имзолар қўйилишига ёки «Мулоҳазалар билан келишилди» деган ёзувлар бўлишига руҳсат этилмайди.

Янги маҳсулотни яратиш (замонавийлаштириш) борасида стандарт лойиҳаси ишлаб чиқилса, у тақдирда лойиҳа қабул қилиш ҳайъати, бадий-техникавий кенгаши ва бошқалар, агарда улар таркибига манфаатдор ташкилотларнинг маъсул вакиллари киритилган бўлса, улар билан келишилади.

Тажриба намунасини қабул қилиш ҳақидаги далолатнома стандарт лойиҳасининг келишилганини тасдиқловчи ҳужжат ҳисобланади (бадий-техникавий кенгаш баённомаси).

Ҳал этилмаган келишмовчилик бўлган ва келишиб олиш мумкин бўлмаган тақдирда келишмовчиликлар ҳақида маълумотнома тайёрланиши лозим.

Стандарт лойиҳаси бўйича ташкилотлар ўргасида давом этаётган келишмовчиликлар бўйича **Ўзстандарт Агентлиги**, Ўзбекистон Республикаси Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси, қурилиш давлат қўмитаси, Соғлиқни сақлаш вазирлиги ўзларига юклатилган фаолият турлари тўғрисида сўнги қарорни қабул қилади.

Стандартга ўзгартириш киритилганда, агар у илгари келишиб олинган ташкилотларнинг манфаатларига дахл қилмаса ўзгартириш факат буюртмачи (асосий истеъмолчи) билан келишилади, холос.

Стандартни бекор қилиш ёки жорий этиш вақтини чўзиш факат буюртмачи (асосий истеъмолчи) билан келишилади.

Келишилган стандарт ёки келишганлик тўғрисидаги хат, етакчи ишлаб чиқувчи ташкилотга юбориличи шарт.

Стандарт лойиҳасининг сўнги таҳририни тасдиқлашга топширишдан олдин таянч ташкилот ёки стандартлаштириш бўйича техникавий қўмита ўзига бириктирилган махсулотлар ёки фаолият соҳаси бўйича стандартни илмий-техникавий ва ҳуқуқий экспертизадан ўтказди.

Стандарт лойиҳаси тасдиқлашга ишлаб чиқувчи ташкилот томонидан куйидаги ҳужжатларни илова қилиб юборилади:

-стандарт лойиҳасининг сўнги таҳририга тушунтириш хати;

-асосий тадбирлар режаси лойиҳаси;

-стандарт лойиҳасининг 4 та нусхаси, улардан иккитаси биринчи нусхада бўлиши шарт;

-стандарт лойиҳаси келишганини тасдиқловчи ҳужжатлар асл нусхаси;

-стандарт лойиҳаси тўғрисида фикр-мулоҳазалар мажмуи;

-колган келишмовчиликлар ҳақидаги маълумотнома.

Назорат саволлари ва топшириқлари:

1. Давлат назоратининг бош вазифаси нималардан иборат?
2. Стандартни ишлаб чиқиш тартиби қандай?
3. Стандарт лойиҳасини ишлаб чиқиш қандай амалга оширилади?
4. Стандарт лойиҳасини тасдиқлаш ишига изоҳ беринг.

Эслаб қолинг!

Ўлчов воситалари, меъёрий ҳужжатлар, техникавий ҳужжатлар, давлат назорати, техникавий қўмиталар, таҳрири, стандартни ишлаб чиқиш босқишлари, фикр-мулоҳаза.

Ўқув материаллари таъминоти

1. O'zDst 1.1-99. Ўзбекистон Давлат стандартлаштириш тизими. Республика стандартларини ишлаб чиқиш, келишиб олиш, тасдиқлаш ва давлат рўйхатидан ўтказиш.

2. O'zDst 1.2-99. Ўзбекистон Давлат стандартлаштириш тизими. Техникавий шартларни ишлаб чиқиш, келишиб олиш, тасдиқлаш ва давлат рўйхатидан ўтказиш.

3. O'zDst 1.3-99. Ўзбекистон Давлат стандартлаштириш тизими. Корхона стандартларини ишлаб чиқариш, келишиб олиш, тасдиқлаш ва давлат рўйхатидан ўтказиш.

4. O'zDst 1.4-99. Ўзбекистон Давлат стандартлаштириш тизими. Стандартлар ва техникавий шартлар билан таъминлаш тартиби.

5. РСТ Уз ИСО 8402:1998. Управления качеством и обеспечение качества. Словарь.

6. Уз ДСТ ИСО 9001:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при проектировании, разработке, производстве, монтаже и обслуживании.

7. Уз ДСТ ИСО 9002:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при проектировании, разработке, производстве, монтаже и обслуживании.

8. Уз ДСТ ИСО 9003:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при окончательном контроле и испытаниях.

9. РСТ Уз 5.0-98 НСС Уз. Основные положения.

10. Ўз ДСТ 5.5:1998. НСС Уз. Основные термины и определения.

11. РСТ Уз 16.0-98 СА Уз. Основные положения.

12. РД Уз 51-062-97 НСС Уз. Порядок подготовки и проведения сертификации. Общие требования.

2.4. СТАНДАРТНИ ТАСДИҚЛАШ ВА ДАВЛАТ РЎЙХАТИДАН ЎТКАЗИШ

Стандарт уни тасдиқлаган ташкилотнинг қарори билан тасдиқланади.

Стандарт муддати чекланмаган ёки муддати чекланган тарзда тасдиқланади.

Стандартни тасдиқлаш чоғида асосий тадбирлар режаси лойиҳасига биноан ишларни амалга оширишни ҳисобга олган ҳолда стандартни жорий қилиш санаси ёки стандартнинг амал қилиш муддати, шунингдек биринчи текширув муддати ва кейинги текширувларнинг қачон бўлиши белгилаб қўйилади.

Стандартда янгидан тасдиқланган стандартларга ҳавола қилинадиган бўлса, стандартни жорий қилиш санаси уларнинг жорий этилиши муддатидан олдин бўлмаслиги керак.

Одатда ташкилот техникавий ва умумтехникавий стандартларнинг амал қилиш муддати чекланмаган тарзда тасдиқланади.

Маҳсулотни янгилаш (замонавийлаштириш) борасида алоҳида меъёрланган муддатлар белгиланган бўлса, маҳсулотга стандартларнинг амал қилиш муддатлари ана шу меъёрларга биноан белгиланади.

Маҳсулотни янгилаш (замонавийлаштириш)нинг алоҳида белгиланган меъёрлари йўқ бўлган тақдирда стандартнинг амал қилиш муддатларини белгилаш зарурлигини ишлаб чиқувчи ташкилот буюртмачи ташкилот (асосий истеъмолчи) билан келишилган ҳолда белгилайди ва стандартни тасдиқлаган орган тайинлайди.

Амал қилиш муддатларини чекланган стандартни текширишдан ўтказиш муддати стандартни амал қилиш муддати тугашига 9 ой колганда стандартнинг амал қилишини чўзиш, амал қилиш муддатини чеклашга барҳам бериш, стандартни бекор қилиш бўйича ҳужжатни тасдиқлашга тақдим этиш зарурлигини ҳисобга олган ҳолда белгиланади.

Қўлланиш муддати тугаши билан стандарт ҳуқуқий кучини йўқотади.

Республика стандартни давлат рўйхатига олишни Ўзстандарт Агентлиги амалга оширади.

Чет элга чиқариладиган маҳсулотга нисбатан қўшимча талаблар давлат рўйхатидан ўтказилмайди.

Давлат рўйхатидан ўтказиш учун стандарт 4 нусxada топширилиши лозим: асл нусхаси, иккинчи нусхаси ва 2 та кўчирмаси.

Стандартнинг иккинчи нусхаси асл нусха билан ўхшаш бўлиши ва ундан имкони борича сифатли кўчирмалар тайёрлашни таъминлаши лозим.

Ҳар қандай тайёрланган ҳужжатлар аниқ ва равшан бўлиши лозим.

Стандартни давлат рўйхатидан ўтказиш учун муқовалаб топшириш лозим.

Стандартга зарурат туғилганда киритиладиган тузатишлар машинкада босилган бўлиши ёки қора туш, паста, сиёҳ билан қўлда аниқ қилиб ёзилади, биринчи варақнинг орқа томонида изоҳ берилади, ташкилот раҳбари (раҳбар ўринбосари)нинг имзоси ва ишлаб чиқувчи муҳури билан тасдиқланади.

Стандарт 5 кундан ошмаган муддатда давлат рўйхатидан ўтказилиш керак.

Стандартнинг қайси ташкилот томонидан тасдиқланишидан қатъий назар, стандартга рақамли белгини Ўзстандарт Агентлиги беради.

Ўзстандарт Агентлиги асл нусха, иккинчи нусхаси ва иккинчи кўчирманинг биринчи бетига ўзининг номи кўрсатилган тўрт бурчак муҳурини босади. сани ва давлат рўйхатининг номерини ёзиб қўяди.

Иккинчи нусха ва кўчирманинг битта нусхаси Ўзстандарт Агентлигида қолади.

Асл нусха ва кўчирманинг иккинчи нусхаси ишлаб чиқувчига қайтарилади.

Ўзстандарт Агентлиги республика стандартни давлат рўйхатидан ўтказилгандан кейин 15 кун давомида кўчирманинг битта нусхасини Республика илмий-техникавий кутубхонасига юбориши керак.

2.4.1. СТАНДАРТ ЛОЙИХАСИГА ТУШУНТИРИШ ХАТИНИНГ ТУЗИЛИШИ, БАЁНИ, РАСМИЙ ЛАЙНТИРИЛИШИ ВА МАЗМУНИ

Тушунтириш хатининг номида стандартнинг тифаси ва ўқла номи, стандарт лойиҳаси таҳрирининг тартиб рақами ва ёқки стандартни ишлаб чиқиш босқичи туғилгандаги маълумот қарилган.

Стандарт лойиҳасига тушунтириш хатининг бўлимлари араб рақамларига нукта қўйиб белгиланади ва куйидаги кетма-кетликда жойлаштирилади:

- 1) стандартни ишлаб чиқиш учун асос;
- 2) стандартни ишлаб чиқиш мақсади ва вазифалари;
- 3) стандартлаштириш объектининг тавсифи;
- 4) стандартнинг илмий-техникавий даражаси;
- 5) стандартни жорий қилишнинг техник-иқтисодий самарадорлиги;
- 6) жорий қилиш, стандартни ҳаракатга келтириш (амал қилиш муддати)

ва стандартни текшириш:

- 7) бошқа меъёрий ҳужжатлар билан ўзаро боғлиқлиги;
- 8) фикр-мулоҳаза олиш учун юборилгани тўғрисида маълумот (стандарт лойиҳасининг биринчисидан ташқари ҳамма таҳрири бўйича);
- 9) келишилганлиги тўғрисида маълумот (фақат тасдиқланган ошириладиган стандарт лойиҳасининг охириги таҳририга);
- 10) ахборотлар манбаи;
- 11) қўшимча маълумотлар;

Стандарт лойиҳасининг ҳар бир таҳририга тушунтириш хати тузилади. Тушунтириш хатида стандарт лойиҳаси таҳриридаги асосий кўрсаткичларнинг, меъёрларини таърифлар ва талабларнинг бундан олдинги таҳририга нисбатан ўзгартирилиши акс эттирилади ва ўзгартиришнинг техник-иқтисодий асослари кўрсатилади.

Агар стандартлаштириш режасига киритилмаган стандарт лойиҳаси ишлаб чиқиладиган бўлса (режадан ташқари мавзу), юқори идоранинг стандарти ишлаб чиқишга асос бўлган йўл-йўри берадиган) ҳужжатни келтиради.

«Стандартни ишлаб чиқишнинг мақсади ва вазифалари» бўлимида ишлаб чиқилаётган стандартни қўллаш оқибатида таъминладиган пировард натижалар ва стандартни ишлаб чиқиш жараёнида халқилинадиган вазифалар келтирилади.

«Стандартлаштириш объектининг тавсифи» бўлимида стандарт илқ маротаба ишлаб чиқарилаётгани тўғрисида маълумот ёки стандартлар, техникавий шартлар ва мазкур стандартлаштириш объекти бўйича стандарт лойиҳаси ишлаб чиқила бошлаган пайтда амалда бўлган бошқа ҳужжатлар тўғрисида маълумот келтирилади.

Бўлимида, стандартлаштириш объектига боғлиқ равишда стандарт лойиҳасининг асосий кўрсаткичлари, меъёрлари, тавсифлари, талаблари ва улар мақбуллигининг техник-иқтисодий асослари келтирилади. Стандарт қайта кўриб чиқиладиган ёки стандартга ўзгартиришлар киритиладиган тақдирда техник-иқтисодий асослаш, стандарт кўрсаткичлари, таърифлари ва талабларининг ўзгартирилиши кўрсатилади.

«Стандартнинг илмий - техникавий даражаси» бўлимида стандартнинг илмий-техникавий даражасини баҳолаш натижалари ва талабларининг жаҳондаги даражага мувофиқлиги келтирилади; чет элларда ва МДХдаги айни шундайлар билан қиёслаш ва баҳолаш ўтказилгани тўғрисидаги

маълумотлар келтирилади. Керак бўлганда бу маълумотлар тушунтириш хатининг йловасида келтирилади.

«Стандартни жорий қилишнинг техник-иктисодий самарадорлиги» бўлимида стандартлаштириш объектининг иктисодий жиҳатдан афзаллиги, тежамкорликка эришишининг асосий манбалари кўрсатилади.

«Стандартни жорий қилиш туфайли кўриладиган иктисодий самарадорликни ҳисоблаш мумкин бўлмаса стандартни жорий этишдан келадиган социал самарадорликни (агар мавжуд бўлса) кўрсатиш керак.

«Стандартни жорий қилиш (унинг амалда қўлланилиш муддати) ва стандартни текшириш» бўлимида:

1) асосий тадбирлар режасини бажаришга сарфланган вақтни ҳисобга олган ҳолда стандартнинг ишга киритилиши мўлжалланаётган санани асослаш;

2) стандарт лойиҳасининг амал қилиш муддати чекланмаган ҳолда тасдиқланиши ёки стандарт амал қилишини кўзда тутган ҳолда чегаралаш асосланади, шунингдек стандартни биринчи текширишдан ўтказишнинг мўлжалланаётган муддати ва кейинги текширишларнинг даврийлиги асосланади.

Бошқа меъёрий ҳужжатлар билан ўзаро боғлиқлик бўлимида:

1) агар стандарт лойиҳаси стандартлар мажмуига қарашли бўлса, унинг стандартлар мажмуига мансублиги;

2) бир турдаги маҳсулот гуруҳи стандартига мувофиқ ишлаб чиқилган стандарт лойиҳаси;

3) муомаладаги стандартлар, шу жумладан, стандарт лойиҳаси билан ўзаро боғлиқ бўлган ИСО, МЭК ва бошқа халқаро ташкилотларнинг стандартлари, техникавий шартлари;

4) қайта қўриб чиқиш ва ўзгартиришларни ишлаб чиқиш зарурлигини асослаб бериш ёки ишлаб чиқилаётган стандартни ишлаб чиқиш, тасдиқлаш ва амалда жорий этиш натижасида муомаладаги стандартларни, техникавий ва бошқа ҳужжатларни бекор қилиш кўрсатилади.

Маҳсулотнинг стандартини қайта қўриб чиқишда ишлаб чиқилаётган ва муомаладаги стандартлар бўйича маҳсулотнинг ўзаро алмашинувчанлиги ва муомаладаги стандарт бўйича ишлаб чиқилган буюмлардан фойдаланишини таъминлаш ва тузатиш бўйича чоралар тўғрисидаги маълумотлар келтирилади.

Агар стандарт лойиҳасининг келишиши талаб қилинмаса, тушунтириш хатида стандартнинг келишилиши шарт эмаслиги кўрсатилади ва асослаб берилади.

«Ахборот манбалари» бўлимида стандарт лойиҳасини ишлаб чиқиш пайтида фойдаланилган ахборот манбалари тўғрисида маълумот берилади.

Стандарт лойиҳасига тушунтириш хати стандартнинг етакчи ишлаб чикувчи ташкилот корхонанинг (раҳбар ўринбосари), стандарт лойиҳасини ишлаб чиқиш раҳбари, шунингдек биргаликда бажарувчи ташкилот раҳбари имзо чекишлари керак.

Имзолар стандарт лойихасига тушунтириш хатининг сўнги саҳифасига кўйилади.

Стандарт лойихасига тушунтириш хати алоҳида мустақил рақам кўйилган саҳифада ва муковасиз бўлиши керак. Рақам саҳифанинг ўнг томонидан юқори бурчагига кўйилади.

Назорат саволлари ва топшириқлари:

1. Стандарт лойихасига тушунтириш хати бўлимлари ҳақида маълумот беринг.
2. Стандарт нусхаларига изоҳ беринг.
3. Стандартнинг жорий қилишнинг техник-иқтисодий самарадорлиги қандай?
4. Фикр-мулоҳазалар олиш учун юборилганлиги тўғрисидаги маълумотларни келтиринг.
5. Стандарт лойихасига тушунтириш хати ҳақида маълумот беринг.

Эслаб қолинг!

Стандарт, стандарт нусхалари, фикр-мулоҳаза, умумтехникавий, ташкилий-техникавий, меъёр, стандарт лойихаси, стандартлаштириш объекти, стандартнинг илмий-техник даражаси.

Ўқув материаллари таъминоти

1. O'zDst 1.1-99. Ўзбекистон Давлат стандартлаштириш тизими. Республика стандартларини ишлаб чиқиш, келишиб олиш, тасдиқлаш ва давлат рўйхатидан ўтказиш.

2. O'zDst 1.2-99. Ўзбекистон Давлат стандартлаштириш тизими. Техникавий шартларни ишлаб чиқиш, келишиб олиш, тасдиқлаш ва давлат рўйхатидан ўтказиш.

3. O'zDst 1.3-99. Ўзбекистон Давлат стандартлаштириш тизими. Корхона стандартларини ишлаб чиқариш, келишиб олиш, тасдиқлаш ва давлат рўйхатидан ўтказиш.

4. O'zDst 1.4-99. Ўзбекистон Давлат стандартлаштириш тизими. Стандартлар ва техникавий шартлар билан таъминлаш тартиби.

5. РСТ Уз ИСО 8402:1998. Управления качеством и обеспечение качества. Словарь.

6. Ўз ДСТ ИСО 9001:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при проектировании, разработке, производстве, монтаже и обслуживании.

7. Уз ДСТ ИСО 9002:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при проектировании, разработке, производстве, монтаже и обслуживании.

8. Уз ДСТ ИСО 9003:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при окончательном контроле и испытаниях,

2.5. ТЕХНИКАВИЙ ШАРТЛАРНИНГ ЛОЙИҲАЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ

Ўзбекистон Республикаси техникавий шартларнинг лойиҳалари ва уларга киритиладиган ўзгартиришлар (бундан кейин - техникавий шартлар) стандартлаштириш техник кўмиталари (ТК) томонидан ишлаб чиқилади.

Мазкур маҳсулотга дахилдор МДХнинг давлатлараро стандартлари республика стандартлари ва техникавий шартлари мавжуд бўлмаган тақдирда, ҳамда бошқа меъёрий ҳужжатларда белгилаб қўйилган талабларни кучайтириши зарур бўлганда мазкур тармокнинг иккита ва ундан кўпроқ қорхонаси ишлаб чиқарадиган маҳсулотга техникавий шартлар ишлаб чиқилади.

Техникавий шартларда белгилаб қўйилган талаблар мазкур маҳсулотга дахилдор бўлган амалдаги стандартлар талабидан паст бўлмаслиги, ҳамда маҳсулот (буюмлар, ашёлар, моддалар) стандартлари ва техникавий шартлари талабларига зид келмаслиги керак.

Агарда талабларнинг катта қисми мазкур маҳсулотга таълуқли стандартларда белгиланган бўлса, у ҳолда бу талаблар техникавий шартларда такрорланмайди, балки техникавий шартларнинг тегишли бўлимларида мазкур стандартларга ёки уларнинг бўлимларига ҳавола этилади.

Бу ҳолда стандартнинг айрим бандларига ҳавола қилишга йўл қўйилмайди, ана шу бандларнинг мазмуни эса техникавий шартларда манбага ҳавола этилмай бевосита баён қилинади.

Техникавий шартларда мазкур маҳсулотга доир конструкторлик ва бошқа техникавий ҳужжатлар, ҳамда маҳсулот таркибий қисмларининг техникавий шартларига, шунингдек умумтехникавий ҳужжатларга ҳам ҳавола қилишга йўл қўйилади.

Техникавий шартларнинг тузилиши, баён этилиши ва расмийлаштирилиши О'zDst 1.2-99 - талабларига хос бўлмоғи керак.

Техникавий шартларнинг амал қилиш муддатини узайтириш, чеклаш ва чекловни бекор қилиш ҳақидаги қарор техникавий шартларни тасдиқлаган идора томонидан мазкур техникавий шартларнинг амал қилиш муддати тугашидан камида 3 ой муқаддам қабул қилиниши керак.

Техникавий шартлар мазкур техникавий шартлар ўрнига бошқа меъёрий ҳужжат ишлаб чиқиладиган ёки уни қўлланиши бундан буён мақсадга мувофиқ бўлмай қолганда ёки маҳсулотни ишлаб чиқариш тўхтатилганда бекор қилинади. Техникавий шартларни тасдиқлаган идора уларни бекор қилади.

Агар маҳсулотни буюртмачи (истемолчи)нинг розилиги билан ишлаб чиқариш мумкин бўлса, қуйидаги ҳолларда техникавий шартлар ишлаб чиқилмаслигига йўл қўйилади:

1) техникавий топшириққа биноан - бир дона ишлаб чиқариладиган маҳсулот учун;

2) буюм хужжатларининг жумласига кирадиган конструкторлик хужжатларига биноан ушбу буюмнинг таркибий қисмлари учун;

3) техникавий хужжатлар бўйича - битта қорхона тўғридан-тўғри берган буюртма бўйича тайёрланадиган, яна ишлов бериладиган моддалар, ашёлар, хонамаки маҳсулотлар учун;

4) эталон - намуна ва унинг техникавий баёни бўйича-истеъмол хусусиятлари маҳсулот сифатига хос кўрсаткичларнинг миқдор қийматини белгиламай бевосита намуна билан аниқланадиган ёки бу кўрсаткичлар қиймати бир турдаги маҳсулотлар гуруҳи учун Россия Федерацияси стандартлари билан белгиланган ашёвий халқ, истеъмол буюмлари (мураккаб рўзғорбоп техника ва маиший кимё маҳсулотидан ташқари) учун;

5) шартнома бўйича – факатгина хорижга мўлжалланган маҳсулот учун.

2.5.1. ТЕХНИКАВИЙ ШАРТЛАРНИНГ ЛОЙИҲАЛАРИНИ КЕЛИШИБ ОЛИШ

Янгидан ишлаб чиқилаётган, қайта кўриб чиқилаётган техникавий шартлар ва уларга доир ўзгартиришлар келишиб олиниши лозим.

Агар маҳсулотни ишлаб чиқаришга йўл қўйиш ҳақидаги қарорни қабул комиссияси қабул қилган бўлса, техникавий шартлар лойиҳаларини мазкур комиссияда келишиб олиш лозим бўлади.

Маҳсулотни ишлаб чиқарувчи техникавий шартларни буюртмачи (истеъмолчи) билан келишиб олади, ҳамда қабул комиссиясида келишиб олиниши лозим бўлган бошқа хужжатлар билан бирга уни қабул комиссияси иш бошлашидан камида бир ой аввал қабул комиссияси таркибига вакиллари киритилган ташкилот (қорхона)га юборилади.

Техникавий шартлар лойиҳасини келишиб олиш учун давлат назорати идораларига ва хулоса бериши учун бошқа манфаатдор ташкилотларга юбориш зарур ёки зарур эмаслигини (агар улар қабул комиссиясининг аъзоси бўлмасалар) лойиҳани ишлаб чиқувчи белгилайди.

Маҳсулотнинг тажриба намунасини (тажриба туркумини) қабул этиш ҳақидаги актнинг қабул комиссияси аъзолари томонидан имзоланиши техникавий шартлар лойиҳаси келишиб олинганини билдиради.

Агар маҳсулотни ишлаб чиқаришга йўл қўйиш ҳақидаги қарор қабул комиссияси иштирокисиз қабул қилинса, техникавий шартлар лойиҳасини келишиб олиш учун буюртмачига юборилади.

Қасаба уюшмалари идоралари давлат назорати, Соғлиқни сақлаш вазирлиги, Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси, қурилиш давлат қўмитаси, ёнғиндан муҳофаза қилиш идоралари, транспорт ташкилотлари ва бошқаларнинг ихтиёрига дахилдор талаблардан иборат бўлган техникавий шартлар лойиҳалари улар билан келишиб олиниши керак.

Техникавий шартлар лойиҳасини бошқа манфаатдор ташкилотларга юбориш зарур ёки зарур эмаслиги техникавий шартлар лойиҳасида ўша

ташкilotларга таъълдукли талаблар бўлган тақдирда лойиҳани ишлаб чикувчи белгилайди:

Техникавий шартлар лойиҳаси келишиб олинмиши лозим бўлган барча ташкilotларга айна бир вақтда юборилиши лозим.

Маҳсулотга унинг одамлар ҳаёти, саломатлиги ва аҳоли мол-мулкининг хавфсизлигини таъриф – муҳит муҳофазасини таъминлайдиган, ҳамда давлат назорати идоралари билан келишилган талабларни ўз ичига олган давлатлараро стандартлардан ва Ўзбекистон Республикаси стандартларидан олинган кўчирмалар, уларга хаволалар бўлган, ёки улар белгиланган қоидалар ва меъёрларга хаволалар бўлган техникавий шартлар лойиҳаси мазкур идоралар билан келишмаслиги мумкин.

Келишиб олиш ёки хулоса учун тақдим этилган техникавий шартлар лойиҳаси ташкilotи берилгандан кейин 15 кун ичида кўриб чиқилиши керак.

Техникавий шартлар лойиҳаси келишиб олинган келишувчи ташкilot раҳбари (раҳбар ўрнибосари)нинг «келишилди» ёзуви ёки алоҳида хужжат (қабул комиссиясининг акти, хати, баённома ва ҳ.к.) остига қўядиган имзоси билан расмийлаштирилади, шу билан бирга «Келишилди» графи остига сана ва хужжат рақами ёзиб қўйилади.

Техникавий шартларга (шунингдек уларни бекор қилишга) доир ўзгартиришлар техникавий шартлар учун белгиланган тартибда келишилади. Техникавий шартларга доир ўзгартиришларни, агар бу ўзгартиришлар техникавий шартларни келишиб олган ташкilotларнинг манфаатларига дахл қилмаса, фақат буюртмачи (истеъмолчи) билан келишилади.

Техникавий шартларнинг амал қилиш муддати чекланишини бекор қилиш муддати тугашидан камида 6 ой муқаддам тасдиқланмоғи керак.

Ишлаб чиқарилиши тўхтатилган маҳсулотнинг техникавий шартларини бекор қилмасликка, балки улардан ишлатилаётган маҳсулотнинг эҳтиёт қилмаларини тайёрлаш ва тузатиш учун фойдаланишга йўл қўйилади. Шу билан бирга техникавий шартлар номи ёзилган варақка «Тузатиш мақсадлари учун» деб ёзиб, амал қилиш муддати чеклови бекор қилинади.

2.5.2. ТЕХНИКАВИЙ ШАРТЛАР ЛОЙИҲАСИНИ ТАСДИҚЛАШ

Техникавий шартлар ишлаб чиқарувчи (тайёрловчи)нинг буюртмачи билан келишувига мувофиқ ёки ишлаб чиқарувчи (тайёрловчи) томонидан буюртмачи билан биргалликда, ёки буюртмачи томонидан тасдиқланади.

Техникавий шартлар техника қўмитаси раиси ёки ишлаб чикувчи раҳбарияти имзоланган илова хати, техникавий шартлар келишилганини тасдиқловчи хужжатлар, қабул комиссияси баённомалари, давлат синовлар ва бошқа синов актлари, технология йўриқномаси ёки ишлаб чиқариш қоидалари (озик-овқат ва кимё саноати маҳсулотларига) билан бирга тақдим этилади.

Техникавий шартларни (техникавий шартларга доир ўзгартиришларни) тасдиқлаш ҳужжатнинг титул varaғидаги «Тасдиқлайман» графиги остига корхона раҳбари (раҳбар ўринбосари) кўядиган имзо билан расмийлаштирилади.

Техникавий шартларга доир ўзгартиришларни техникавий ҳужжатлар комплектини топшириш хақида шартномада бошқа шарт кўйилмаган бўлса) техникавий шартлар асл нусхасини сақловчи тасдиқлайди.

Техникавий шартлар буюртмачи (асосий истеъмолчи) билан келишиб амал қилиш муддати кўпи билан 5 йилга тасдиқланади. Асосланилган тақдирда амал қилиш муддати чекланмайди.

Техникавий шартлар «Ш» индексидан, Ўзбекистон Республикасининг қисқартirilган номи «Ўз» дан, техникавий шартларни тасдиқлайдиган ташкилотнинг шартли рақами ифодасидан, техникавий шартлар тартиб рақамидан ва тасдиқланиш йилнинг 2 охири рақамларидан иборат бўлади.

2.5.3. ТЕХНИКАВИЙ ШАРТЛАРНИ ДАВЛАТ РЎЙХАТИДАН ЎТКАЗИШ

Мазкур стандартга мувофиқ келишиб олинган ва тасдиқланган техникавий шартлар давлат рўйхатидан ўтказиш учун техникавий шартларни тасдиқлаган корхона жойлашган ҳудуд бўйича техникавий шартлар давлатлараро стандартларнинг ва Ўзбекистон Республикаси стандартларининг мажбурий талабларига мувофиқ ёки мувофиқ эмаслигини назорат қилиш мақсадида, ҳамда техникавий шартлар хусусида марказлашган ахборот вужудга келтириш мақсадида стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш Ўзбекистон Республикаси маркази (Ўзстандарт Агентлиги) га тақдим этилади.

Техникавий шартларга доир ўзгартиришлар Ўзстандарт Агентлиги идораларида техникавий ҳужжатлар асл нусхасини сақловчи корхона жойлашган ҳудуд бўйича рўйхатга олинади.

Техникавий шартларга доир ўзгартиришларни давлат рўйхатидан ўтказиш учун техникавий шартлардан кўчирма тунга бундан аввал қилиниши, ўзгартиришлар билан тақдим этилади.

Ўзбекистон Республикаси корхоналар техникавий шартларни (уларга доир ўзгартиришларни) тасдиқланганга пайтида кечи билан бир ой ичида давлат рўйхатидан ўтказиш учун.

Ўзбекистон Республикаси давлат рўйхатидан доир ўзгартиришларнинг асл нусхаси, 2-учимлик шартлар билан тақдим этилади.

Ўзбекистон Республикаси давлат рўйхатидан доир ўзгартиришларнинг асл нусхаси ва шартларнинг мувофиқ келма олог varaғидаги «Тасдиқлайман» графиги остига раҳбар (раҳбар ўринбосари) кўядиган имзо билан бир ой ичида давлат рўйхатидан ўтказиш учун тақдим этилади.

Ўзбекистон Республикаси давлат рўйхатидан доир ўзгартиришларнинг асл нусхаси ва шартларнинг мувофиқ келма олог varaғидаги «Тасдиқлайман» графиги остига раҳбар (раҳбар ўринбосари) кўядиган имзо билан бир ой ичида давлат рўйхатидан ўтказиш учун тақдим этилади.

Техникавий шартларни давлат рўйхатидан ўтказиш учун текилган холда тақдим қилинади. муқовада махсулот номи ва техникавий шартлар белгиси кўрсатилади.

Ўзстандарт Агентлиги идоралари техникавий шартларни (уларга доир ўзгартиришларни) улар олинган пайтдан бошлаб 15 кун ичида Ўзстандарт Агентлиги белгиланган тартибда давлат рўйхатидан ўтказилади, ҳамда техникавий шартлар (уларга доир ўзгартиришлар), махсулотнинг каталог варағи рўйхатга олган идорада қолади.

Техникавий шартларни ишлаб чиқувчи ёки асл нусхасини сақловчи корхона давлат рўйхатидан ўтказилгани ҳақидаги маълумотларни асл нусха варағига ўтказилади.

Қуйидаги махсулотларнинг техникавий шартлари давлат рўйхатидан ўтказилмайди:

-тажриба намуналари (тажриба туркумлари);

-эсдалик совғалари ва халқ бадиий хунарамандчилиги буюмлари (кимматбаҳо металлар ва тошлардан ясалган буюмлар бундан мустасно);

-хом ашё, материаллар, хомаки махсулотларнинг технология саноат чикитлари, мустикал равишда етказиб берилиши мўлжалланмаган ёки битта корхонанинг бевосита буюртмаси бўйича тайёрланадиган буюмлар, хомаки махсулотлар, моддалар ва ашёларнинг таркибий қисмлари;

-алоҳида бирлик ёки арзимаган бир тўп тарзида ҳар замонда эҳтиёж туғилганда ишлаб чиқариладиган технологик жиҳатдан қуролланиш воситалари, ўлчаш воситалари билан синаш воситалари бундан мустаснодир;

-онда-сонда ишлаб чиқариладиган махсулот.

2.5.4. КОРХОНА СТАНДАРТЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИКИШ, КЕЛИШИБ ОЛИШ, ТАСДИҚЛАШ ВА РЎЙХАТДАН ЎТКАЗИШ ТАРТИБИ

Корхоналарнинг стандартларини:

четдаги истеъмолчиларга етказиб бериш (сотиш) учун яратилган ва ишлаб чиқарилаётган хизматларга (бундан буён-ишлаб чиқарилаётган махсулотга) фақат мазкур корхонада яратиладиган ва қўлланиладиган махсулотга, жараёнларга ва ишлаб чиқаришдаги ички хизматларга, шу жумладан:

1) мустикал равишда етказиб бериш объектлари ҳисобланмайдиган махсулотларнинг таркибий қисмларига, технологик жиҳозлар ва асбоб-қуролларга;

2) технологик жараёнларга, ишлаб чиқаришини ташкил қилиш ва бошқариш жараёнларига корхоналарнинг ўзлари ишлаб чиқадиладиган ва тасдиқлайдилар.

Корхона стандартини ишлаб чиқиш, тасдиқлаш, нашр қилиш, ҳисобга олиш, сақлаш, қайта кўриб чиқиш, ўзгартириш ва бекор қилиш тартиби мазкур стандарт талабларини ҳисобга олган ҳолда корхона томонидан белгиланади.

Янгидан яратилаётган ва ишлаб чиқарилаётган махсулотга корхона стандартларини агар бундай стандартларга талаблар давлатлараро ва республика стандартлари кўрсаткичларидан ортик бўлса ёки мажбурий талабларга амал қилинган тақдирда истеъмолчиларнинг каноатлантирса корхонанинг ўзи ишлаб чиқиши ва тасдиқлаши мумкин.

Корхона стандартларини ишлаб чиқиш. Корхона стандартларини ишлаб чиқиш Ўзбекистон Республикаси ҳудудида жойлашган корхоналарда амалга оширилади. Зарур бўлиб қолган кезларда корхона буюртмасига биноан корхона стандарти лойиҳаларини ишлаб чиқиш ишларини стандартлаштириш бўйича техникавий кўмиталар ёки стандартлаштириш бўйича техникавий ташкилотлар амалга оширади.

Махсулотга техникавий ҳужжатлар мажмуасини тайёрлашда ишлаб чиқарилаётган махсулотга корхона стандартлари ана шу мажмуанинг ажралмас қисми ҳисобланади ва техникавий ҳужжатларда уларга ишоралар қилинади.

Корхона стандартининг тузилиши, баён этилиши ва техникавий-иктисодий жиҳатдан асосланганлиги, уларнинг фан ва техниканинг ҳозирги ривожланиши кўрсаткичлари, меъёрлари, тавсифлари ва талаблари, ҳамда жаҳон таракқиёти даражаларига мослиги учун корхона стандартларини ишлаб чиқувчилар ва ташкилотлар жавобгардирлар.

Корхона стандартларини тасдиқлаш. Корхона стандартларини корхона раҳбарияти тасдиқлайди.

Корхона стандартларини, одатда, амал қилиш муддати чекланмаганда тасдиқланади.

Корхона стандартининг тасдиқланиши корхона раҳбари (раҳбар ўринбосари)нинг имзоси билан расмийлаштирилади.

Корхона стандартига ўзгартиришлар корхона стандарти учун белгиланган тартибда тасдиқланади.

Корхона стандартларини давлат рўйхатидан ўтказиш. Четдаги истеъмолчиларга етказиб бериш учун ишлаб чиқарилаётган (сотилаётган) махсулот учун ва уларга хизматлар кўрсатганлик учун корхона стандартларини давлат рўйхатидан ўтказишни Ўзстандарт. Агентлиги, Ўзбекистон Республикаси Табиатни муҳофаза қилиш давлат қумитаси, Ўзбекистон Республикаси қурилиш давлат қумитаси, Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги ва уларнинг ишлаб чиқувчи жойлашган ердаги минтақавий ташкилотлари амалга оширади.

Корхона стандартларини ва уларга ўзгартиришларни давлат рўйхатидан ўтказиш учун улар тасдиқлангандан 1 ойдан кечикмасдан тақдим этилиши керак.

Корхона стандартларига ўзгартиришлар давлат рўйхатига корхона стандартининг нусхаси билан қўшиб тақдим этилади.

Корхона стандартларини давлат рўйхатидан ўтказишга уларни тасдиқланган ташкилот томонидан уч нусхада-иккинчи нусхаси ва иккита кўчирма нусхаси тақдим этилади.

Корхона стандартлари давлат рўйхатидан ўтказишга жўфтлаб тахлаб тикилган тарзида тақдим этилади. Муковасида махсулотнинг номи ва корхона стандартининг тартиб рақами кўрсатиб ёзилади.

Рўйхатдан ўтказиш идоралари корхона стандартларини ва уларга ўзгартишларни келиб тушадигандан кейин 10 кун мобайнида рўйхатдан ўтказди.

Рўйхатдан ўтказиш идоралари корхона стандартларининг 2-нусхаси ва нусхаларининг сарлавха варагига ва уларга ўзгартишлар давлат рўйхатидан ўтказган идоранинг номи ёзилган тўртбурчак муҳр босадилар ва давлат рўйхати сони ва вақтини ёзиб қўядилар.

Корхона стандартлари ва уларга ўзгартишлар рўйхатидан кейин рўйхатдан ўтказувчи идора стандартлар ва уларга киритилган ўзгартиришларнинг биттадан нусхаси ишлаб чиққан корхонага кайтариб топширади. Стандартлар ва ўзгартиришлар 2-нусхаси рўйхатдан ўтказган идорада қолади. ҳужжатлар билан биргаликда мажбурий тартибда «А» иловасига биноан махсулотнинг каталог вараги ҳам қўшиб тақдим этилади. Стандартга ўзгартиришлар киритилиши муносабати билан махсулотнинг каталог варағи унинг зарурий қисмлари мазмунига ўзгартиш киритилган тақдирда тақдим этилади.

Ўзстандарт Агентлигининг ҳудудий идоралари ҳар уч ойда рўйхатдан ўтган корхона стандартлари ҳақида маълумотни Ўзстандарт Агентлигига юборди.

Фақат мазкур корхонада яратиладиган махсулотга, жараёнлар ва хизматларга корхона стандартлари давлат рўйхатидан ўтказилмайди. Бу стандартларни ҳисобга олиш тартибини корхона белгилайди.

2.5.5. СТАНДАРТЛАР ВА ТЕХНИКАВИЙ ШАРТЛАР БИЛАН ТАЪМИНЛАШ ТАРТИБИ

Мазкур стандарт вазирликлар, маҳкамалар, ассоциациялар, концернлар, давлат, ширкат, қўшма, ижара.. акционерлик корхоналари, муассасалар, ташкилотлар ва бошқа ҳўжалик субъектларининг (кейинчалик-ташкilotларнинг) давлатлараро стандартлари, Ўзбекистон Давлат стандартлари (O'zDst, кейинчалик-стандартлар), техникавий шартлар (TSh), хориж истеъмолчиларга етказиб бериш учун яратилаётган ва ишлаб чиқарилаётган махсулот учун корхона стандартлари (KS, кейинчалик-корхона стандартлари) ҳамда амалдаги, янгидан тасдиқланган, алмаштирилган, бекор қилинган стандартлар, техникавий шартлар, корхона стандартлари ва уларнинг ўзгартишлари тўғрисидаги ахборот билан таъминлаш тартибини белгилайди.

Стандартлар, техникавий шартлар ва корхона стандартларини (ва уларнинг нусхаларини) топшириш пайтигача мавжуд бўлган барча киритилган ўзгартишлар билан расмийлаштирилган талабномалар бўйича ташкилотларга берилиш лозим.

Стандартлар, техникавий шартлар ва қорхона стандартларига бериладиган буюртмалар (бир марталик расмий талаблар)ни ташкилотнинг хос иш қозғида расмийлаштириш лозим. Буюртманома қуйдагиларни ўз ичига олиши лозим:

- рўйхат рақамлари ошиб боровчи тартибдаги ҳужжатларнинг белгиланишларини;
- ҳар бир сўралаётган ҳужжат нусхаларининг сонини;
- сўралаётган ҳужжатларнинг қийматини тўлаш тўғрисидаги кафолатли мажбуриятни;
- ташкилотнинг ҳисоб-китоб рақами ва почта реквизит-ларини.

Ташкилотларни стандартлар, техникавий шартлар ва қорхона стандартларининг нусхалари билан таъминлаш асл нусхалар ва (ёки) иккинчи нусхалар фондлари асосида амалга оширилиши лозим.

2.5.6. СТАНДАРТЛАР БИЛАН ТАЪМИНЛАШ ТАРТИБИ

Барча манфаатдор бўлган ташкилотларни стандартлар билан таъминлашни давлатлараро стандартлар ва Ўзбекистон Давлат стандартларини чораклик ахборот кўрсаткичлари (ЧАК)нинг абонемент-иловалари бўйича, ҳамда буюртнома бўйича ва чакана савдо орқали Ўзстандарт Агентлигининг «Стандартлар» магазини амалга оширади.

Доимий абонементни расмийлаштириш учун «Стандартлар» магазини билан обунали хизмат кўрсатиш тўғрисида шартнома тузиш лозим.

Абонемент стандартларни олиш учун асосий ҳужжат бўлиб, нашриётдан чиқаётган, янгидан тасдиқланган ва қайта нашр этилган стандартлар тўғрисидаги маълумотларга эга.

Стандартларни ўз вақтида олиш учун ташкилотлар тўлдирилган абонементларни уларда кўрсатилган муддатидан кечиктирмай «Стандартлар» магазинига қайтаришлари лозим.

Амалдаги ҳамма стандартлар тўғрисидаги ахборотни давлатлараро стандартлар ва Ўзбекистон Республикаси стандартларининг йиллик кўрсаткичларини ўз ичига олади.

Янгидан тасдиқланган, алмаштирилган, бекор қилинган стандартлар, ҳамда амалдаги стандартларга киритилган ўзгартиришлар ҳақидаги ахборотни давлатлараро стандартлар ва Ўзбекистон Республикаси стандартларининг чораклик ахборот кўрсаткичлари ўз ичига олади.

Ушбу (йиллик ва чораклик) кўрсаткичлар «Стандартлар» магазинида расмийлаштирилган обуна бўйича қорхоналарга юборилади.

2.5.7. ТЕХНИКАВИЙ ШАРТЛАР ВА ҚОРХОНА СТАНДАРТЛАРИ БИЛАН ТАЪМИНЛАНИШ ТАРТИБИ

Ташкилотларни техникавий шартлар, қорхона стандартлари ва уларга киритиладиган ўзгартиришлар билан таъминлашни асл нусха ёки иккинчи нусхаларни сакловчи ташкилот амалга оширади.

Техникавий шартлар ва корхона стандартлари билан таъминлаш эҳтиёжларини аниқлаш, техникавий шартлар ва корхона стандартларининг нусхаларини кўпайтириш ва манфаатдор ташкилотларга (Ўзгартишлар киритиш учун ҳисобга олинмаган) кўчирмаларни юбориш ишларини ўз ичига олади.

Ҳисобга олинмаган техникавий шартлар ва корхона стандартларининг юборилаётган нусхаларида «Ўзгартишлар ҳақида хабар берилмайди» деган муҳр бўлиши лозим.

Асл нусхаларни сакловчи ташкилотларнинг номлари ва манзиллари тўғрисидаги маълумотлар ишлаб чиқарилаётган маҳсулот турлари бўйича стандартлаштиришга асос бўлувчи ташкилотларда ёки тармоқнинг юқори ташкилотида, ҳамда «Ўзбекистон Республикаси маҳсулотига қўйилган техникавий шартлар ва корхона стандартлари» кўрсаткичида бўлиши лозим.

Асл нусхаларини сакловчи ташкилот буюртманомани олгандан кейин бир ой ичида ташкилотчиларга техникавий шартлар ва корхона стандартларини юборади ва тузилган шартнома асосида мазкур ташкилотларга обуна хизматини ташкил этади.

Асл нусхаларини сакловчи ташкилот обуна хизматига олинган ташкилотларга олдин юборилган техникавий шартлар ва корхона стандартларининг ҳисобига нусхалари сонидagi ўзгартиришлар ҳақидаги хабарномани қўшимча буюртманомалар ва тўловларсиз улар давлат рўйхатидан ўтганидан кейин бир ой ичида юборилиши лозим.

Обунали хизмат кўрсатишдан фойдаланувчи ташкилотлар қўлланилмаган техникавий шартлар ва корхона стандартлари бўйича, уларни обунали хизмат ҳисобидан чиқариш учун асл нусхаларини сакловчи ташкилотни хабардор қилишлари мумкин.

Асл нусхаларини сакловчи ташкилот техникавий шартлар ва корхона стандартларининг ҳисобига олинган нусхаларини техникавий шартлар ва корхона стандартларини келишида қатнашган ҳамма ташкилотларга (буюртмачи-асосий истеъмолчига, ишлаб чиқарувчига, стандартлаштириш бўйича, асосий ташкилотга) текин юборади.

Амалдаги ҳамма техникавий шартлар ва корхона стандартлари бўйича ахборотларни Ўзстандарт Агентлиги томонидан ҳар йили ишлаб чиқариладиган «Ўзбекистон Республикаси маҳсулотига техникавий шартлар ва корхона стандартлари» номли кўрсаткични ўз ичига олади.

Янгидан тасдиқлаган, алмаштирилган, бекор қилинган техникавий шартлар ва корхона стандартлари тўғрисидаги ахборотни Ўзстандарт Агентлиги томонидан ҳар чорақда ишлаб чиқариладиган «Ўзбекистон Республикаси маҳсулотига қўйиладиган техникавий шартлар ва корхона стандартлари» номли ахборот кўрсаткичларида келтирилади. Ушбу кўрсаткичлар «Стандартлар» магазинида расмийлаштирилган обуна бўйича ташкилотларга юборилади.

Назорат саволлари ва топшириқлари:

1. Техникавий шартларда белгиланган талабларни кўрсатинг.
2. Техникавий шартларнинг амал қилиш муддати қанча?
3. Техникавий шартларни тасдиқлаш қандай амалга оширилади?
4. Корхона стандартларни тасдиқлаш қандай амалга оширилади?
5. Корхона стандартларини белгилашни изоҳланг.

Эслаб қолинг!

Техника қўмиталари, техникавий шартлар, техникавий хужжатлар, эталон, техникавий шартларнинг лойиҳалари, техникавий шартларнинг асл нусхаси.

Ўқув материаллари таъминоти

1. O'zDst 1.1-99. Ўзбекистон Давлат стандартлаштириш тизими. Республика стандартларини ишлаб чиқиш, қелишиб олиш, тасдиқлаш ва давлат рўйхатидан ўтказиш.

2. O'zDst 1.2-99. Ўзбекистон Давлат стандартлаштириш тизими. Техникавий шартларни ишлаб чиқиш, қелишиб олиш, тасдиқлаш ва давлат рўйхатидан ўтказиш.

3. O'zDst 1.3-99. Ўзбекистон Давлат стандартлаштириш тизими. Корхона стандартларини ишлаб чиқариш, қелишиб олиш, тасдиқлаш ва давлат рўйхатидан ўтказиш.

4. O'zDst 1.4-99. Ўзбекистон Давлат стандартлаштириш тизими. Стандартлар ва техникавий шартлар билан таъминлаш тартиби.

5. РСТ Уз ИСО 8402:1998. Управления качеством и обеспечение качества. Словарь.

6. Ўз ДСТ ИСО 9001:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при проектировании, разработке, производстве, монтаже и обслуживании.

7. Уз ДСТ ИСО 9002:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при проектировании, разработке, производстве, монтаже и обслуживании.

8. Уз ДСТ ИСО 9003:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при окончательном контроле и испытаниях.

9. РСТ Уз 5.0-98 НСС Уз. Основные положения.

10. Ўз ДСТ 5.5:1998. НСС Уз. Основные термины и определения.

11. РСТ Уз 16.0-98 СА Уз. Основные положения.

12. РД Уз 51-062-97 НСС Уз. Порядок подготовки и проведения сертификации. Общие требования.

2.6. ХАЛҚАРО ВА ДАВЛАТЛАРАРО СТАНДАРТЛАШТИРИШ

Стандартлаштиришнинг асосий мақсади аҳолининг соғлиги, ҳаёти ва халқ ҳўжалигининг барча тармоқларини ташки атроф-мухит таъсирларидан химоя қилишдир.

Ҳозирги пайтда метрология, сертификатлаштириш, стандартлаштириш бўйича қонун-қоидалар ва меъёрларни яратиш билан шуғулланадиган кўпгина халқаро стандартлаштириш ташкилотлари мавжуддир. Шулар жумласига улар ичида энг кўп аниқ бўлган ва тан олинган ташкилотларга стандартлаштириш бўйича Халқаро ташкилот (ИСО), Халқаро электротехник комиссияси (МЭК), қонунлаштирилувчи метрология бўйича Халқаро ташкилот (МОЗМ) ва Европа иқтисодий комиссияси (ЕЭК) қиради.

Стандартлаштириш бўйича Халқаро ташкилот 1946 йил 14 октябрда Европа иқтисодий комиссиясининг ташаббуси билан ташкил этилган бўлиб, бу конференцияда 25 та давлат иштирок этди. Стандартлаштириш бўйича Халқаро ташкилотнинг уставига боғлиқ ҳолда, стандартлаштиришни ташкил этишнинг мақсади, жаҳон масштабида халқаро алмаштириш ва ўзаро ёрдам, шу билан биргаликда илмий, техник ва иқтисодий фаолиятда ҳамкорлик қилишни кенгайтириш ва осонлаштириш мақсадида стандартлаштиришни ривожлантиришдир.

Стандартлаштириш бўйича Халқаро ташкилотнинг асосий фаоллиги халқаро стандартларни яратиш ва уларни кўпайтириш, ҳамда кенг қўламда тарғиб этишдир. Стандартлаштириш бўйича Халқаро ташкилотнинг ҳужжатлари уч хил инглиз, француз ва рус тилларида чоп этилади. Халқаро стандартлаштиришнинг лойиҳаларини яратишда ишчи идоралар, яъни техник кўмиталар томонидан амалга оширилади.

Техник кўмиталарнинг ичидаги барча саволлар кўпчиллик овоз билан ҳал қилинади. Стандарт лойиҳалари стандартлаштириш бўйича Халқаро ташкилотнинг Совети томонидан тасдиқланади, ундан кейин халқаро стандартлар стандартлаштириш бўйича Халқаро ташкилотнинг барча аъзолари, ҳамда бу ташкилотнинг марказий қотибияти томонидан чоп этилади ва тарқатилади.

Стандартлаштириш бўйича Халқаро ташкилотнинг уставига биноан Бош Ассамблея, Совет ва унинг кўмиталари, президент ва вице-президент, бош қотиб, марказий қотибият, техник бўлимлар ва техник кўмиталар тузилади.

Бош Ассамблея – стандартлаштириш бўйича Халқаро ташкилотнинг қонунлаштирилган идораси ҳисобланиб, ўз атрофида кўмита-аъзолари томонидан белгиланган ва тасдиқланган делегатлардан ташкил топган. Қоидага асосан, улар уч йилда бир маротаба қақирлади. Бош Ассамблеянинг сессиясида стандартлаштириш бўйича Халқаро ташкилотнинг иш фаолияти, иш якуни муҳокама қилинади ва кейинги иш фаолияти белгиланади.

Стандартлаштириш бўйича Халқаро ташкилотнинг мавқеи йилдан йилга ортиб бормоқда. стандартлаштириш бўйича Халқаро ташкилот

халқаро стандартлари кўрсаткичларни бирхиллаштиришга эга бўлиб, жаҳон фани ва амалиётининг замонавий юксалишига ўз хиссасини қўшмоқда. Бунинг ҳисобига стандартлаштириш бўйича Халқаро ташкилотнинг махсулотга бўлган стандартлари жаҳон бозорларида юқори талаб даражасига эришилмоқда.

Шу сабабли, кўпгина халқаро стандартларни яратишда бошқа фаолиятдаги метрологлар ва мутахассисларнинг иштирокини талаб этади, ҳамда стандартлаштириш бўйича Халқаро ташкилот қонунлаштирилган метрология бўйича Халқаро ташкилот, Халқаро электротехник комиссия ва бошқа халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликда иш олиб боради.

Стандартлаштириш бўйича шуғулланадиган Халқаро ташкилотнинг техник кўмиталари барча илмий-техник, иқтисодий ва социал фаолиятда Халқаро стандартларнинг лойиҳаларини яратиш билан шуғулланади. Энг кўп эътибор кимё, нефт-кимё, машинасозлик, қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат саноати, металлургия ва тоғ ишлари, машинасозлик транспортига, қурилишга катта эътибор беради. ИСО 9000, ИСО 9001 ва ИСО 9004 стандартлар рақамида Ўзбекистон Давлат стандартлари сифатида қабул қилинган. 11000 дан ортиқ стандартлар Ўзстандарт Агентлигининг сўров-ўйриқнома жамғармасида ўз ўрнини эгаллаб келмоқда.

Стандартлаштириш бўйича Халқаро ташкилот аъзолари стандартлаштириш бўйича Миллий ташкилотлар дейилади. Аъзолари бўлиб, ҳар бир мамлакатдан бир киши иштирок этади. Бош Ассамблеянинг йиғилишида стандартлаштириш бўйича Халқаро ташкилот аъзолигига ҳар бир ташкилотдан унчагина делегат иштирок этади. Бунга боғлиқсиз равишда ҳар бир кўмита стандартлаштириш бўйича Халқаро ташкилот аъзолигига бир киши овоз билан сайланади.

1970 йилдан бошлаб 14 октябр Халқаро стандартлаштириш куни деб эълон қилинди.

1972 йилгача Халқаро стандартлар «стандартлаш бўйича Халқаро ташкилот тавсияси» деган ном билан юритилган. Стандартлаштириш бўйича Халқаро ташкилотнинг тавсиясига биноан 1970 йил Анкара шаҳрида VIII Бош Ассамблеянинг стандартлаштириш бўйича Халқаро ташкилотида «Халқаро стандартлар» деб қабул қилинди ва 1972 йилдан бошлаб кучга кирди.

Халқаро стандартлар халқаро савдодаги барча техник тўсиклардан четлаштиришда самарали восита бўлиб ҳисобланади. Шу билан биргалликда, бу ташкилот илмий-техник миқёсини ва махсулот сифатини аниқлайди.

Кейинги пайтларда стандартлаштириш бўйича Халқаро ташкилот ва Халқаро электротехник комиссия билан ҳамкорликда меъёрий ҳужжатларни яратиш бўйича иш олиб бормоқда.

Халқаро стандартни кўпчиллик мамлакатлар ўзгаришсиз миллийлик сифатида қабул қилмоқдалар, чунки, халқаро савдо ва мамлакатлар ўртасида ўзаро келишувчанликнинг ривожланишига олиб келади.

Ўзбекистон Республикаси стандартлаштириш бўйича регионлараро Ассоциациясига Ўзстандарт Агентлигини танитди.

Миллий идораларнинг мувофиқлик фаолияти учун савдодаги техник тўсиқларни олиб ташлаш мақсадида, Болтикбўйи мамлакатларидан ташқари бўлган барча мухитда 1992 йил стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш бўйича МДХ давлатлари орасида Халқаро Давлат Совети яратилди.

Стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш бўйича Озарбайжон Республикаси, Белоруссия Республикаси, Грузия, Қирғизистон Республикаси, Россия Федерацияси, Латвия, Литва, Молдавия Республикаси, Украина, Туркменистон, Туркия Республикалари билан уч томонлама ҳамкорлик шартномалари тузилди.

Назорат саволлари ва топшириқлари:

1. Стандарт сўзининг асли таърифини келтиринг.
2. Халқаро стандартлаштириш ташкилотларининг турлари ҳақида маълумот беринг.
3. Стандартлаштириш бўйича Халқаро ташкилотнинг асосий фаоллиги нималардан иборат?
4. Бош Ассамблеянинг асосий вазифаси нималардан иборат?

Эслаб қолинг!

Стандарт, метрология, аккредитлаштириш, Бош Ассамблея, вице-президент, марказий котибият, бош котиб, электротехник комиссия.

Ўқув материаллари таъминоти

1. O'zDst 1.1-99. Ўзбекистон Давлат стандартлаштириш тизими. Республика стандартларини ишлаб чиқиш, келишиб олиш, тасдиқлаш ва давлат рўйхатидан ўтказиш.
2. O'zDst 1.2-99. Ўзбекистон Давлат стандартлаштириш тизими. Техникавий шартларни ишлаб чиқиш, келишиб олиш, тасдиқлаш ва давлат рўйхатидан ўтказиш.
3. O'zDst 1.3-99. Ўзбекистон Давлат стандартлаштириш тизими. Корхона стандартларини ишлаб чиқариш, келишиб олиш, тасдиқлаш ва давлат рўйхатидан ўтказиш.
4. O'zDst 1.4-99. Ўзбекистон Давлат стандартлаштириш тизими. Стандартлар ва техникавий шартлар билан таъминлаш тартиби.
5. РСТ Уз ИСО 8402:1998. Управления качеством и обеспечение качества. Словарь.
6. Ўз ДСТ ИСО 9001:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при проектировании, разработке, производстве, монтаже и обслуживании.
7. Уз ДСТ ИСО 9002:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при проектировании, разработке, производстве, монтаже и обслуживании.
8. Уз ДСТ ИСО 9003:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при окончательном контроле и испытаниях.

2.7. МАҲСУЛОТ СИФАТ КЎРСАТКИЧИ

Маҳсулотнинг сифатини яхшилаш ва уларнинг ассортиментларини кенгайтириш ҳозирги бозор иқтисодиётининг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади.

Кейинги пайтларда истеъмолчиларнинг тўқимачилик буюмларига бўлган талаби кундан кунга ортиб бормоқда. Чунки, ҳозирги пайтда Республикаимизнинг ички бозорлари хориждан келтирилаётган сифатли маҳсулотларга бўлган талаби катта. Бизнинг асосий мақсадимиз ички бозорларимизни ўзимизда ишлаб чиқарилаётган сифатли кийим-кечаклар билан тўлдириш, ҳамда республикамиз экспорт салоҳиятини оширишдан иборатдир. Демак, тўқимачилик маҳсулотлари дунё ва ички бозорларда рақобатлаша оладиган бўлиши керак.

Маҳсулот сифат кўрсаткичлари нафақат маҳсулотнинг барча кўринишдаги хоссалари даражасига ёки уларни аниқ ўлчамига мувофиқлиги бўлибгина қолмай, балки бу хоссаларига бўлган талаб даражасига ҳам боғлиқдир. Энг муҳими сифат кўрсаткичларини тўғри танлаш ва етарлича асослаш натижасида, маҳсулотнинг ишлатилиши бўйича унинг қайта ишланилишини таъминлайди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қатор қарорларига биноан, кейинги йилларда республикамиз олдида турган энг долзарб масалалардан бири сифатида аҳолини моддий ва маънавий жиҳатдан рағбатлантириш, корхона ва саноат корхоналарини замонавий бошқариш услублари асосида маҳаллий хом ашёдан самарали фойдаланиш, харидорбоп маҳсулотлар миқдорини ошириш каби муаммоларни қўйди.

1995 йил феврал ойида Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг биринчи сессиясида Президентимиз И.Каримов «Энг муҳим вазифа-ишлаб чиқариш корхоналарини кенгайтириш, жаҳон стандартлари даражасига мос равишда маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва уларнинг рақобатбардошлигини ошириш» деб муҳим масалани қўндаланг қўйди.

2000 йилнинг бошларида мингдан ортиқ кичик ва ўрта бизнес билан шуғулланувчи янги турдаги корхоналар ўз иш фаолиятини бошладилар ва республикамиз ички бозорларида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми кенгайди, ҳамда янги ишчи ўринлари яратилди.

Шундай қилиб, маҳсулот сифатини яхшилаш ва унинг рақобатбардошлигини ошириш ва таъминлаш масаласи республикамиз иқтисодиётини янада ҳам ривожлантириш учун катта аҳамиятга эгадир.

Юқори сифатли маҳсулотларни ишлаб чиқариш, таъминлаш ва режалаштиришда замонавий баҳолаш услублари ва сифат кўрсаткичларининг стандартларини яхши билишлари лозим.

Тўқимачилик материалларининг сифатини яхшилаш учун қатор амалий ишлар олиб борилмоқда. Халқаро ИСО ташкилотига 1992 йилда аъзо бўлган Ўзбекистон Республикасида метрология ва стандартлаштириш бўйича асосий талабларни бажариш борасида «Сифат» тизими жорий этилмоқда. Демак, маҳсулот сифатини яхшилаш ва уни ошириш муҳим

аҳамиятга эгадир. Бунинг учун муҳандис техник ходимлардан янги турдаги асбоб-ускуналардан фойдаланиш, ҳамда материалларни сифатли баҳолашда математик усулда асослашни билишларини талаб этади. Булардан-кутилаётган асосий мақсад назарий ва амалий билимларни жамлаб, тўқимачилик материалларининг сифатини баҳолаш ва стандартлаштириш ишларини амалга оширишдир.

Махсулот сифатини ўлчаш ва баҳолашнинг назарий ва амалий жиҳатдан боғланиш масалалари кейинги пайтларда мустақил илмий йўналишда шаклланиб бормоқда. Тўқимачилик материалларининг сифат кўрсаткичларини стандартлаштиришда «сифат» тушунчаси ва уни баҳолаш услубларини кўриб чиқиш лозим бўлади.

Махсулот сифати- махсулотнинг жами хоссалари бўлиб, унинг ишлатилиш давридаги истеъмолчилар талабини кондирish демакдир.

Махсулотнинг сифатини ишлатилиш даврида аниқлаш, талаб даражасига қараб ўзгартириб боради. Шу сабабли, бир ёки бошқа бир турдаги махсулот учун, айниқса кўп мақсадларда ишлатиладиган махсулотларнинг сифатини баҳолаш доимий ўлчамда бўлмайди. Масалан, зиғир газламасидан енгил ёпинғич ва махсус кийим-кечак тайёрланади, лекин уларнинг сифат кўрсаткичлари турлича бўлади.

Кўпгина илмий-тадқиқот ишларида ва адабиётларда «***сифат***» тушунчаси кенгрок ишлатилади ва унга берилаётган таърифлар ҳам турличадир. Баъзида, проф.А.Н.Соловьев «сифат» тушунчасини қуйидагича баҳолайди: “Материал сифати - бу талаб хоссаларига боғлиқ бўлиб, материалнинг қайта ишланилиши ва ишлатилиши учун яроқлилиги демакдир”.

Махсулотнинг сифат кўрсаткичи - ГОСТ 15467-70 стандартига биноан махсулот хоссасининг микдорий хусусияти бўлиб, сифат таркибига киради, яъни уни яратиш ва ишлатиш, ҳамда истеъмолчиларга етказишдаги талабини кондирish.

Тўқимачилик материалларининг сифат кўрсаткичлари бўйича талаб шартлари стандартлар, техник шартлар ёки қандайдир бир меъёрий-техник ҳужжатларда келтирилган бўлади.

Барча махсулотларнинг сифат кўрсаткичлари ифодаланиши бўйича **ўлчамли ва ўлчамсизга** (нисбий ёки балли) бўлинади.

Сифатни баҳолаш даражаси - бу жараёнларнинг жами бўлиб, ўзига сифат кўрсаткичларининг номенклатурасини қўшади ва махсулот сифатини бошқаришда уларнинг сонли қийматини, шу билан биргаликда базали ва нисбий кўрсаткичларини аниқлайди.

Махсулот хоссаси – махсулотнинг яратилиши, ишлатилиши ёки истеъмولىда ҳосил бўлувчи объектив имкониятлар.

Хозирги пайтда меъёрий-техник ҳужжатларнинг талабларини ҳисобга олган ҳолда, тўқимачилик материалларининг сифат кўрсаткичларини баҳолашда махсулотнинг нави аниқланади, аттестациялаш даврида эса унинг сифат босқичи белгиланади.

Махсулот сифатини назорат қилиш - бу текширишга боғлиқ бўлган махсулот сифат кўрсаткичлари талабларида белгиланади.

Синов - объектни миқдорий ёки сифат хоссалари бўйича экспериментал аниқлаш демакдир.

Синов услуби – синов ишларини ўтказиш учун белгиланган принципларнинг қўлланилишидаги жами қоидалари.

Махсулот сифати бошланғич кийматга эга бўлади. Шу сабабли махсулот сифатини баҳолаш ёки ўлчашда куйидагиларни аниқлаш ва асослаш лозим:

-тўла-тўқис ишончли баҳолаш усуллари материал хоссаларининг меъёрий шартларига боғлиқлиги бўлиб, бу хоссаларни аниқлашда хатоликлар ҳисобга олинади;

-сифат кўрсаткичларини танлаш, материалнинг ишлатилишга тўла-тўқис яроқлилигини кўрсатади;

-таъминловчи имкониятларини ҳисобга олган ҳолда меъёрий шартларнинг рационал даражаси.

Махсулот сифат кўрсаткичини ифода этган бирлигига қараб қуйидагиларга ажратиш мумкин:

-миқдорий бирликларда акс этган;

-миқдорий бўлмаган бирликларда акс этган;

-асосга биноан синаш йўли билан олинган;

-биргина хоссасини ифода этувчи;

-бутун бир неча хоссасини ифода этувчи.

Махсулот сифатини баҳолашда натижанинг қанчалик тўғри ва ҳақиқатга яқин бўлиши ҳам катта аҳамиятга эгадир.

Масалан, бир тўп матонинг сифат кўрсаткичини аниқлашда одатда оддий стандарт синаш усули ишлатилади. Ўлчашнинг хатолиги 5 фоиздан ошмайдиган махсус асбоб-ускуналар ёрдамида бажарилади. Синов ишларини олиб боришдан олдин намуна белгиланган шароитда сақланиши лозим. Бунда бошланғич кўрсаткичларини белгилаш катта аҳамиятга эга. Бошланғич кўрсаткичлар ўз навбатида тўғри ёки нотўғри, аҳамиятли ёки аҳамиятсиз бўлиши мумкин. Текшириш орқали аниқланган ўлчашлар махсулот сифат даражасини мужассамлаштирган негизли кўрсаткичлар билан таққосланади. Шунинг натижасида, бу даража ё ўзгаради, ё ўзгармайди, ёки умуман доимий қолиши мумкин.

Назорат саволлари ва топшириқлари:

1. Махсулот сифати ҳақида маълумот беринг.
2. Махсулотнинг сифат кўрсаткичи нима?
3. Махсулот сифат кўрсаткичига таъриф беринг.
4. Махсулот хоссаси деганда нимани тушунасан?
5. Сифатни баҳолаш даражаси тучунчасининг таърифини келтиринг.
6. Синов услуби нимани билдиради?

Эслаб колинг!

Махсулот сифати- махсулотнинг жами хоссалари, махсулот хоссаси – махсулотнинг истеъмолида ҳосил бўлувчи объектив имкониятлар.

Ўқув материаллари таъминоти

1. РСТ Уз ИСО 8402:1998. Управления качеством и обеспечение качества. Словарь.

2. Ўз ДСТ ИСО 9001:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при проектировании, разработке, производстве, монтаже и обслуживании.

3. Уз ДСТ ИСО 9002:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при проектировании, разработке, производстве, монтаже и обслуживании.

4. Уз ДСТ ИСО 9003:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при окончательном контроле и испытаниях.

5. РСТ Уз 5.0-98 НСС Уз. Основные положения.

6. Ўз ДСТ 5.5:1998. НСС Уз. Основные термины и определения.

7. РСТ Уз 16.0-98 СА Уз. Основные положения.

2.8. МАҲСУЛОТ СИФАТИНИ БАҲОЛАШ

Тўқимачилик материаллари ва бошқа турдаги махсулотларнинг сифатини баҳолаш, унинг сифат кўрсаткичларини аниқлаш ва ўлчаш ишлари бўйича олинган натижаларни ҳамда стандарт ва метёрий-хужжатларга солиштирилгандаги баҳосига асосланган бўлади. Чунки, махсулот хоссаларини аниқлаш услублари асосан стандартлар ва бошқа метёрий хужжатларда батафсил келтирилган бўлади.

Тўқимачилик материалларнинг сифатини баҳолашнинг бир қанча услублари мавжуд бўлиб, уларга экспериментал, органолептик, эксперт, социологик, ҳисобланган, дифференциал, комплекс ва аралаш кабилар кирази.

Экспериментал услуб – тўқимачилик материалларининг хоссаларини ўлчаш йўли билан (инструментал услуб) ёки нуқсонларнинг сонини ҳисоблаш ва санаш йўли билан олинади.

Органолептик услуб – инсоният танасининг ҳислари ва сезгирлигига қараб, ҳамда синалаётган тўқимачилик материалларини эталонга солиштириш йўли билан сифат кўрсаткичлари аниқланади. Бу услуб ёрдамида тўқимачилик материалларининг сифатига тўғри баҳо бериш кераклиги, ҳамда мутахассисларнинг малакасига ва билим савиясига кўпроқ боғлиқ бўлади. Чунки, мутахассисларнинг хулосасига қараб махсулотнинг сифат кўрсаткичи белгиланади.

Эксперт услуби – тўқимачилик материаллари ва буюмларининг сифат кўрсаткичларини сони 7 тадан 12 тагача ташкил топган мутахассис-экспертларнинг баҳоларига асосан аниқлайди ва улар кичик-кичик

гурухчаларни ташкил этади, ҳамда баҳолашда экспериментал ва органолептик услублардан ҳам фойдаланилади. Экспертлар талаб субъектининг баҳосини камайтириш ишларини куйидаги тартибда амалга оширади. Бошланишида экспертлар бир-бирига боғликсиз равишда маҳсулот сифатини қайд этади, кейин эса биргаликда муҳокама қилади ва ҳар бир эксперт ўзининг хулосасини билдиради, ҳамда олинган умумий эксперт-мутахассисларнинг хулосаларидан кейин маҳсулотнинг сифатига янги баҳо беради.

Олинган аниқ натижа кўрсаткичлари мутахассис-экспертларнинг камида учтасининг овоз бериш натижасига қараб баҳоланади. Ундан ташқари, овоз бериш натижалари учтадан кўпроқ бўлишлиги ҳам мумкин. У мутахассисларнинг билим даражаси ва малакасига боғлиқ бўлади. Сифат босқичи бўйича тўқимачилик материаллари аттестацияланади ва мутахассис-экспертларнинг ўзаро овоз бериш тартибига биноан хулоса чиқарилади. Агар маҳсулот сифатли деб топса, унда шу маҳсулотга сифат белгиси берилади.

Социологик услуб – истеъмолчиларнинг таклиф ва мулоҳазаларидан келиб чиққан ҳолда маҳсулотнинг сифат кўрсаткичи баҳоланади. Бу ерда асосий эътиборни тўғри ва аниқ маълумотларни йиғишга қаратилади, ҳамда сифат кўрсаткичларини баҳолаш бўйича етарли даражадаги хулоса эга бўлиши шарт. Акс ҳолда маҳсулот сифатига салбий тучунчани келтириб чиқариш мумкин.

Ҳисоблаш услуби – тўқимачилик материалларининг сифат кўрсаткичлари ва тузилиши кўпгина омилларга, масалан, технологик жараёнларнинг таъсири ва шу билан биргаликда бошланғич материал хоссаларига боғлиқлиги ҳисоблаб чиқилади. Бу услуб тўқимачилик материаллар сифатини ва технологик жараёнларни лойиҳалашда кенг қўлланилади.

Тўқимачилик материалларининг сифат кўрсаткичларини баҳолашда ишлатилган барча услублардан турли якуний хулосалар келиб чиқади, шу сабабли маҳсулотнинг сифат кўрсаткичларини баҳолашда дифференциал, комплекс ва аралаш услублар ишлатилади.

Сифатни дифференциал баҳолаш услуби – маҳсулотнинг алоҳида хоссалари, ҳамда буюмларнинг нуқсонли бўлган қисмларининг ўлчамсиз кўрсаткичлари бўйича сифатни баҳолаш ишлари амалга оширилади, шу билан биргаликда комплекс ва аралаш сифатни баҳолаш услублари ҳам мустақил равишда ишлатишга тўғри келади. Биринчи ҳолатда, маҳсулотнинг баъзи бир сифат кўрсаткичлари бўйича кўпгина алоҳида бўлган ўлчамли ёки ўлчамсиз баҳолашни беради. Иккинчи ҳолатда эса жами маҳсулотнинг сифат кўрсаткичлари бўйича нави, синфи, гуруҳи ва бошқа сифат кўрсаткич натижаларининг оралиғи аниқланади, ҳамда умумий йиғиндили индекси, коэффицентлар ёки кўрсаткичлари ҳисобланади.

Сифатни комплекс баҳолаш услуби – сифатнинг алоҳида кўрсаткичлари бўйича материални биргаликда баҳолаш ишлари баъзида материалнинг битта кўрсаткичида бир канча комплекс асосий хоссаларини умумий баҳолаш

кераклигини келтириб чиқаради. Натижада, бу тўқимачилик материалларининг сифатини умумий баҳолаш дейилади, масалан, зиғир толали хом ашёнинг номери, бир жинсли жуннинг сифати ва бошқалар.

Махсулот сифат кўрсаткичлари комплекс баҳолашнинг мохиятига боғликлиги ҳақиқий ва тақрибий комплекс баҳолашга бўлинади.

Ҳақиқий комплекс баҳолаш белгиланган физик мақсадга эга бўлиб, улар кўпинча толанинг йиғирилувчанлик қобиляти, ҳамда буюмнинг ишлатилишидаги хизмат муддатини ифодалайди.

Ҳақиқий комплекс баҳолаш ҳар доимий тақрибий баҳолашга нисбатан яхшироқдир. Масалан, пахта толаси таркибидаги нуқсон ва чикиндилар миқдори ҳақиқий комплексли хусусияти дейилади.

Комплекс баҳолашнинг афзаллиги шундаки, унда бир сонли якуний баҳолаш бўйича ҳулоса қилинади. Бу баҳолаш афзалликлар билан бир қаторда, камчиликлардан ҳам холи эмас, яъни алоҳида хоссалари ҳақида тўлиқ маълумотга эга бўлмаймиз. Хом ашёни тўғри танлаш учун, технологик жараёни бошқариш ва ишлатилиш даврида материалдан рационал фойдаланишни билиш лозим. Шуни эътиборга олиш лозимки, у ёки бу материалнинг бошланғич хоссалари ишлаб чиқарилаётган махсулот сифатига ижобий ва технологик жараён ҳаракатига салбий таъсир этиши мумкин. Тола қанчалик ингичка бўлса, ундан тайёрланаётган ипнинг солиштирма мустаҳкамлиги шунчалик юқори ва нотекислиги кам бўлади, ҳамда ташки кўриниши силлироқ бўлади. Шуни унутмаслик керакки, у ёки бу сифатни комплекс баҳолашни алоҳида сифат кўрсаткичларини турли ҳисоблашдан олиш мумкин. Бир қанча сифат кўрсаткичларнинг даражаси бўйича ўртача комплекс баҳолаш Ўзгармаслиги мумкин, уларнинг бир қисми пасти даражага, бир қисми юқори даражага эга бўлиши мумкин.

Шундай қилиб, материалнинг алоҳида сифат кўрсаткичларини ўзгартирмасдан комплекс баҳолашни тўлдириб бориш мумкин.

Сифатни аралаш баҳолаш услуби – жами сифат кўрсаткичлари жуда юқори бўлгандагина ишлатилади, битта комплекс сифат кўрсаткич махсулотнинг бутун имкониятларини тўлиқ характерлашга имконияти етмайди.

Аралаш баҳолаш услубида бир қанча комплексли баҳолаш ёки алоҳида дифференциал билан комплекс баҳолаш биргаликда ишлатилади, ҳамда махсулотнинг сифат босқичини, навини ва бошқаларни олишга имконият туғдиради. Тўқимачилик материаллари учун баъзида комплекс сифат кўрсаткичларидан энг ёмони бўйича баҳоланади, кейин эса бу баҳони бошқа кўрсаткичларнинг қийматлари бўйича аниқлаштирилади.

Назорат саволлари ва топшириқлари:

1. Экспериментал услубни изохланг.
2. Органолептик услуб тушунчасининг таърифини келтиринг.
3. Эксперт услуби қандай услуб?
4. Ҳисоблаш услубига тушунча беринг.
5. Сифатни дифференциал баҳолаш услуби ҳақида маълумот беринг.
6. Сифатни комплекс баҳолаш услуби қандай амалга оширилади?

Эслаб қоллинг!

Экспериментал, органолептик, эксперт, социологик, хисобланган, дифференциал, комплекс ва аралаш услублар.

Ўқув материаллари таъминоти

1. РСТ Уз ИСО 8402:1998. Управления качеством и обеспечение качества. Словарь.
2. Ўз ДСТ ИСО 9001:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при проектировании, разработке, производстве, монтаже и обслуживании.
3. Ўз ДСТ ИСО 9002:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при проектировании, разработке, производстве, монтаже и обслуживании.
4. Ўз ДСТ ИСО 9003:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при окончательном контроле и испытаниях.
5. РСТ Уз 5.0-98 НСС Уз. Основные положения.
6. Уз ДСТ 5:1998 НСС Уз. Основные термины и определения.
7. РСТ Уз 16.0-98 СА Уз. Основные положения.

2.9. МАҲСУЛОТ СИФАТИНИ БОШҚАРИШ АСОСЛАРИ

Саноат вужудга келгунга қадар маҳсулот алоҳида шахслар ёки кичик гуруҳлар томонидан, кўпинча бир оила доирасида ишлаб чиқарилган. Яқка хунармандларнинг ўзлари сифатни бошқариш бўйича ҳам маъмурий, ҳам техник ишларни бажаришган. Улар истеъмолчиларнинг талабларини билишган, уларни қондиришни режалаштиришганлар ва ассортиментини белгилашган.

Аста-секинлик билан ер юзида саноат ривожланиб борган сари ишлаб чиқариш воситалари ва ташкилий шакллар мураккаблашган сари сифатни таъминлаш муаммоси ҳам ортиб борди. Барча турдаги ишларни режалаштириш, назорат қилиш бўйича бошқарув фаолиятини бир нечта шахслар ўртасида тақсимлашга тўғри келди. Лекин, сифат меъёрларини белгилаш, эришилган натижани баҳолаш, муҳим тадбирларни амалга ошириш каби масалалар ечимини ҳал қилиш иши бошқарувчи томонидан амалга оширилди.

Фан ва техниканинг ривожланиши натижасида сифат босқичининг моҳияти ортиб борди, чунки баъзи бир ҳолларда сифатнинг бузилиши нафақат маҳсулот ишлаб чиқарувчи корхонага, балки аҳолига ҳам зиён келтириши мумкин.

Йирик корхоналарнинг пайдо бўлиши натижасида, техник мутахассисларни шаклланишига, бу эса техникага оид қийинчиликларни ҳал қилишига сабаб бўлсада, лекин сифатни бошқариш соҳасидаги турли хил қийинчиликларни бартараф этиш имконияти бўлмади. Шу пайтларда бутун корхона миқёсида режалаштириш ва назорат қилиш ишларининг ягона тизимини яратиш ўрнига, ҳар бир бўлим ўз манфаатини кўзлаган ҳолларда иш қилар ва ўз назоратларини жорий этардилар. Натижада, турли

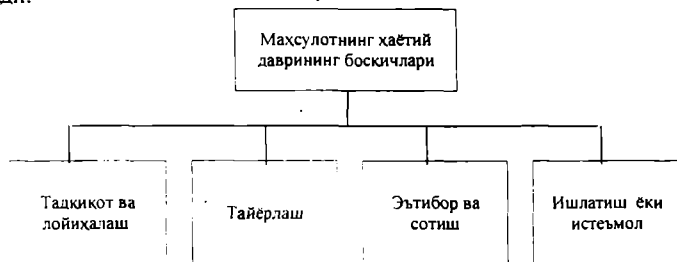
бўлимлар ўртасидаги мувофиқлашув бузилиб, мунтазам ўзаро ихтилофларнинг келиб чиқишига сабаб бўлар эди.

Махсулот сифатини бошқариш, яхши буюмни ёмон буюмдан ажратиш билан кифояланадиган назоратдан фарқ қилади. Буюм сифатини ишлаб чиқариш жараёни тугагандан сўнг назорат натижаси бўйича ўзгартириб бўлмайди, худди шундай махсулот сифати ва ишончлилигини, сифатсиз буюмларни сифатини аниқлаш йўли билан кўтариб бўлмайди.

Сифатни бошқаришнинг асосий вазифаларидан бири нуқсонли махсулотнинг қаерда пайдо бўлишидан қатъий назар, унинг сабабларини аниқлаш, сўнгра бу сабабларни бартараф этиш ва юқори сифатли махсулот ишлаб чиқаришни таъминлашдир.

Махсулотлар сифатини яхшилаш авваламбор турли саноат корхоналарининг ишини мувофиқлаштириш билан, шу жумладан, махсулот ишлаб чиқаришни режалаштириш, лойиҳасини ишлаб чиқариш, такомиллаштириш ва ишлатишнинг барча босқичларида кўпгина илмий-текшириш, синов-конструкторлик ишларини олиб бориш, ҳамда бошқа ташкилотларнинг фаолияти билан боғлиқдир.

Бундай шароитларда янги сифатни бошқариш атамаси пайдо бўлиши билан боғлиқ тизимли ёндашув зарур бўлиб қолди. Бу махсулот сифатини зарурий даражасини белгилаш, таъминлаш ва қувватлаш мақсадида уни яратишда ва ишлатишда ёки истеъмол қилишда бажариладиган фаолиятни англатади.

1-расм. Махсулотнинг ҳаётий даври

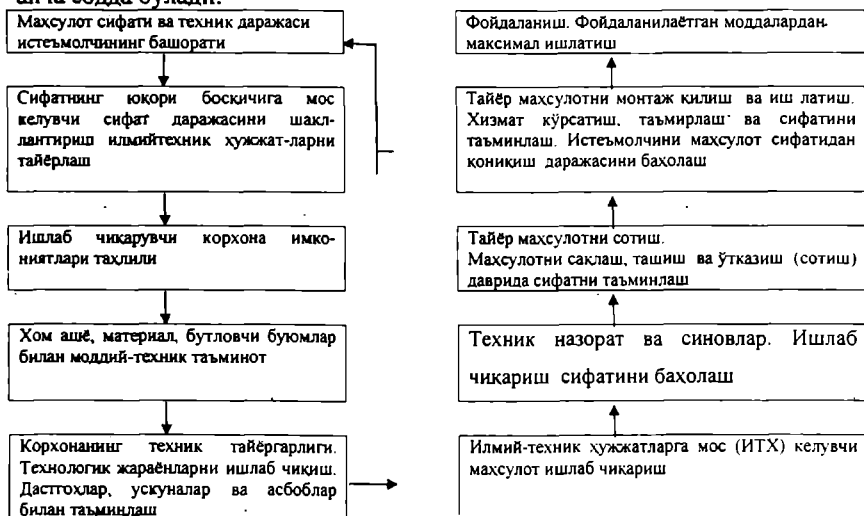
Сифатнинг зарурий даражаси халқ хўжалиги эҳтиёжларини кам ҳаражатлар билан кондирриш учун мамлакатимиз, ҳамда хорижий давлатларнинг илғор илмий-техник ютуқларига таянган ҳолда, тадқиқот ва лойиҳалаш даврида тайинланади. Сифатни бошқариш даври муҳим аҳамият касб этади, чунки айнан шу ерда конструкторлик-технологик ҳужжатларда қайд этилган ишлаб чиқарилаётган махсулотнинг техник-иқтисодий ва ишлатилишдаги асослари шаклланади ва ҳисобланади. Махсулот сифати ишлаб чиқариш даврида таъминланади. Турли шароитларда дастлабки ишланаётган хом ашё ва ишлаб чиқарилаётган тайёр махсулотлар сифати меъёрий ҳужжатлар билан белгиланади. Махсулот ишлаб чиқариш даврида сифатини баҳолаш мезони бўлиб ишлаб чиқарилган буюмнинг хақиқий

техник-иктисодий кўрсаткичлари, ҳамда унинг лойиҳа ҳужжатларида кўрсатилган кўрсаткичларига мослик даражаси хизмат қилади (1-расм).

Ишлаб чиқарилган маҳсулотлар сифатини назорат қилиб бориш ишлари сақлаш, сотиш, ишлатилиш ва истеъмол қилиниш даврида кузатиб борилади. Бундай ҳолларда маҳсулотларни ишлаб чиқаришда, таъминланган сифат даражасини йўқотмаслик муҳим ҳисобланади. Ишлатилиш даврида маҳсулотнинг ҳақиқий сифат даражаси тўлиқ ва тўла намоён бўлади. Фақат истеъмолчигина бевосита ишлатиш даврида тайёр маҳсулотнинг барча афзалликлари ва камчиликларини объектив ва муносиб баҳолай олади. Ишлатилиш даврида сифатни баҳолаш мезони бўлиб маҳсулотни техник ҳужжатларида қайд этилган кўрсаткичларини унинг сифат кўрсаткичларига мослиги, яъни уни яратишда реал истеъмолни қондириш учун хизмат қилади. Ишлатиш даврида маҳсулот сифатини сақлаб туриш, ишлатиш ва таъмирлаш ҳужжатларига, эҳтиёт қисмлар ва ишлатувчи ва таъмирловчи ходимлар меҳнати сифатига боғлиқдир. 2-расмда сифатни тайинлаш, таъминлаш ва сақлаб туришни асосий босқичлари келтирилган.

Шундай қилиб, сифат барча турдаги саноат маҳсулотининг хусусиятлари мажмуаси бўлиб, илмий изланишлар, конструкторлик ва технологик ишланмалар пайтида асос солинади, ишлаб чиқариш ва ишлатиш даврида намоён бўлади.

Фараз қиламиз, биз осма китоб жавони ясашга қарор қилдик. Бу ерда сифатни бошқариш тизими йўқдек туюлади, лекин бизга мураккаб ишлаб чиқариш жараёнига эга бўлган корхонада учрайдиган бошқаришни барча босқичларини босиб ўтишга тўғри келади. Фарқи шундаки, бу босқичлар анча содда бўлади.

2-расм. Маҳсулот сифатини шакллантириш ва таъминлаш босқичлари

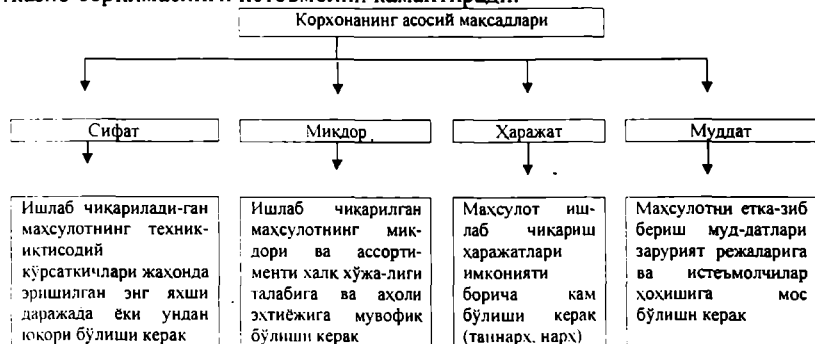
Жавонни уйда яшашни корхона шароитида яшашга нисбатан афзалликлари бор. Буюртмачи ва ижрочининг бир шахс эканлиги барча фаолиятни бошидан охиригача мувофиқлаштиришни идеал имкониятини беради. Корхонада вазифани бажариш учун кўп ишчи ва хизматчилар жалб қилинади, уларнинг ҳар бири ўз вазифасини аниқ билиши ва тушуниши керак бўлади. Биринчидан, истеъмолчиларнинг талабларини билиш ва маҳсулот сифатининг мос даражасини белгилаш керак. Маҳсулотни лойиҳалашда лойиҳаловчилар фақат истеъмолчиларнинг талабларидан келиб чиқмасдан, ишлаб чиқарувчи корхонанинг имкониятларини ҳам ҳисобга олиши керак.

Белгиланган сифат даражасига эришиш учун етарли шарт шароитлар яратилади, технологиялар ишлаб чиқарилади, дастгоҳлар ва ускуналар тайёрланади, керакли материаллар харид қилинади, техник назорат этилади, ишчи ва хизматчиларнинг малакаси оширилади. Биринчи маҳсулотдан ишлаб чиқариш жараёни соланади, аниқланган камчиликлар бартараф этилади ва ишлаб чиқариш даврида эришилган сифат даражаси таъминланиб борилади.

Маҳсулот сифатини ўзгармас деб бўлмайди. У жамиятнинг вақт ўтиши билан ўзгариб боровчи эҳтиёжга боғлиқ равишда ўзгариб туради. Кеча ишлаб чиқарилган сифатли маҳсулот бугун сифатсиз бўлади, бугун сифатли деб ҳисоблангани эртага сифатини йўқотади. «Ҳечдан кўра кеч» маколи маҳсулот сифати учун мутлоқо тўғри келмайди. Сифатни ўз вақтида таъминлаш керак, акс ҳолда маҳсулот мақсадга мувофиқ бўлмайди ва яроқсиз ҳисобланади.

Маҳсулот сифати ҳақида фақат унинг кўрсаткичлари бўйича хулоса чиқариш тўғри бўлмайди. Бу кўрсаткичларни истеъмолчи талаблари билан мувофиқлаштириш зарур. Маҳсулотга бўлган талаб унинг сифатига, нархи ва етказиб бериш муддатига боғлиқ (3-расм).

Аҳолининг турмуш даражаси, унинг ўқимишлилик ва маданият даражасининг ўсиб бориши билан сифат биринчи даражали аҳамият касб этади. Сифатнинг пасайиши, нархи баланд бўлган бир хилдаги маҳсулотларни кўп миқдорда ишлаб чиқариши, ҳамда уни зарур вақтда етказиб берилмаслиги истеъмолни камайтиради.

3-расм. Маҳсулотга бўлган асосий талаблар ва уларнинг зарурий мезонлари

Ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг жамият эҳтиёжига мувофиқлигининг зарурияти ишлаб чиқариш воситаларига ҳам, истеъмол молларига ҳам бир хилда таъллуқлидир.

Саноат корхоналарининг асосий мақсади сифат, миқдор, нарх ва вақт кўрсаткичлари билан белгиланувчи халқ хўжалиги ва аҳоли эҳтиёжини тўлиқ кондиришини таъминлаш деб хулоса қилса бўлади.

Халқ хўжалигига, истеъмолчига имконияти борича арзон нархда (таннархда), етарли миқдорда ва керакли вақтда энг юқори сифатли маҳсулот (шу жумладан хизмат кўрсатиш ва ишлатишда ҳам) яратиб бериш керак. Бу халқ хўжалигини бошқаришнинг энг асосий ва бош вазифасидир.

Назорат саволлари ва топшириқлари:

1. Маҳсулот хусусияти деб нимага айтилади?
2. Маҳсулот сифати тушунчасига таъриф беринг.
3. Умумлашган кўрсаткич деб нимага айтилади?
4. Гуруҳли кўрсаткич тушунчасига таъриф беринг.
5. Интеграл сифат кўрсаткич тушунчасини изоҳланг.

Эслаб қолинг!

Базали киймат, номинал киймат, белгилувчи кўрсаткич, умумлашган кўрсаткич, гуруҳли кўрсаткич, маҳсулотнинг танҳо сифат кўрсаткичи.

Ўқув материаллари таъминоти

1. РСТ Уз ИСО 8402:1998. Управления качеством и обеспечение качества. Словарь.

2. Ўз ДСТ ИСО 9001:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при проектировании, разработке, производстве, монтаже и обслуживании.

3. Уз ДСТ ИСО 9002:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при проектировании, разработке, производстве, монтаже и обслуживании.

4. Уз ДСТ ИСО 9003:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при окончательном контроле и испытаниях.

5. РСТ Уз 5.0-98 НСС Уз. Основные положения.

6. Ўз ДСТ 5.5:1998. НСС Уз. Основные термины и определения.

7. РСТ Уз 16.0-98 СА Уз. Основные положения.

2.10. БАРЧА ҲАЁТИЙ БОСҚИЧЛАРДА МАҲСУЛОТ СИФАТИНИ БОШҚАРИШ

Маҳсулот сифатини бошқариш барча ҳаётий босқичларда, яъни тадқиқот ва лойиҳалаш, тайёрлаш, истеъмол ёки ишлатилишида амалга оширилади.

Тадқиқот ва лойихалаш босқичлари махсулот сифатини оширишда катта аҳамиятга эгадир. Тадқиқот ва лойихалаш босқичларида бошқариш мақсадлари юқори сифат босқичига боғлиқ ҳолда махсулот сифат даражасини мунтазам равишда шакллантириб бориш, замонавий илмий-техник жараёнларнинг ютуқлари ва махсулот ишлаб чиқариш жараёнида истеъмол талабини таҳлил этиш, махсулотни тайёрлаш, истеъмол ёки ишлатилиш даври учун меъёрий-техник ҳужжатларнинг жамини тайёрлаш ёки белгиланган иқтисодий кўрсаткичларга амал қилиш муҳим рол ўйнайди.

Бу босқичда қуйидаги тадбирлар амалга оширилади:

- техник топшириқлар ва мавжуд стандартлар, техник талаблар ва бошқа меъёрий-техник ҳужжатларга боғлиқ равишда сифат кўрсаткичларига эга бўлган моделлар, ҳамда намуналарни яратишга йўналтирилган илмий-тадқиқот, синов-конструкторлик ва бошқа ишларни бажариш;

- меъёрий-техник ҳужжатларни ишлаб чиқиш ва уни кенг қўламда тадбиқ этиш;

- стандартларни назорат қилиш учун назорат меъёрини амалга ошириш;

- махсулот сифат даражасини ҳар томонлама таҳлил қилиш ва оптимиллаштириш;

- махсулот сифатини режалаштирилган даражага кўтариш мақсадига йўналтирилган конструкторлик ва технологик тадбирларни ишлаб чиқиш, уларнинг тайёрланиш услублари ва воситаларини яратиш, синов ва назорат қилиш;

- республикамиз микёсида ва хорижий давлатларда ишлаб чиқарилаётган барча турдаги махсулотларнинг сифати ҳақидаги маълумотларни мунтазам таҳлил қилиб бориш;

- махсулот сифат кўрсаткичларини синфлаш ва аниқлаш, шу билан биргаликда сифат даражасини баҳолаш;

- махсулот сифатини аттестациядан ўтказиш учун ҳужжатларни тайёрлаш;

- илмий-тадқиқот ишлари, агарда у махсулотни тайёрловчи-корхонада ўтказилаётган бўлса, конструкторлик ва технологик бўлимларда амалга ошириш.

Махсулот ишлаб чиқарилаётганда унга сифат даражаси берилади, кейинчалик ишлаб чиқаришда таъминланади, ишлатилаётганида, ҳамда истеъмол қилиш даврида сақланиб қолади. Ишлаб чиқариш босқичида махсулотнинг сифатини бошқариш тизими янги яратилаётган махсулотнинг сифатини доимий ва юқори техник даражада таъминлайди. Ишлаб чиқариш босқичида сифатни бошқариш бўйича мураккаб ва масъул бўлган махсус дастурлар тузилади.

Махсулотларнинг янги намуналарини ишлаб чиқариш соҳанинг махсус илмий-тадқиқот ёки лойихалаш институтларида, конструкторлик ва технологик бўлимларида ишлаб чиқарилади. Тақомиллаштирилган ишларни ва махсулотларнинг янги намуналарини принципиал яратиши

босқичларини, ҳамда барча саноатда мавжуд ишларни характери бўйича ажратиш керак.

Маҳсулотнинг янги турдаги намуналари махсус илмий-тадқиқот конструкторлик ёки лойиҳалаш институтларининг конструкторлик ва технологик бўлимларида яратилади.

Маҳсулотни яратилиш босқичидаги тайёрланиш жараёнларида, ҳамда уларни ўтказишда мавжуд стандартларнинг шартларини тарқатиш ва ўрганиш ҳамда ягона конструкторлик ҳужжатларининг тизими (ЕСКД) ва ягона технологик ҳужжатлар тизимини қўллаш керак бўлади.

«Лойиҳалашни ишлаб чиқаришда жорий этиш» даврини қисқартириш муҳим аҳамиятга эгадир.

Берилган босқичда мақсад ва вазифаларнинг ютуғи илмий-тадқиқот, лойиҳалаш, конструкторлик ва технологик ташкилотларда сифатни бошқариш тизимини яратиш имкониятига эгалигидир.

Тайёрланиш босқичида сифатни бошқариш мақсади режадаги топширик билан боғлиқ ҳолда маҳсулот ишлаб чиқариш ва биринчи ҳаётий жараён давридаги сифат даражаси билан, ҳамда белгиланган иқтисодий кўрсаткичларга риоя қилган ҳолда, маҳсулот сифатини мунтазам равишда ошириб бориш ва ишлаб чиқариш технологиясини такомиллаштириш йўли билан синов ёки ишлатилиш асосида маҳсулот сифатини яхшилашдир.

Тайёрланиш босқичида сифат кўрсаткичларини бошқариш маҳсулотни тайёрлаш даврида оптимал технологик жараёнларни танлаш ва ишлаб чиқаришнинг иқтисодий кўрсаткичларини оширишдир. Тайёрланиш босқичида маҳсулот сифатини ошириш корхонанинг асосий вазифаси ҳисобланади.

Ишлаб чиқариш босқичида қуйидаги тадбирлар амалга оширилади:

- маҳсулотни боғлиқсиз тайёрлаш;
- назорат-ўлчаш техникалари, дастгоҳларнинг керакли сифат даражасини таъминлаш ва назорат қилиш;
- маҳсулот сифатини ошириш бўйича ташкилий-техник тадбирларни яратиш ва амалга ошириш, меъёрий-техник ҳужжатларнинг шартларига мос келмаган нуқсонли маҳсулотнинг сабабларини ўрганиш ва бартараф этиш йўллариини излаб топиш;
- меъёрий-техник ҳужжатларни яратиш ва риоя қилиш;
- корхонага келадиган хом ашё ва хомаки маҳсулотларнинг сифатини назорат қилиш;
- ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларни синаш ва назорат этиш;
- меъёрий-техник ҳужжатларнинг шартларига риоя қилишини назорат қилиш;
- ишлатилиш босқичида, нуқсонларини ҳисобга олган ҳолда маҳсулот сифати ҳақида маълумотларни йиғиш ва тўлдириш;
- меъёрий-техник ҳужжатларнинг шартларига риоя қилиб бориш ва уни назорат этиш;

- хом ашё, материаллар, хوماки ва тайёр маҳсулотларни меъёрий-техник ҳужжатларнинг шартлариға боғлиқ холда, омборхоналарда сақлашни ва завод ички транспортларида ташишни таъминлаш ва назорат қилиш.

Ишлаб чиқариш корхонаси ва ишлаб чиқариш бирлашмасида маҳсулот сифатини бошқариш тизими орқали ишлаб чиқариш босқичида қўйилган мақсад ва масалаларға эришилади.

Ташиш вақтида маҳсулотнинг ифлосланиши, намлик таъсири, силкиниш ва зарбалардан сақланиш усуллари, маҳсулотни тўғри ортиш, жойлаштириш ва тушириш тартиблари келтирилган бўлиши керак.

Тайёр маҳсулотларни сақлаш вақтида иклим ва бошқа номақбул таъсирлардан химоя қилинган бўлиши керак. Бу ерда тайёр маҳсулот сифатини максимал даражада сақлаш ва уни истеъмолчиларға ўз вақтида етказиш керак, яъни бу ишларни транспорт ва сотувдаги маҳсулот сифатини бошқариш тизими таъминлайди. Корхона ўзида ишлаб чиқарган маҳсулотларни ишлатиш вақтида ва шу жараёндаги барча тадбирларда, фаоллиги ва самараси учун ҳар томонлама қайгуриши керак. Бу масала фойдаланиш ва таъмирлаш корхоналари, сақлаш омборлари ва базалари, илмий-тадқиқот институтлари, конструкторлик бюролари, лойиҳалаш ва бошқа ташкилотлар билан биргаликда ҳал қилиниши лозим.

Бу мақсадларға эришиш учун маҳсулот тайёрловчи корхонада куйидаги тадбирларни амалға ошириши лозим:

- истеъмолчиларда мавжуд бўлган буюмнинг сифати ҳақидаги маълумотларни йиғиши, қайта ишлаши ва таҳлил қилиши;

- истеъмолчиларни фойдаланиш ва таъмирлаш ҳужжатлари, ҳамда оптимал оралик таъмирлаш ресурси билан таъминлаш;

- маҳсулотнинг кафолатли таъмирланиш ишларини мунтазам бажариш;

- истеъмолчиларни захира қисмлари, асбоб-ускуналар ва буюмларни ишлаб чиқаришға ярқли бўлган керакли асбоблар билан таъминлаш.

Бу тизим маҳсулот сифатини оширишға таъсир қилувчи техник, иктисодий, социал, ташкилий ва идеологик тадбирларни бир-бири билан боғлайди ва бирлаштиради.

Назорат саволлари ва топшириқлари:

1. Маҳсулот сифатини бошқариш босқичлари қандай?
2. Ишлаб чиқариш босқичида қандай тадбирлар ўтказилади?
3. Маҳсулот тайёрловчи корхонада қандай тадбирларни ўтказиши?

Эслаб қолинг!

Сифатни бошқариш, меъёрий-техник ҳужжат, ўлчаш асбоблари, истеъмолчи, маҳсулотнинг кафолатли таъмирланиши, тадбир, оптимал оралик.

Ўқув материаллари таъминоти

1. РСТ Уз ИСО 8402:1998. Управление качеством и обеспечение качества. Словарь.
2. Ўз ДСТ ИСО 9001:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при проектировании, разработке, производстве, монтаже и обслуживании.
3. Уз ДСТ ИСО 9002:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при проектировании, разработке, производстве, монтаже и обслуживании.
4. Уз ДСТ ИСО 9003:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при окончательном контроле и испытаниях.
5. РСТ Уз 5.0-98 НСС Уз. Основные положения.
6. Ўз ДСТ 5.5:1998. НСС Уз. Основные термины и определения.
7. РСТ Уз 16.0-98 СА Уз. Основные положения.

2.11. МАҲСУЛОТ СИФАТИНИ БОШҚАРИШ УСЛУБЛАРИ

Маҳсулот сифатини бошқариш ишлари бошқариш объектларига боғлиқсиз равишда бўлиб, маҳсулот сифат кўрсаткичлари ва турли омилларга боғлиқ бўлади. Бошқарув вазифаларини қайта ишлаш бошқарув дастурида берилган бошқариш жараёнининг ҳақиқий ҳолати ҳақидаги маълумотларни солиштириш асосида амалга оширилади.

Бошқарув объектларининг таъсири бошқарув жараёнининг ҳақиқий ҳолатини сақлашга ёки бу ҳолатни тузатишга қаратилган бўлиши лозим. Маҳсулот сифатини бошқариш тизими-бошқарув идораларини ва бошқарув объектларининг жами маҳсулот сифатини бошқариш даврида материал-техник ва маълумотли воситалар ёрдамида ўзаро таъсирда бўлади. У маҳсулот сифатини бошқариш мақсадини таъминлаш бўйича ўзаро боғлиқликдаги бўлган корхоналар, ташкилотлар, иктисодий ва социал тадбирларни қўриб чиқади. Бошқариш мақсади талаб этилаётган маҳсулот сифат даражаси дейилади.

Маҳсулот сифатини бошқариш тизими жамоа, техник қурилмалар, материал воситалари ва маълумотлар оқимини ўз ичига камраб олади. Маҳсулот сифатини бошқариш умумий бўлган барча турдаги функциялар учун қуйидаги бошқарув давридаги намунавий элементларни ўзига қўшади: олдиндан айтиб бериш ёки режалаштириш; ишни ташкил этиш; ўзаро мувофиқлаштириш ва тартибга келтириш; активлаштириш ва рағбатлантириш; назорат, ҳисоб ва таҳлил.

Маҳсулот сифатини бошқариш тизимида бошқариш жараёнлари умумий ҳолатда икки гуруҳга бўлинади:

1) ишлаб чиқариш тизимини юқори даражага кўтариш, яъни маҳсулотларни юқори технологик жараёнга ва сифатга эгаллигини яратишни таъминлаш;

2) мустаҳкам ҳолатидаги ишлаб чиқариш тизимига ёрдам бериш ва режалаштирилган сифат даражасидаги маҳсулотни ишлаб чиқаришда ўзлаштиришни таъминлаш.

Маҳсулот сифатини бошқариш жараёни умумий бошқариш назариясига боғлиқлик ҳолда қуйидаги жараёнлардан иборат бўлади:

- бошқариш дастурини яратиш, маҳсулот сифатини оширишни режалаштириш;
- маҳсулот сифатига таъсир этувчи турли объектлар ҳолати ҳақидаги маълумотни олиш ва таҳлил этиш;
- сифатни бошқариш ва объектга таъсирини тайёрлаш бўйича чора-тадбирлар қабул қилиш;
- бошқарув таъсирига узатиш;
- объект сифатида ўзгатириш ҳақидаги маълумотларни олиш ва таҳлил этиш.

Маҳсулот сифатини бошқаришда бошқарув идораларидан турли манбалардан иборат бўлмиш маълумотлар мунтазам олиб борилади. Бу маълумотларда маҳсулотнинг ишлатилиши ва истеъмол талаблари келтирилади. Бу маълумотлар илмий-тадқиқот ва лойиҳалаш-конструкторлик ишлари, ишлаб чиқариш ҳажми ва маҳсулот сифат даражасини режалаштириш ва олдиндан айтиб бериш учун асосий манба ҳисобланади.

Маҳсулотни тайёрлаш учун айнан маҳсулот сифатини характерлайдиган, уларни ишлаб чиқариш услублари, ишлатилиши ва тикланиши учун маълумотлар керак бўлади. Маҳсулотлар тайёрловчи корхона сифатни бошқариш бўйича тезкор ишлар учун тайёрланиш сифати, йигма қисмлари ва деталлари, технологик жараёнлар аниқлиги, нуқсонларнинг келиб чиқиш сабаблари ва бошқа кўрсаткичлар ҳақида маълумотларга тўлиқ эга бўлиши лозим.

Бошқарув идоралари бошқариш таъсирларига боғлиқликда ҳулоса чиқаради. Бу таъсирлар маҳсулотнинг якуний сифатига таъсир этувчи барча турдаги жараён ва объектларга таълуқлидир.

Ҳозирги пайтда йирик саноат корхоналари автоматлаштирилган сифатни бошқариш тизимига эга бўлиб, ЭҲМ ёрдамида маҳсулот сифати ҳақидаги, меъёрий-техник ҳужжатларни ҳисобга олиш, тайёрланаётган буюмлардаги нуқсонларни таҳлил этиш каби маълумотларни таҳлил этиб боради.

Мақсадли бошқариш-бу бошқаришга профессионал ёндошиш бўлиб; қуйидагича белгилаш мумкин:

- нима қилинган бўлиши лозим;
- нима учун қилиниши лозим;
- қачон қилиниши керак;
- қаерда қилиниши керак;
- ким қилиши керак;
- қандай қилиниши керак (дастурни яратиш).

Маҳсулот сифатини ошириш муаммосига комплекс ёндошишда маҳсулот сифатига таъсир этувчи омиллар ва шароитларни ўрганиш керак бўлади. Ҳаётий даврнинг турли босқичларида маҳсулот сифатига таъсир этувчи омиллар техник, ташкилий, иқтисодий ва социалга бўлинади.

Техник омилларга асбоб ускуналарнинг ҳолати, назорат воситалари ва асбоблари, техник ҳужжатлари, материал ва хомаки маҳсулотларнинг бошлангич сифат кўрсаткичлари киради.

Ташкилий омилларга ишнинг бир маромдаги, техник хизмат бўлими ва ускуналарни сошлаш, материаллар билан таъминлаш, асбоблар, техник ҳужжатлар ва назорат воситалари, ишлаб чиқариш маданияти, ишнинг илмий жиҳатдан ташкил этиш, ишда истеъмол ва дам олишни ташкил этиш.

Иқтисодий омилларга иш ҳақининг миқдори, сифат даражаси, нуксондан қочиш, таннархи, маҳсулот нархи киради.

Социологик омилларга эса танлаш, кадрларни тўғри танлаш ва жойлаштириш, ишчи ва хизматчиларнинг малакасини ошириш ишларини ташкил этиш, илмий-техник ижод, яратувчанлик, маиший-хизмат шароитлари, ишчи гуруҳига ўзаро муносабатда бўлиш ва ҳоказолар киради.

Маҳсулот сифатини бошқариш жараёнида техник, ташкилий, иқтисодий, социал ва идеологик тадбирларни яратиш ва бажариш керак.

Маҳсулот сифатини бошқаришда олдинги бошқариш услублари ишлатилади: иқтисодий, административ, социал-психологик ва идеологик.

Бошқариш услубида бошқарув идоралари ёрдамида маҳсулот сифат кўрсаткичларига таъсир этувчи омиллар келтирилади.

Назорат саволлари ва топшириқлари:

1. Бошқарув вазифалари нималардан иборат?
2. Бошқариш жараёнининг гуруҳлари ҳақида маълумот беринг?
3. Мақсадли бошқариш қандай белгиланади?
4. Маҳсулот сифатига таъсир этувчи омилларга нималар киради?

Эслаб қолинг!

Бошқариш объекти, бошқариш тизими, дастур, мақсадли бошқариш, техник омил, ташкилий, социал, социал-психологик ва идеологик бошқариш услуби.

Ўқув материаллари таъминоти

1. РСТ Уз ИСО 8402:1998. Управления качеством и обеспечение качества. Словарь.
2. Ўз ДСТ ИСО 9001:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при проектировании, разработке, производстве, монтаже и обслуживании.

3. Уз. ДСТ ИСО 9002:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при проектировании, разработке, производстве, монтаже и обслуживании.

4. Уз. ДСТ ИСО 9003:1999. Системы качества. Модель для обеспечения качества при окончательном контроле и испытаниях.

5. РСТ Уз 5.0-98 НСС Уз. Основные положения.

6. Уз ДСТ 5.5:1998. НСС Уз. Основные термины и определения.

7. РСТ Уз 16.0-98 СА Уз. Основные положения.

III-ҚИСМ. МАҲСУЛОТ СИФАТИНИ СЕРТИФИКАТЛАШТИРИШ

3.1. СЕРТИФИКАТЛАШТИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ

Ҳозирги пайтда Ўзбекистон Республикаси бозор иқтисодиёти шароитига ўтиш даврида саноат корхоналарида ишлаб чиқарилаётган маҳсулот сифатини яхшилаш муҳим объектив қонуниятга айланди, чунки «сифат» маҳсулотларнинг жаҳон бозорида рақобатбардошлигини таъминлайдиган асосий омиллардан биридир, албатта, маҳсулотнинг кўпга чидамлиги, кафолатли муддатда хизмат қилиб бериши бундан мустасно эмасдир.

Демак, сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш унинг жаҳон бозорида рақобатбардошлигини таъминлаш учун барча саноат корхоналаридаги эски асбоб-ускуналар ўрнига замонавий бўлган хорижий давлатларнинг асбоб-ускуналари билан жиҳозлаш, ишлаб чиқаришда, қадоқлаш, сақлаш ва ташишда, ҳамда улардан самарали фойдаланганда қўйилган талабларга риоя қилиш, маҳсулот сифатининг барқарорлигини таъминлаш лозимдир. Бу талаблар турли даражадаги меъёрий ҳужжатлар билан расмийлаштирилган.

Давлатлар орасида иқтисодий, техникавий, маданий алоқаларнинг ривожланиши халқаро ташкилотлар томонидан ишлаб чиқарилаётган стандартлар жаҳон бозорида рақобатбардош маҳсулотлар етказиб бериш билан уйғунлашади. Давлатлараро савдо-сотик муносабатларининг самарали бўлишида маҳсулот сертификацияси катта аҳамиятга эга. Бир турдаги маҳсулот ишлаб чиқаришда қандай мамлакат бўлишидан қатъий назар шу маҳсулот сифатига кафолат берувчи сертификациядан фойдаланади.

Маҳсулотни сертификациялаштириш товар ишлаб чиқарувчилар орасида рақобатли курашда ўзларининг савдо-сотикдаги мавқеини мустаҳкамлашда асосий воситалардан ҳисобланади. Мувофиқликни сертификациялаштириш-бу белгиланган маҳсулот, жараён ёки хизматнинг маълум стандартга ёки бошқа меъёрий ҳужжатга мос келишини етарли даражада исботлайдиган учинчи томон фаолиятидир. Маҳсулот ишлаб чиқаришда сертификацияни қўллаш орқали унинг сотув бозорида рақобатбардошлиги таъминланса, истеъмолчи олган маҳсулотнинг сифат кўрсаткичларининг барқарорлиги ва уларнинг меъёрий ҳужжатларга мос келиши кафолатланади.

Амалда ўз-ўзини сертификациялаштириш фаолияти ҳам айрим ҳолларда қўлланилади. Мувофиқликни сертификациялаштиришнинг асосий мақсади истеъмолчи истакларини, маҳсулотни ишлаб чиқаришдаги хавфсизлик, инсон саломатлиги, атроф-муҳит муҳофазаси масалалари бўйича химоя қилиш, маҳсулотнинг рақобатбардошлигини таъминлашда учрайдиган турли техникавий тўсиқларни бартараф қилишдан иборат.

Стандартлаштириш ва сертификациялаштириш бўйича ҳуқуқий савдо ва қонуний боғланишлар қуйидаги халқаро ташкилотлар орқали амалга оширилади:

- БМТ қошидаги Европа иқтисодий комиссияси (ЕЭК);
- стандартлаштириш бўйича халқаро ташкилот (ИСО);

- сертификациялаштириш бўйича ИСО кўмитаси (ИСО/СЕРТИКО);
- мувофиқликни баҳолаш ИСО кўмитаси (ИСО/КАСКО);
- савдо ва таърифлар бўйича бош ассамблея (ГАТТ);
- ўлчов ва бирликлар халқаро ташкилоти (МОМВ);
- қонуний метрология бўйича халқаро ташкилот (МОЗМ);
- сифат бўйича Европа ташкилоти (ЕОК);

Ўзбекистон Республикасида мувофиқликни сертификациялаштиришда маҳсулот, жараён ёки хизмат:

- МДХ давлатлари стандартлари;
- Ўзбекистон Республикаси миллий стандартлари;

- Ўзбекистон Республикасида қабул қилинган халқаро стандартлар-нинг талаблари билан таққосланади.

Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 28 декабрдаги «Маҳсулот ва хизмат сертификацияси тўғрисидаги» қонунида хизмат объектлари сертификациясининг иқтисодий, ташкилий, ҳуқуқий томонларини расмийлаштиришдаги қонун бўлиб, сертификация катнашчиларининг ҳуқуқлари, мажбуриятлари ва уларнинг нимага жавоб беришлигини англатади.

Бу қонун тўртта бўлим ва 23 та моддан ташкил топган.

1-бўлим. Умумий тушунчалар.

1-модда. Асосий тушунчалар.

2-модда. Сертификациялаштиришнинг мақсади ва вазифалари.

3-модда. Сертификациялаштиришнинг қонунлаштириш.

4-модда. Халқаро шартнома ва келишувлар.

5-модда. Ўзбекистон Республикаси сертификациялаштириш ташкилотлари.

6-модда. Сертификация объектлари ва субъектлари.

II-бўлим. Умумий талаблар.

7-модда. Сертификация белгиси.

8-модда. Сертификациялаштириш қонуни ва рухсатномаси.

9-модда. Сертификациялаштириш маълумоти.

III-бўлим. Мажбурий талаблар.

10-модда. Сертификацияни жорий қилиш.

11-модда. Мажбурий сертификация ўтказишнинг шартлари.

12-модда. Мажбурий сертификация ўтказиладиган маҳсулотга қўйиладиган талаблар.

13-модда. Маҳсулотни мажбурий сертификациялаштиришда тадбиркор-нинг мажбуриятлари.

14-модда. Хориждан келтириладиган ва чиқариладиган маҳсулот сертификацияси.

15-модда. Маҳсулотнинг мажбурий сертификациялаштириш бўйича ишларини давлат таъминоти.

16-модда. Мажбурий сертификациялаштириш қондаларининг бажарилишини давлат томонидан назорат қилиш ва текшириш.

17-модда. Ихтиёрий сертификациялаштириш.

18-модда. Ихтиёрий сертификацияни амалга оширувчи субъектлар.

19-модда. Ихтиёрий сертификация тизимлари.

IV-бўлим. Келишмовчиликларни ҳал этиш.

20-модда. Сертификациялаштириш қонунларининг бузилишидаги жавоб-гарлик.

21-модда. Норозилик варақаларини кўриб чиқиш.

22-модда. Сертификациялаштириш ташкилотлари ва синов лабораториялари марказларининг жавобгарлиги.

23-модда. Мажбурий сертификация қоидаларини бузганлиги тўғрисида қорхоналар ва тадбиркорларнинг жавобгарлиги.

Ижтимоий йўналтирилган бозор муносабатларининг ҳуқуқий асосларини яратиш ҳуқуқий давлат қарор топишининг характерли хусусияти ва мажбурий шартидир. Ўзбекистонда бозор иқтисодиётини амал қилиши учун ҳуқуқий негиз яратувчи қонунлар қабул қилинган. Бу қонунларда республиканинг ижтимоий-иқтисодий ва миллий хусусиятлари ҳисобга олинган.

Назорат саволлари ва топшириқлари:

1. Сертификациялаштириш ишлари қандай амалга оширилади?
2. Сертификациялаштиришнинг 1-нчи бўлими ҳақида маълумот беринг.
3. Сертификациялаштиришнинг умумий талабларига нималар қиради?
4. Сертификациялаштиришнинг асосий вазифалари нималардан иборат?

Эслаб қолинг!

Стандартлаштириш ва сертификациялаштириш, маҳсулотнинг талабгорлиги, экспорт, импорт.

Ўқув материаллари таъминоти

1. А.Н.Соловьев, С.М.Кирюхин. Оценка качества и стандартизация текстильных материалов. М., Легкая индустрия, 1974.

2. Соловьев А.Н. Выбор показателей качества и оценка их значимости.-«Технология текстильной промышленности», 1972, №2, с.134.

3. Виноградов Ю.С., Соловьев А.Н. О доверительных интервалах при оценке генеральных статистических характеристик по малым выборкам.- «Технология текстильной промышленности», 1973, №5, с.15.

4. Симоненко Д.Ф., Соловьев А.Н. Неограниченный выбор и оценка значимости показателей качества.-«Технология текстильной промышленности», 1973, №3, с.19.

5. Симоненко Д.Ф. Определение остаточной износостойкости при расчете срока службы трикотажа.-В сб: Механические свойства и износостойкость текстильных материалов. Доклады VII Всесоюзной конференции по текстильному материаловедению. Вильнюс-Каунас, 1971, с.304.

3.2. СЕРТИФИКАТЛАШТИРИШГА ОИД АТАМА ВА ТАЪРИФЛАР

Стандартлаштириш, метрология, сертификациялаштириш ва маҳсулот сифатини бошқариш соҳалари бир-бири билан узвий боғланган бўлиб, бир-бирини тўлдиради. Жаҳон амалиётида қўлланиладиган, ҳамда юкоридаги соҳалар бўйича тадқиқот ва мутахассислар тайёрлаш институтлари, шунингдек вазирликлар, идоралар, уюшмалар, концернлар, корхоналар ва ташкилотларнинг фикр ва таклифлари инobatга олиниб ЎЗДСТ5.5-93 «Ўзбекистон Республикаси сертификациялаштириш миллий тизими. Асосий атамалар ва таърифлар» давлат стандарти 1993 йилда ишлаб чиқилиб, тасдиқланди. Мазкур стандартдаги атама ва таърифлар халқаро ташкилотлар (ИСО/МЭК-2) томонидан қабул қилинган атама ва таърифларга, шунингдек ГОСТ 16504-81, ГОСТ 1886-73 ва ЎЗДСТ 5.0-92 стандартларига мос келади.

Мувофиқлар-маҳсулот, жарён ёки хизматга белгиланган барча талабларга риоя қилиш.

Учинчи томон- қўриладиган маслаҳат катнашаётган томонларга нисбатан мустақил бўлиб ҳисобланган шах сёки ташкилот.

Мувофиқлик баёноти- таъминловчининг маҳсулот, жараён ёки хизматчини аниқ бир стандартга ёки бошқа меъёрий ҳужжатга тўла-тўқис мувофиқлиги, ҳамда бутун масъулиятни олганлигини баён этиш.

Мувофиқликни тасдиқлаш- аниқ бир синалган намунанинг муайян стандартга ёки бошқа меъёрий ҳужжатга мос келишини исботловчи учинчи томон синов лабораториясининг фаолияти.

Мувофиқликни сертификациялаштириш- белгиланган маҳсулот, жараён ёки хизматнинг маълум стандартга ёки бошқа меъёрий ҳужжатга мос келиши етарли даражада исботлайдиган учинчи томоннинг фаолияти.

Сертификациялаштириш тизими- мувофиқликни сертификациялаш-тириш фаолиятини ўтказиш учун ўз иш тартиби ва бошқариш коидаларига эга бўлган тизим.

Сертификациялаштириш тартиби- мувофиқликни сертификациялаш-тиришини ўтказишда учинчи томон фаолиятининг таркиби ва тартиби.

Сертификациялаштириш идораси- мувофиқликни сертификациялаш-тириш фаолиятини бажарувчи идора.

Мажбурий сертификациялаштириш- сертификациялаш ваколатига эга бўлган идора томонидан маҳсулот (хизмат)нинг стандартлардаги мажбурий талабларига мувофиқлигини тасдиқлаш.

Ихтиёрий сертификациялаштириш ишлаб чиқарувчи (бажарувчи), сотувчи (таъминловчи) ёки истеъмолчи ташаббус билан ихтиёрий равишда ўтказиладиган сертификациялаштиришдир.

Назорат қилувчи идора- сертификациялаштириш идорасининг топшириги билан назорат фаолиятини амалга оширувчи идора.

Сертификациялаштириш соҳасидаги гувоҳнома (лицензия)- сертификациялаштириш тизими коидаларига асосан нашр этилган ҳужжат. Бу ҳужжат воситасида шах сёки идорага ўз маҳсулоти, жараёнлари ёки

хизматлари учун сертификат ёки мувофиқлик белгисидан тегишли сертификациялаштириш тизимига мувофиқ фойдаланиш ҳуқуқи берилади.

Гувоҳнома даввоғари- сертификациялаштириш идорасидан тегишли гувоҳнома олишга интилувчи шахс ёки идора.

Мувофиқлик сертификати- тегишлича белгиланган маҳсулот, жараён ёки хизматларнинг маълум стандартга ёки бошқа меъёрий ҳужжатга мос келишига ишонтирадиган ва сертификациялаштириш тизими қондалари асосида нашр этилган.

Гувоҳнома эгаси (лицензиат)- сертификациялаштириш идораси томонидан шахс ёки идорага берилган гувоҳнома.

Мувофиқлик белгиси- ушбу маҳсулот, жараён ёки хизмат маълум стандартга ёки бошқа меъёрий ҳужжатга мос келишига ишонтирувчи сертификациялаштириш тизими қондалари асосида белгиланган ёки ишлатиладиган ва маълум тартибда ҳимоя қилинадиган белги.

Сифат сертификати- етказиб берилаётган молга илова қилинадиган ва унинг сифатини тасдиқлайдиган ҳужжат.

Сертификациялаштириш тизимидан фойдаланишга руҳсат- сертификатлаштириш тизимининг қондалаарига мувофиқ гувоҳнома талабгорига берилган сертификациялаштиришдан фойдаланиш.

Сертификациялаштириш тизими қатнашчиси- ушбу тизимнинг қондаларига биноан фаолият кўрсатадиган, лекин тизимни бошқариш имкониятига эга бўлмаган сертификациялаштириш идораси.

Сертификациялаштириш тизими аъзоси- ушбу тизимнинг қондаларига биноан фаолият кўрсатадиган ва тизимни бошқаришда қатнашадиган сертификациялаштириш идораси.

Сўровчи- сертификациялаштириш бўйича бир ёки бир неча ишларни бажариб бериш ҳақида сертификациялаштириш идорасига мурожаат этган корхона, муассаса ёки хусусий шахс.

Лабораторияни аккредитлаштириш- синов лабораториясининг маълум синовлар ёки синовларнинг маълум турларини амалга оширишини расмий жиҳатдан тан олиш.

Лабораторияни аккредитлаштириш тизими- лабораторияларни аккредитлаштириш тизимини бошқарувчи аккредитлаш ишларини ўтказувчи ва ўтказиш ҳуқуқи берувчи идора.

Лабораторияни аккредитлаштириш идораси- лабораторияларни аккредитлаштириш тизимини бошқарувчи аккредитлаш ишларини ўтказувчи ва ўтказиш ҳуқуқи берувчи идора.

Лабораторияларни аккредитлаш мезони- синов лабораториясини аккредитлашиши учун қаноатлантирилиши лозим бўлган аккредитлаш идораси томонидан ишлатиладиган барча талаблар мажмуи.

Аккредитланган лаборатория- аккредитлашдан ўтган синов лабораторияси.

Лабораторияни аттестациялаш- лабораторияни аккредитлаш учунг белгиланган мезонларга мувофиқлигини аниқлаш мақсадида синов лабораториясини текшириш.

Аккредитланган лаборатория синовициг баённомаси- синов баённомаси лабораториянинг баёнотини ўз ичига олиб, уни синов ўтказиш учун аккредитланганлигини ва аккредитлаш идораси томонидан маъмур синов шартларга биноан ўтказилганлигини баён қилади.

Имзолаш ҳуқуқига эга бўлган шахс- аккредитлаш идораси томонидан лаёқатлилигини тан оладиган ва аккредитланган лабораториянинг синов баённомасини имзолайдиган шахс.

Ишлаб чиқаришни сертификациялаштириш- сертификациялаштириш идораси ёки бошқа махсус ваколатга эга бўлган идора томонидан маълум махсулотни ишлаб чиқариш учун (маълум хизматларни бажариш учун) зарур ва етарли шароитлар мавжудлигини, унга тегишли бўлган меъёрий ҳужжатларда берилган талабларнинг ва сертификациялаштиришда назорат остига олинишини таъминлашнинг расмий тасдиғи.

Сифат тизимларини сертификациялаштириш- сифат тизимларини халқаро ёки миллий стандарт талабларига мувофиқ келишини текширишни баҳолаш ва сертификат бериш орқали тасдиқлаш ҳақидаги фаолият. Изоҳ-сифат тизимларини сертификациялаштириш учун стандарт 9000 серияли ИСО Халқаро стандартлари ёки шу асосда ишлаб чиқарилган миллий стандартларни қўллаш мумкин.

Экспорт-аудиторлар- сертификациялаштириш соҳасида муассаса ва кор-хоналар фаолиятини баҳолаш ва назорат қилиш ҳуқуқига эга бўлган аттестатланган шахс. Экспорт-аудиторлар фақат назорат қилибгина қолмай, балки маслаҳатлар ҳам берадилар.

Текширув назорати- сертификациялаштириш учун аккредитланган идораларнинг синов лабораторияларининг фаолиятини, шунингдек, махсулотнинг сертификациялаштирилганлигини, ҳамда ишлаб чиқарилишини назорат этиш.

Сертификациялаштириш синовлари- махсулотнинг тавсифлари миллий ва меъёрий халқаро-техникавий ҳужжатларга мос келишини аниқлаш учун ўтказиладиган назоратли синовлар.

Сертификациялаштириш синовлари учун намуна- белгиланган қоидалар асосида танланган ва сертификациялаштириш синовлари учун мўлжалланган махсулотнинг бир донаси, қисми ёки намунаси.

Танланма- махсулотнинг бир гуруҳдан ёки оқимдан назорат учун танлаб олинган буюм мажмуи.

Мунтазам танланма- махсулотнинг ўз тартиб рақами бўйича ёки олдидан тартибланган ва назорат остида бўлган махсулотлар тўпламида турган жойи бўйича мос тушадиган танланма.

Тан олишлик келишуви- биринчи томон тарафидан иккинчи томондан бир ёки бир нечта сертификациялаштириш тизимининг белгиланган функционал элементларини қўллашдан олинган натижаларни қабул қилиш ҳақидаги келишув. Бнга тан олиш ҳақидаги келишув, назорат ҳақидаги келишув, сертификатлаштириш ҳақидаги келишув мисол бўла олади. Ундан

ташқари, тан олиш ҳақидаги қелишув миллий, минтақавий ёки халқаро миқёсида қабул қилиниши мумкин.

Бир томонлама қелишув- биринчи томон тарафидан иккинчи томоннинг иш натижаларининг тан олиш ҳақидаги қелишув.

Икки томонлама қелишув- икки томоннинг иш натижаларини камраб олувчи тан олиш ҳақидаги қелишув.

Кўп томонлама қелишув- иккидан ортик томонларнинг иш натижаларини ўзаро тан олиш ҳақидаги қелишув.

Иазорат саволлари ва топшириқлари:

1. Мувофиқлик сертификати деб нимага айтилади?
2. Сертификатлаштириш тартиби қандай амалга оширилади?
3. Лабораторияни аккредитлаштириш нима дегани?
4. Эксперт-аудиторларнинг вазифалари нималардан иборат?
5. Кўп томонлама қелишув тушунчасини изоҳланг.

Эслаб қолинг!

Мувофиқлик сертификати, аккредитлаштириш, мажбурий, уч томонлама қелишув, эксперт-аудиторлар.

Ўқув материаллари таъминоти

1. А.Н.Соловьев, С.М.Кирюхин. Оценка качества и стандартизация текстильных материалов. М., Легкая индустрия, 1974.

2. Соловьев А.Н. Выбор показателей качества и оценка их значимости.-«Технология текстильной промышленности», 1972, №2, с.134.

3. Виноградов Ю.С., Соловьев А.Н. О доверительных интервалах при оценке генеральных статистических характеристик по малым выборкам.-«Технология текстильной промышленности», 1973, №5, с.15.

4. Симоненко Д.Ф., Соловьев А.Н. Неограниченный выбор и оценка значимости показателей качества.-«Технология текстильной промышленности», 1973, №3, с.19.

5. Симоненко Д.Ф. Определение остаточной износостойкости при расчете срока службы трикотажа.-В сб: Механические свойства и износостойкость текстильных материалов. Доклады VII Всесоюзной конференции по текстильному материаловедению. Вильнюс-Каунас, 1971, с.304.

3.3. СЕРТИФИКАТЛАШТИРИШ ҲАҚИДА МАЪЛУМОТ

Вазирлар Маҳкамаси қошидаги Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги Ўзбекистон Республикасида сертификациялаштириш бўйича Миллий идора ҳисобланади.

Ўзбекистон Давлат стандартлаштириш, метрология ва сертификациялаштириш маркази қуйидаги ишларни амалга оширади:

- сертификациялаштириш доирасида давлат сиёсатини олиб бориш, сертификациялаштиришни ўтказиш бўйича умумий қонун-қоидаларини белгилайди, ҳамда улар ҳақидаги махсус маълумотларни чоп этиб боради;

- сертификациялаштириш тизимини такомиллаштириш бўйича дастур лойиҳаларини ишлаб чиқади ва уни кўриб чиқиш учун Давлатга тавсия этади;

- Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси билан келишилган ҳолда халқаро сертификациялаштириш тизимига боғланади, ундан ташқари сертификациялаштириш натижаларини ўзаро тан олишлиги ҳақида келишиб олинади, ҳамда сертификациялаштириш масалалари бўйича бошқа давлатлар билан ўзаро ҳамкорликни йўлга қўяди;

- мажбурий сертификацияланиши керак бўладиган маҳсулотлар турини аниқлайди;

- бир турдаги маҳсулотни сертификациялаштириш бўйича идораларни аккредитлаштириш;

- сертификациялаштириш бўйича аккредитланган идоралар, сифатни бошқариш тизими, сертификацияланган маҳсулот, сифат бўйича синов лабораториялари, эксперт аудиторларни Давлат реестридан ўтказиш;

- бир турдаги маҳсулот ва синов лабораторияларини сертификациялаштириш бўйича аккредитланган идораларни сертификациялаштириш қонун-қоидаларига риоя қилишда Давлат назоратини ўтказиш.

Сертификациялаштириш доирасида Ўзбекистон стандартлаш-тириш агентлигининг молиявий манбаи бўлиб, давлат бюджети, ҳамда хизмат ҳақи ҳисобланади.

Маҳсулот бирлигини сертификациялаштириш бўйича аккредитланган идоралар:

- бирлик маҳсулот сертификатининг тизимини яратади ва унинг функционаллигини таъминлайди;

- сертификациялаштириш ишларини ташкил қилади ва ўтказиш;

- расмийлаштиради, миллий ёки халқаро мувофиқлик сертификатини беради;

-сертификациялаштирилган маҳсулотларни назорат қилиб боради.

Сертификациялаштириш объектига маҳсулот, хизмат, ҳамда сифат тизими қиради.

Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги, сертификациялаштириш бўйича идоралар Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги томонидан тан олинган ёки аккредитланган, сертификациялаштириш доирасида назорат идоралари, синов лабораториялари, сифат бўйича экспертлар-аудиторлар, ундан ташқари корхона ва ташкилотлар, сертификациялаштирилган маҳсулотлар, жисмоний шахслар сертификациялаштириш субъекти дейилади.

Сертификациялаштириш субъектлари-миллий сертификатлаштириш тизими рамақида юридик шахсларнинг сертификациялаштириш тизимини яратиш. Юридик шахслар сертификациялаштириш тизими Ўзбекистон

стандартлаштириш агентлигининг белгиланган тартибда мажбурий Давлат кайдномасидан ўтган бўлади.

Сертификациялаштиришда қуйидаги асосий тушунчалар мавжуд:

- миллий сертификациялаштириш тизими-давлат миқёсида таъсир этувчи тизим бўлиб ҳисобланади;

- маҳсулот сертификати-белгиланган шартларга маҳсулотнинг боғлиқлигини тасдиқлаш бўйича фаолияти;

- боғлиқлик сертификати – белгиланган шартларга сертификациялашган маҳсулотнинг боғлиқлигини тасдиқлаш учун сертификациялаштириш тизими қоидалари бўйича берилган ҳужжат;

- мувофиқлик белгиси- белгиланган тартибда белгининг қайд этилиши бўлиб, маҳсулот ёки ҳужжат хизматга маркировка қилинади, яъни ушбу маҳсулот ёки хизмат тури аниқ стандарт ёки бошқа меъёрий ҳужжатларга боғлиқ бўлади;

- битталиқ маҳсулотни сертификациялаштириш тизими-сертификациялаштириш тизими бўлиб, белгиланган маҳсулот, иш ёки хизматга тегишли бўлиб, шу йўсиндаги аниқ стандарт ва қоидаларда қўлланилади;

- синов лабораториясини аккредитлаштириш – синов лабораториясининг маълум синовлар ёки синовларнинг маълум турларини амалга оширишни расмий жиҳатдан тан олиш;

- сифат бўйича эксперт-аудиторлар – сертификациялаштириш соҳасида муассаса ва корхоналар фаолиятини баҳолаш ва назорат қилиш ҳуқуқига эга бўлган аттестациядан ўтган шахс. Эксперт-аудиторлар фақат назорат қилибгина қолмай, балки маслаҳатлар ҳам беради;

- сертификациялаштириш доирасида назорат идораси – сертификатланган маҳсулотни баҳолаш ва сифатни бошқариш тизими сертификацияси бўйича идора топширигига биноан белгиланган тартибда аккредитланган бўлади;

- назорат инспекцияси – сертификациялашган маҳсулотни қайтадан баҳолаш, сифатни бошқариш тизими ёки ишлаб чиқариш, сертификациялаштириш бўйича идоранинг фаолияти, белгиланган шартларга боғлиқлигини тасдиқлаш мақсадидаги сертификациялаштириш ва аккредитлаштиришда белгиланган синов лабораторияси.

- Сертификациялаштиришнинг асосий мақсади ва вазифалари қуйидагилардан иборат:

- маҳсулотни тарқатиш, инсонларнинг ҳаётига хавф солувчи фавқулодда бўладиган ҳодисаларни олдини олиш чора тадбирларини, юридик ва жисмоний шахс буюмлари, атроф-муҳит таъсирларини назорат қилиб бориш;

- маҳсулот сифатини яхшилаш ва унинг жаҳон бозорларида рақобатбардошлигини ошириш;

- халқаро иқтисодий, илмий-техник ва халқаро савдода тадбиркорларни қўшма корхоналарда иштирок этиши учун шароит яратиб бериш;

- маҳсулот ишлаб чиқарувчиларнинг виждонсизлигини истеъмомчилардан химоялаш;

- ишлаб чиқарувчиларнинг маҳсулот сифат кўрсаткичларини тасдиқлашдан иборат.

Сертификациялаштириш доирасига бўлган муносабат ҳозирги конунлар ва Ўзбекистон Республикаси конунлаштирилган актлари ёрдамида тартибга келтириб турилади.

Четдан олиб келинадиган ва четга олиб чиқиб кетиладиган маҳсулотларни мажбурий сертификациялаштириш. Мажбурий сертификациялаштирилиши лозим бўлган маҳсулотларни Ўзбекистон Республикасига етказиб бериш учун тузиладиган контрактлар (шартномалар) шартда маҳсулотларнинг белгиланган талабларга мувофиқлигини тасдиқловчи, Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги томонидан берилган ёки эътироф этилган мувофиқлик сертификатлари ва мувофиқлик белгилари бўлиши назарда тутилиши керак.

Миллий мувофиқлик сертификатлари ва мувофиқлик белгилари ёки бошқа давлатларнинг Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги томонидан эътироф этилган мувофиқлик сертификатлари ва мувофиқлик белгилари аризачи (маҳсулот етказиб берувчи) томонидан божхона назорати идораларига юкка тааллуқли божхона декларацияси билан биргаликда тақдим этилади ва улар маҳсулотни республика худудига олиб киришга рухсатнома олиш учун зарур ҳужжатлар ҳисобланади.

Четдан олиб келинаётган маҳсулотнинг хавфсиз эканлигини тасдиқловчи ҳужжати бўлмаган тақдирда божхона назорати идоралари бу хусусда «Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги»ни хабардор этадилар, ҳамда маҳсулотни сертификациялаштиришдан ўтказиш ёки чет эл сертификатини эътироф этиш тўғрисидаги масала сертификациялаштириш миллий тизими қоидаларига мувофиқ ҳал этилгунга қадар бу маҳсулотни четдан олиб киришни таъқиқлаб қўядилар.

Сертификациялаштирилиши шарт бўлган маҳсулотларни Ўзбекистон Республикаси худудидан олиб чиқиш тартибини Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси белгилайди.

Мажбурий сертификациялаштириш ишларининг давлат томонидан молиявий таъминоти. Қуйидаги ишлар:

- сертификациялаштиришни ривожлантиришнинг истикболларини, ҳамда уни ўтказиш қоидалари ва тавсияларини ишлаб чиқиш;

- сертификациялаштириш соҳасида расмий ахборотлар билан таъминлаш;

- халқаро (минтақавий) сертификациялаштириш ташкилотлари ишида қатнашиш, ҳамда чет эл миллий сертификациялаштириш идоралари билан биргаликда ишлар ўтказиш;

- сертификациялаштириш юзасидан халқаро (минтақавий) қоидалар ва тавсиялар ишлаб чиқиш, ҳамда уларни ишлаб чиқишда қатнашиш;

- сертификациялаштириш юзасидан умумдавлат аҳамиятига молик илмий-тадқиқот ишлари ва бошқа ишлар олиб бориш;

- сертификациялаштириш қоидаларига риоя этилиши устидан ҳамда сертификатланган маҳсулот устидан давлат текшируви назорати олиб бориш ишлари давлат томонидан молиявий таъминланади.

Мажбурий сертификациялаштириш қоидаларига риоя этилишини давлат томонидан текшириш ва назорат қилиш. Тайёрловчиларнинг (тадбиркорларнинг, сотувчиларнинг, ижрочиларнинг), синов лабораторияларининг (марказларининг), сертификациялаштириш идораларининг мажбурий сертификациялаштириш қоидаларига риоя этишлари устидан ҳамда сертификатланган маҳсулот устидан давлат текшируви ва назоратини «Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги»нинг давлат инспекторлари Ўзбекистон Республикасининг конун ҳужжатларида белгилаб қўйилган тартибда ва шартларда амалга оширадилар.

Ихтиёрий сертификациялаштириш. Ҳар қандай маҳсулот меъёрий ҳужжатларнинг талабларига мувофиқ эканлигини тасдиқлаш учун у юридик ва жисмоний шахснинг ташаббуси билан ихтиёрий сертификациялаштиришдан ўтказилиши мумкин.

Ихтиёрий сертификациялаштиришни амалга оширувчи субъектлар. Ихтиёрий сертификациялаштиришни Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги белгилаб қўйган тартибда аккредитация қилинган юридик ва жисмоний шахслар амалга оширишга ҳақлидир.

Ихтиёрий сертификациялаштириш тизимлари. Сертификациялаштириш қоидалари ва тартибини белгилловчи ихтиёрий сертификациялаштириш тизимларини аккредитация қилинган идоралар Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги билан келишган ҳолда белгилайдилар.

Сертификациялаштириш бўйича иш фаолиятига умумий талаблар. Сертификациялаштириш бўйича идора томонидан белгиланган шартларга маҳсулотнинг мос келишлигини тасдиқланган вақтида мувофиқлик сертификати берилади, унинг асосида таъминловчи боғлиқлик белгисини қўллаш ҳуқуқига эга.

Мувофиқлик сертификати намуналари, аккредитлаштириш ҳақидаги гувоҳнома, миллий боғлиқлик белгисининг ўлчами ва шакли сертификациялаштириш тизимида ишлатилади, Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги томонидан тасдиқланади.

Мувофиқлик сертификати, боғлиқлик белгиси, сертификациялаштириш ва синов лабораторияси бўйича идорани аккредитлаштириш ҳақидаги гувоҳнома Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги томонидан тасдиқланган бўлиб, Давлат реестрига белгиланган тартибда қайд қилиниши мажбурий.

Агар мувофиқлик сертификати, боғлиқлик белгиси, сертификациялаштириш ва синов лабораторияси бўйича идорани

аккредитлаштириш ҳақидаги гувоҳнома Давлат реестрида белгиланган тартибда қайд этилмаган бўлса, ноқонуний ҳисобланади.

Гувоҳнома эгаси мувофиқлик сертификатини, боғлиқлик белгиси ва сертификациялаштириш ва синов лабораторияси бўйича идорани аккредитлаштириш ҳақидаги гувоҳномани бошқа юридик ёки жисмоний шахсларга ишлатиш учун бериб юбориш қатъян ман этилади:

Лицензия шартномаларини тузиш тартибини Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги белгилаб туради.

Назорат саволлари ва топшириқлари:

1. Четдан олиниб келинадиган маҳсулотни мажбурий сертификатлаштириш қандай амалга оширилади?
2. Мажбурий сертификатлаштиришнинг молиявий таъминоти қандай?
3. Мажбурий сертификатлаштиришни давлат томонидан назорат қилиш фандай амалга оширилади?
4. Сертификациялаштиришнинг асосий мақсадлари нималардан иборат?

Эслаб қолинг!

Сертификациялаштириш, мажбурий сертификатлаштириш, молиявий таъминоти, назорат, умумий талаб.

Ўқув материаллари таъминоти

1. А.Н.Соловьев, С.М.Кирюхин. Оценка качества и стандартизация текстильных материалов. М., Легкая индустрия, 1974.
2. Соловьев А.Н. Выбор показателей качества и оценка их значимости.-«Технология текстильной промышленности», 1972, №2, с.134.
3. Виноградов Ю.С., Соловьев А.Н. О доверительных интервалах при оценке генеральных статистических характеристик по малым выборкам.- «Технология текстильной промышленности», 1973, №5, с.15.
4. Симоненко Д.Ф., Соловьев А.Н. Неограниченный выбор и оценка значимости показателей качества.-«Технология текстильной промышленности», 1973, №3, с.19.
5. Симоненко Д.Ф. Определение остаточной износостойкости при расчете срока службы трикотажа.-В сб: Механические свойства и износостойкость текстильных материалов. Доклады VII Всесоюзной конференции по текстильному материаловедению: Вильнюс-Каунас, 1971, с.304.

3.4. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ СЕРТИФИКАТЛАШТИРИШ ИДОРАЛАРИ

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги Ўзбекистон Республикасининг миллий сертификатлаштириш идорасидир.

Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги мазкур Қонунга мувофиқ:

-сертификациялаштириш соҳасида давлат сиёсатини амалга оширади, сертификациялаштириш ўтказиш юзасидан умумий қоидаларни белгилайди, улар тўғрисида расмий ахборотларни эълон қилиб боради;

-сертификациялаштириш тизимини такомиллаштириш дастурларининг лойиҳаларини ишлаб чиқади, ҳамда уларни ҳукумат муҳофизатига тақдим этади;

-Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси билан келишган ҳолда сертификациялаштиришнинг халқаро тизимларига қўшилиш тўғрисида қарорлар қабул қилади, шунингдек сертификациялаштириш натижаларини ўзаро эътироф этиш тўғрисида битимлар тузади, сертификациялаштириш масалалари бўйича бошқа давлатлар билан ўзаро муносабатларда ва халқаро ташкилотларда Ўзбекистон Республикаси номидан иш кўради;

-мажбурий равишда сертификатланадиган маҳсулотларнинг рўйхатини белгилайди;

-бир турдаги маҳсулотларни сертификациялаштириш идораларини ва синов лабораторияларини (марказларини) аккредитация қилади;

-сертификатланган маҳсулотларнинг, аккредитация қилинган сертификациялаштириш идоралари ва синов лабораторияларининг (марказларининг), экспертларнинг Давлат реестрини юритади;

-бир турдаги маҳсулотларни сертификациялаштиришга аккредитация қилинган идоралар ва синов лабораториялари (марказлари) сертификациялаштириш қоидаларига риоя этиш устидан ва сертификатланган маҳсулотлар устидан давлат текшируви ва назоратини амалга оширади;

-қонун ҳужжатларининг меъёрларини бузилганлиги учун мувофиқлик сертификатлари ва мувофиқлик белгиларини бекор қилади ҳамда амал қилишини тўхтатиб қўяди, сертификациялаштириш идораларининг аккредитация қилинганлик тўғрисидаги гувоҳномаларини бекор қилади, синов лабораторияларининг (марказларининг) фаолиятини тугатади.

Ўзбекистон стандартлаштириш агентлигининг сертификациялаштириш соҳасидаги фаолиятини молиявий таъминлаш манбаи — давлат бюджети маблағи, шунингдек Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги кўрсатаётган хизмат учун олинадиган ҳақдан иборат.

Бир турдаги маҳсулотларни сертификациялаштиришга аккредитация қилинган идоралар:

-бир турдаги маҳсулотларни сертификациялаштириш тизимларини тузадилар ва уларнинг амал қилишини таъминлайдилар;

-сертификациялаштиришни ташкил этадилар ва ўтказадилар;

-миллий мувофиқлик сертификатларини расмийлаштирадилар, берадилар ёки чет эл мувофиқлик сертификатларини эътироф этадилар;

-сертификатланган маҳсулотлар устидан назоратни амалга оширадилар.

Синов лабораторияларини (марказларини) ва сертификациялаштириш идораларини аккредитация қилиш билан боғлиқ сарф - харажатларни аризаچи қоплайди.

Тегишли сертификациялаштириш тизими белгилаган тартибда аккредитация қилинган синов лабораториялари (марказлари) муайян маҳсулотларнинг синовини ёки муайян синов турини амалга оширадилар ҳамда сертификациялаштириш мақсадлари учун баённомалар берадилар.

Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги ўз вазифаларининг бир қисмини бир турдаги маҳсулотларни сертификациялаштириш идораларига ва синов лабораторияларига (марказларига) ўтказишга ҳақлидир.

ЎзДСТ 5.2-93 стандарти жорий этилган бўлиб, бу стандарт сертификациялаштириш идорасига Ўзбекистон Республикаси-нинг Миллий тизимининг ваколатли идораси сифатида тан олинishi учун зарур бўлган талабларни белгилайди. Бу стандарт Халқаро ИСО/МЭК нинг 40, 28, ИСО.27, ИСО МЭК 2-кўрсатмасига биноан ИСО 8402 стандартига мувофиқ келади.

Сертификациялаш ташкилотига қуйиладиган талаблар қуйидаги мезонларга мувофиқ:

1. Сертификациялаш ташкилотининг мустақиллиги.

2. Сертификациялаш масалаларининг аниқ бажарилишини таъминловчи ташкилий тизимнинг мавжудлиги.

3. Сертификациялашни ўтказишга мувофиқ келувчи сифат тизими, маҳсулот ва синаш усуллари учун меъёрий ва техникавий ҳужжатлар фондларининг мавжудлиги.

4. Сертификация ўтказиш ҳуқуқига эга бўлган аккредитланган синов лабораторияларининг мавжудлиги.

5. Махсус тайёргарлик ва аттестациядан ўтган малакали ходимларнинг мавжудлиги.

6. Сертификациялаш Миллий идораси. Ўзбекистон Давлат стандартларининг талабига биноан сертификациялаш соҳасидаги зарур хизматларни кўришда ўзининг имкониятларини тегишли савияда намойиш эта билиш қобилияти. Идора мустақиллигини таъминловчи зарурий шартлар: маъмурий, иктисодий ва юридик жиҳатдан мустақил юридик шахс бўлиши керак. Қуйидагилар бўлмаслиги керак:

а) сертификациялаштирилаётган маҳсулот етказиб берувчилар ёки ишлатувчилар билан тижоратдаги манфаатдорлик;

б) сертификациялаштирилаётган маҳсулот ишлаб чиқаришда ёки лойиҳалашда ҳўжалик фаолияти;

Сертификациялаш идорасининг сифат тизимига бўлган талаблар:

а) сертификациялаш идораси ҳақида низом;

б) сифат бўйича кўрсатма;

в) ходимларни ўқитиш ва аттестациялаш;

г) маҳсулот сифати ва ишлаб чиқариш тизимининг тартиби;

д) ҳар бир ходимлар учун йўриқнома;

е) маҳсулот тизимларини сертификациялаш учун экспорт-аудиторларнинг рўйхати;

ё) мувофиқлик сертификацияларини рўйхатга олиш учун сертификациялаш натижаларини расмийлаштириш тартиби;

ж) апелляцияни кўриб чиқиш;

з) сертификациялаштириш идораси ўз фаолиятини ўзи баҳолаш тартиби;

и) сертификациялаштириш ҳужжатларини ҳисобга олиш ва сақлаш тартиби.

Ўзини ўзи баҳолашда таҳлил қилинадиган объектлар:

- сертификациялаш идорасининг амалий фаолияти қабул қилинган сифат сиёсатига мос келиши;

- сертификациялаштириш натижалари ҳақидаги ҳисоботлар тўғрисидаги маълумотлар, ходимлар малакаси тўғрисида ҳисоботлар;

- сертификациялаштириш идорасининг фаолиятини сертификациялаштириш бўйича Миллий идора томонидан текширувчи назорат ҳақида хулоса.

Сертификациялаштириш идорасининг тузилиши ва вазифалари.

Сертификациялаштириш идорасининг ташкилий тузилиши тизимда ва тегишли вазифаларни бажарилишини таъминлаш керак. Сертификациялаштириш идораси қуйидагиларни ўз ичига олади:

1. Бошқарув кенгаши.

2. Ижро этувчи бўлинмалар.

3. Экспорт-аудиторлар гуруҳи.

Бошқарув кенгаши қуйидагиларни амалга оширади:

- сертификациялаштириш идорасининг фаолиятини белгиловчи сиёсатни ишлаб чиқиш;

- бу сиёсатни олиб бориш бўйича назорат қилиш;

- сертификациялаштириш идорасининг молиявий фаолиятини назорат қилиш;

- зарурат бўлганда маҳсулотнинг сифатли ишлаб чиқариш тизимларини сертификациялаштириш тизимида аниқ соҳа бўйича фаолият кўрсатувчи бўлинмаларнинг тизими;

- сертификациялаштириш бўйича Миллий идора билан мулоқотда бўлиш;

- ижро этувчи бўлинмалар фаолиятини назорат қилиш.

Сертификациялаштириш идорасининг керакли ҳужжатлари:

- сертификациялаш идораси, маҳсулотлар, жараёнлар ёки хизматлар, сифат тизимлари ишлаб чиқариш бўйича меъёрий тўпламларга эга бўлиш керак, яъни, халқаро, давлатлараро, Ўзбекистон Республика Кенгашининг давлат ва чет эл мамлакатларининг Миллий маҳсулот бўлган меъёрий талаблар синон натижалари ва экспертизаларнинг маълумотлари бўлиши керак.

Идорани аккредитлаштириш. Улар қуйидаги босқичларни кўзда тутуди. Ҳужжатларни тақдим этиш ва текшириш. Аккредитлаш ташкилотни

аттестация қилиш. Аттестация натижаларини кўриб чиқиш. Қарор қабул қилиш рўйхатдан ўтказиш, аккредитлаштириш шаходатномасини бериш.

Аккредитлаштиришга даъвогар ташкилот сертификациялаштириш ташкилотига қабул учун сўровнома йўллайди. Сўровнома тузилиши тасдиқланган.

Сертификациялаштириш идораларининг аккредитлаштириш бўйича ишларини сертификациялаш Миллий идораси ташкил қилади ва қуйидаги босқичларни кўзда тутади:

- ҳужжатларни тақдим этиш ва экспертиза қилиш;
- аккредитланаётган ташкилотни текшириш бўйича комиссияни тайинлаш;

- аккредитланаётган ташкилотни аттестациялаш;

- ҳужжатларни текшириш ва аттестациялаш натижаларини кўриб чиқиш.

- қарор қабул қилиш, рўйхатдан ўтказиш ва аккредитлаш шаходатномасини тақдим этиш.

Экспертиза натижалари ижобий бўлганда Миллий идора сўровчи ташкилот манзилгоҳига аттестациялаш ишларини ўтказиш шартномасининг лойиҳасини йўллайди. Шартномани имзолаш жараёнида муддатлар белгиланади.

Шартнома имзолангандан кейин, белгиланган муддатлар ҳисобига олинган ҳолда Миллий идора томонидан комиссия тузилади. Бу комиссия Тизим эксперт-аудиторларидан, Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги вакилларида, зарур бўлганда илмий-текшириш ташкилотлари, ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар жамиятлари, табиатни муҳофаза қилиш Давлат қўмитаси, Республика Соғлиқни сақлаш вазирлиги ва бошқа манфаатдор ташкилотларнинг мутахассисларидан иборат бўлиши керак.

Сертификациялаштириш идорасини аттестациялаш.

Экспертиза натижалари ижобий бўлган ҳолда Миллий идора сўровчи ташкилот манзилгоҳига аттестация ўтказиш лойиҳасини йўллайди. Шартнома имзолангандан кейин аттестациялаш комиссияси тузилади ва белгиланган муддатларда текшириш ўтказилади.

Аттестациялаш натижалари ижобий бўлса, ҳужжатларни Миллий идора расмийлаштиради, яъни:

-сертификациялаштириш идораси ҳақидаги Низомни тасдиқлайди;

- лицензион қелишувини имзолайди;

- сертификатциялаштириш Миллий тизимидаги аккредитлаш шаходатномасини расмийлаштириб, рўйхатга олиб, сертификациялаш идорасига тақдим этади. Аккредитлаш шаходатномасини таъсир муддати - 3 йил.

Миллий идора сертификациялаш идорасининг фаолияти устидан текширувчан назоратни белгиланган тартибда амалга оширади, керак булса, аккредитлаш шаходатномасининг таъсирини тўхтатиб туриш ёки бекор қилиш ва лицензион шартномани бузиш ҳақида қарор қабул қилади.

Сертификациялаштириш объектлари ва субъектлари.

Махсулотлар (шу жумладан дастурий ва бошка илмий-техникавий махсулотлар), хизматлар, шунингдек сифат тизимлари сертификациялаштириш объектлари ҳисобланади.

Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги ва давлат бошқарувининг бошка идоралари, Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги томонидан аккредитация қилинган ёки эътироф этилган сертификациялаштириш идоралари, синов лабораториялари (марказлари), мулк шаклидан қатъий назар, махсулоти сертификациялаштирилиши лозим бўлган корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар, жисмоний шахслар сертификациялаштириш субъектлари ҳисобланадилар.

Сертификациялаштириш субъектлари-юридик шахслар сертификациялаштириш миллий тизими доирасида сертификация-лаштириш тизимлари тузишлари мумкин. Юридик шахсларнинг сертификациялаштириш тизимлари Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги белгилаган тартибда давлат рўйхатидан ўтказилиши шарт.

Назорат саволлари ва топшириқлари:

1. Бир турдаги махсулотни сертификатлаштиришга аккредитация қилинган идоралар ҳақида маълумот беринг.
2. Сертификациялаштириш объектларига нималар қиради?
3. Сертификациялаштириш субъектларига нималар қиради?

Эслаб қолинг!

Объект, субъект, аккредитация, метрология, стандартлаш, ахборот, тизим; экспертлар, назорат, сертификат.

Ўқув материаллари таъминоти

1. А.Н.Соловьев, С.М.Кирюхин. Оценка качества и стандартизация текстильных материалов. М., Легкая индустрия, 1974.
2. Соловьев А.Н. Выбор показателей качества и оценка их значимости.-«Технология текстильной промышленности», 1972, №2, с.134.
3. Виноградов Ю.С., Соловьев А.Н. О доверительных интервалах при оценке генеральных статистических характеристик по малым выборкам.-«Технология текстильной промышленности», 1973, №5, с.15.
4. Симоненко Д.Ф., Соловьев А.Н. Неограниченный выбор и оценка значимости показателей качества.-«Технология текстильной промышленности», 1973, №3, с.19.
5. Симоненко Д.Ф. Определение остаточной износостойкости при расчете срока службы трикотажа.-В сб: Механические свойства и износостойкость текстильных материалов. Доклады VII Всесоюзной конференции по текстильному материаловедению. Вильнюс-Каунас, 1971, с.304.

3.5. СЕРТИФИКАТЛАШТИРИШНИНГ ҚОНУНИЙ АСОСЛАРИ

Вазирлар Маҳкамаси қошидаги Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги сертификатлаштириш бўйича миллий идора ва сертификатлаштириш тизими катнашчиларини аккредитлаштириш бўйича идора ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасида тасдиқланган, ҳамда шу билан биргаликда қонунлаштирилган актларда кўриб чиқилган мажбурий сертификациялаштиришдан ўтиши керак бўладиган маҳсулотларнинг тартиби асосан сертификациялаштириш бўйича қонунларга биноан амалга оширилади. Мажбурий сертификациялаштиришни ўтказиш бўйича ташкилий ишлар Ўзбекистон стандартлаштириш агентлигида келтирилган. Сертификациялаштириш ишлари мажбурий аккредитлаштиришдан ўтган бир турдаги маҳсулотларни сертификациялаштириш бўйича идора томонидан амалга оширилади.

Мажбурий сертификациялаштиришнинг субъектига Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги, сертификациялаштириш бўйича идора, синов лабораторияси (марказ), назорат идоралари, маҳсулот тайёрловчилар қиради.

Сертификациялаштириш бўйича идора бир турдаги маҳсулотни сертификациялаштириш тизимини яратиш ҳуқуқига эга бўлиб, сертификациялаштириш схемасини танлаш ва сертификациялаштириладиган маҳсулот учун талабгорга мувофиқлик сертификатини қўллаш ҳуқуқини беради.

Қонун импорт ва экспорт қилинадиган сертификациялаштириш шароитларини аниқлайди. Мажбурий сертификациялаштиришдан ўтадиган маҳсулот белгиланган талабларга мувофиқлиги тасдиқланган ҳолда, сертификат ва мувофиқлик белгиси билан таъминланиши керак. Агар мувофиқлик сертификати бўлмаса, унда Божхона назорат идоралари томонидан ушланади, ҳамда Миллий сертификациялаштириш тизимининг қонун-қоидалари бўйича сертификациялаштиришдан ўтгандан кейингина қўйиб юборилади.

Ҳисмоний ва юридик шахсларнинг ўз хоҳиш ва истаклари бўйича, ўзлари ишлаб чиқарадиган маҳсулотлари меъёрий ҳужжатларининг тегишли талабларга мувофиқлигини тасдиқлаш учун исталган маҳсулотларини сертификациялаштиришдан ўтказишлари мумкин ва бу нарса қонунда кўрсатилган.

Қонун назорат саволларини тартибга келтириб туради. Давлат идоралари маҳсулот тайёрловчининг мажбурий сертификациялаштиришнинг қоидаларига риоя қилишини давлат инспекторлари томонидан амалга оширади. Сертификацияланадиган маҳсулотлар, сифат тизимини назорат қилиш ишлари сертификациялаштириш идоралари томонидан амалга оширилади. Аккредитлаштирилган синов лабораториялари (марказ), сертификациялаштириш бўйича идоралар ва сертификациялаштириш доирасидаги назорат идоралари худди аккредитлаштирилган идоралар каби Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги томонидан олиб борилади.

Ушбу қонунларда сертификатциялаштиришни ўтказиш бўйича келишмовчилик масалалари келтирилган. Агар келишмовчилик чиққан ҳолда сертификатциялаштириш натижаларига асосан кизиқувчи томонларнинг хоҳишларидан келиб чиқиб, Ўзбекистон стандартлаштириш агентлигининг Апелляция советига мурожаат қилиш мумкин. Ўзбекистон стандартлаштириш агентлигининг Апелляция совети сертификатциялаштириш ва синов лабораториялари (марказ) бўйича тушган эътирозларни ҳам кўриб чиқади.

Маҳсулот ишлаб чиқарувчи тадбиркорлар, таъминловчилар ва мол сотувчиларнинг маъсуллиги шундан иборатки, мажбурий сертификатциялаштириш қоидаларини бузганлари учун қонун олдида жавобгар ҳисобланадилар. Агар маҳсулот сертификатциялаштирилмаган бўлса, уни тарқатиш ва сотиш қатъиян ман этилади, акс ҳолда шу маҳсулотларнинг умумий нархи бўйича жарима ундирилади. Жарима миқдори Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги давлат инспекторининг қрори бўйича белгиланади. Бу жарима маҳсулотни сертификатциялаш вақтида олиб ташланмайди.

1996 йил 26 апрелда Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисида «Истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоя қилиш» тўғрисидаги қонун қабул қилинди ва тасдиқланди. Бу нарсa сертификатциялаштириш асосларига қўшимча ҳуқуқ берди. Мажбурий сертификатциялаштиришда турувчи молларни тарқатиш вақтида унинг сертификатциялаштиришдан ўтганлиги ҳақидаги маълумотни кўрсатиш лозим. Агар бу керакли маълумотлар бўлмаса, давлат бошқариш идораларига мурожаат қилинади. Маҳсулот ишлаб чиқарувчи барча турдаги корхона ва ташкилотлар, фирма ва бирлашмалар, тадбиркорлик билан шуғулланувчилар маҳсулотни узок муддатга чидамлилиги учун қафолат беришлари керак бўлади.

Сертификатциялаштиришнинг қонуний асослари «Озик-овқатларнинг сифати ва хавфсизлиги ҳақида» қонуни бўлиб ҳисобланади, ҳамда гигиеник сертификатциялаштиришни расмийлаштириш кераклиги аниқланди ва унинг асосида озик-овқатларига мувофиқ бўлган давлат қайдномаси ва сертификатциялаштиришидан ўтказилади.

Ўзбекистон Республикаси «Ўсимликларни сақлаш ҳақида»ги қонунига мувофиқ 1997 йил ўсимлик маҳсулотларини Ўзбекистонга транзит орқали олиб келтириш ҳақида қарорлар чиқди (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1995 йил 9 сонли 189-нчи статиясига мувофиқ). Ҳар бир сақланаётган маҳсулот тўдаси ўсимликларнинг сақланиши бўйича давлат инспекцияси идоралари томонидан фитосанитарли сертификатциялаштиришдан ўтказилиши керак. Фитосанитария назоратига ҳақ ўсимлик маҳсулотларини қўшимча киритишда импорт қилиниши учун руҳсатнома расмийлаштирилиши лозим.

Экологик сертификатциялаштириш мақсади – тайёрловчилар шундай технологик жараёнларни яратиши ва молларни ишлаб чиқариши керакки, унда бу нарсалар атроф-муҳитни кам даражада ифлослантирилиши, ҳамда инсон саломатлигига зарар етказмайдиган бўлиши шарт.

Ҳозирги пайтда Ўзбекистонда экологик сертификациялаштириш ривожланиш боскичида турибди. лекин бу йўналишда бир катор ишлар олиб борилмоқда.

ИСО 14000 рақамли Халқаро стандарт қабул қилинди. Бу стандартда атроф-муҳитни бошқариш бўйича ва экологик аудит бўйича раҳбарлик ишлари йўлга қўйилади, натижада бунинг асосида экологик сертификациялаштиришни ўтказиш ва ташкил этиш мумкин.

Агар корхонада ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар мажбурий сертификациялаштиришнинг рўйхатида турган бўлса, унда сертификациялаштиришдан ўтиши шарт.

Назорат саволлари ва топшириқлари:

1. Қандай қонунлар Ўзбекистонда сертификатлаштиришнинг ҳуқуқий асослари белгиланади?

2. Маҳсулотни мажбурий сертификатлаштириш рўйхатида туришини ким белгилайди?

3. Экологик сертификатлаштиришнинг мақсади нима?

Эслаб қолинг!

Сертификатлаштириш, аккредитлаштириш, экологик сертификатлаштириш, ўсимлик маҳсулотлари, фитосанитар, мувофиқлик белгиси.

Ўқув материаллари таъминоти

1. А.Н.Соловьев, С.М.Кирюхин. Оценка качества и стандартизация текстильных материалов. М., Легкая индустрия, 1974.

2. Соловьев А.Н. Выбор показателей качества и оценка их значимости.-«Технология текстильной промышленности», 1972, №2, с.134.

3. Виноградов Ю.С., Соловьев А.Н. О доверительных интервалах при оценке генеральных статистических характеристик по малым выборкам.-«Технология текстильной промышленности», 1973, №5, с.15.

4. Симоненко Д.Ф., Соловьев А.Н. Неограниченный выбор и оценка значимости показателей качества.-«Технология текстильной промышленности», 1973, №3, с.19.

5. Симоненко Д.Ф. Определение остаточной износостойкости при расчете срока службы трикотажа.-В сб: Механические свойства и износостойкость текстильных материалов. Доклады VII Всесоюзной конференции по текстильному материаловедению. Вильнюс-Каунас, 1971, с.304.

3.6. ИСТЕЪМОЛЧИЛАР ХУҚУҚИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ ТЎҒРИСИДАГИ ҚОНУН

Бозор иқтисодиёти шароити ўзига хос қонунларга эга бўлиб, бозорда маҳсулот тақчиллиги бўлмаслигини такозо этади. Бирок ишлаб чиқариш ва импорт қилинишининг чекланмаслиги истеъмолчини паст сифатли маҳсулот олиш хавфини орттиради. Айниқса бу ҳолат бозор иқтисодига ўтаётган давлатларда юқори бўлиш эҳтимоли бор. Яна бир муаммо, истеъмолчида ортиқча маблағ бўлмаганлиги сабабли паст сифатли бўлса ҳам арзонрок маҳсулот сотиб олишга тайёр бўлади. Буни билган ишлаб чиқарувчи ёки тадбиркор маҳсулот сифатини оширишга ҳаракат қилмайди. Бундай ҳолатда истеъмолчи хавфсизлигини таъминлашда ва назорат этишда шубҳасиз давлат катта роль ўйнаши зарур.

Бу муаммоларни ечишда биринчи навбатда мамлакатда хар томонлама мукамал ишлаб чиқилган сертификациялаш тизимини яратиш лозим. Сертификациялаш тизимини яратишда бир қатор вазифаларни бажариш зарур:

- меъёрий таъминот. Зарур ҳужжатларни ишлаб чиқиш ва уларни тадбиқ этиш;
- моддий техника базасини яратиш. Турли хил замонавий, юқори аниқликда ишлайдиган синов жиҳозларини сотиб олиш. Уларни калибрлаш, яъни метрология хизматини тўғри йўлга қўйиш;
- юқоридаги вазифаларни бажариш учун юқори малакали, замон талабига мос кадрлар тайёрлаш.

Инсон ҳаёт фаолияти учун озик-овқат биринчи навбатда турса ундан кейинги ўринни албатта қийиниш эгаллайди. Қийинганда ҳам чиройли, эстетик дид билан қийинишни замон талаб этади. Бундан кўриниб турибдики инсонларнинг тўқимачилик маҳсулотларига бўлган талаби ҳеч қачон пасаймайди, балки ортади. Буни ҳисобга олганда тўқимачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва уни импорт қилиш етакчи ўринларни эгаллаб тураверади. Агар талаб бозордаги маҳсулотдан юқори бўлса демак бозорга паст сифатли маҳсулотлар ҳам келиши ортади. Натижада истеъмолчи сифатсиз маҳсулот сотиб олишига тўғри келади. Юқорида айтиб ўтилганидек бу ҳолатни назорат қилиш учун мукамал ишлаб чиқилган сертификациялаш тизимини яратиш лозим бўлади.

Сифат-объектга қўйилган ва кўзда тутилган талабларни қондирувчи хусусиятлари жамланмасидир. Маҳсулотга қўйилган ва кўзда тутилган талабалар деганда бир қанча хусусиятлари тушунилади, яъни ташқи кўриниши, кўпга чидамлилиги, кафолатланган муддатда хизмат қилиши ва бошқалар. Сифат текширилиши ва тасдиқланиши лозим.

Шуни хулоса қилиб айтиш мумкинки юқори сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш ва унинг жаҳон бозорида муҳим жой эгаллаб туришини таъминлаш учун ишлаб чиқариш жараёнларида, идишларга жойлашда, саклаш ва ташишда ва улардан фойдаланишда қўйилган талабларга риоя қилиш ҳамда маҳсулот сифатини барқарорлигини таъминлаш лозим. Бу

талаблар турли хил даражада меъёрий хужжатлар билан расмийлаштирилган.

Махсулотлар қуйидаги мақсадда сертификация қилинади:

- 1) инсон саломатлигига ва атроф мухитга зарарли бўлган махсулотларни реализация қилишни назорат қилиш;
- 2) халқаро бозорда махсулотнинг рақобатбардошлигини таъминлаш;
- 3) халқаро иқтисодий ва савдо, қўшма тадбиркорлик ва бошқа тадбирларда қатнашишини таъминлаш;
- 4) истеъмолчиларни тайёрловчиларнинг маъсулятсизлигидан ҳимоя қилиш ва махсулот сифат кўрсаткичларини тасдиқлаш.

Қуйидагилар сертификация қилиниши мумкин: махсулотлар, хизматлар, жараёнлар, иш, сифат тизими ва ишлаб чиқариш.

Давлатлар ўртасида савдо ва иқтисодий, техникавий, маданий алоқаларнинг ривожланиши халқаро ташкилотлар томонидан ишлаб чиқилган меъёрий хужжатлар билан жаҳон бозорига юқори сифатли рақобатбардош махсулотлар етказиб бериш билан уйғунлашади. Давлатларо савдо-сотик муносабатлари самарали бўлиши учун махсулотларни сертификация қилишнинг аҳамияти каттадир. Бир турдаги махсулот ишлаб чиқаришда турли мамлакатларда бўлишдан қатъий назар шу махсулот сифатига кафолат берувчи сертификациядан фойдаланадилар.

Махсулотни сертификациялаш махсулот ишлаб чиқарувчилар орасида рақобатли курашда ўзларининг савдо-сотикдаги мавқеини мустақамлашда асосий воситалардан бири ҳисобланади.

Товар-тайёрловчининг фаолияти натижасида олинган махсулот, шу жумладан истеъмолчига шартнома асосида сотиш учун импорт қилинган махсулот.

Истеъмолчи- бирор бир товарни махсулотни ёки хизматни фойда олиш билан боғлиқ бўлмаган, ўзининг шахсий эҳтиёжини қондириш мақсадида сотиб олувчи, буюртмачи ёки сотиб олмоқчи, буюртма бермоқчи бўлган фуқаро (жисмоний шахс).

Тайёрловчи-истеъмолчига реализация қилиш учун товар ишлаб чиқрувчи корхона, ташкилот, муассаса ёки хусусий тадбиркор.

Товар хавфсизлиги-оддий истеъмол шароитида фойдаланилганда, сакланганда, ташилганда ёки уларни утилизация қилинганда инсон ҳаётига, саломатлигига раҳна солмайдиган, истеъмолчи мулкига ва атроф мухитга зарар етказмайдиган товар ёки хизмат натижалари.

Товар камчилиги-товар ёки хизматнинг меъёрий хужжатларда кўрсатилган шартларига, шартнома ёки оддий сифат талабларига мос келмаслиги.

Кафолатли муддат-товарнинг эксплуатация қилиш қоидаларига амал қилган ҳолда, меъёрий хужжатларда кўрсатилган сифатли хизмат қилиш муддати(кўрсаткич ой, соат, цикл, км в.б).

Хизмат муддати- товардан фойдаланишнинг меъёрий хужжатларда белгиланган даври. Бу давр тугагандан сўнг товарнинг техник ҳолатидан қатъий назар эксплуатация қилиш тўхтатилади.

Яроқлилик (сакланиш) муддати- товар ўз истеъмом хусусиятларини саклай оладиган маълум муддат. Бу муддат тугагандан сўнг товар инсон саломатлиги ва ҳаётига ҳафвли бўлиши мумкин.

«Истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоя қилиш» тўғрисидаги қонун. 1996 йил 26 апрелда «Истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоя қилиш» тўғрисидаги қонун қабул қилинди. Қонун 30 та банддан иборат.

Истеъмолчининг ҳуқуқлари:

-товар ва товар ишлаб чиқарувчи тўғрисида тўлиқ ва ҳаққоний маълумот олиш;

■ товар ва товар сифатини эркин танлаши;

■ товар ҳафсизлиги;

■ сифатсиз товардан етказилган моддий, маънавий зарарни тўла ундирилиши;

■ истеъмолчи ҳуқуқи бузилганда суд ёки бошқа давлат идораларига ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун мурожаат қилиши.

■ истеъмолчилар жамоат ташкилотини тузиш;

■ айрим тоифадаги истеъмолчилар учун, ижтимоий ҳимояга муҳтож кишиларга қонун томонидан савдо ва маиший хизмат турларига енгилликлар ўрнатилиши мумкин.

Қонун 30 та моддадан иборат бўлиб, истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун хизмат қилади. Қонуннинг 1-моддасида қонунда келтирилладиган асосий тушунчалар келтирилади. Ундан ташқари қуйидаги тушунчалар киритилган.

Касса чеки – товарни сотиб олганлиги ёки хизмат учун ҳақ тўланганлигини тасдиқлайдиган ҳужжат бўлиб, касса аппаратининг номери ўрнатилган бўлади.

Товар чеки-хизмат учун ҳақ тўланганлиги тасдиқловчи ҳужжат бўлиб, унда баҳо, сана, сотувчининг номи ва манзили ёзилган бўлади.

Қонуннинг 2-моддасига: истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида қонун ҳужжатлари кўрсатилган.

3-моддасида, халқаро шартномалар ва битимлар билан муддати кўрсатилган.

4-модда. Истеъмолчиларнинг асосий ҳуқуқлари кўрсатилган.

5-моддада. Ишлаб чиқарувчи савдо ва хизмат кўрсатиш қондалари тўғрисида ёзилган.

6-модда. Товарлар тўғрисида маълумот бериш тартиби кўрсатилган.

Товар ҳақидаги маълумотда қуйидагилар бўлиши шарт:

■ товар мажбурий талабларга мувофиқ қилиниши шарт бўлган меъёрий ҳужжатнинг номи;

■ товарнинг асосий истеъмол хусусиятлари, шу жумладан ўзига хос хусусиятлари:

■ баҳоси ва сотиб олиш шартлари;

■ айрим турдаги товарлари ишлаб чиқариш вақти;

■ ишлаб чиқарувчининг кафиллик мажбуриятлари;

■ товардан самарали ва ҳафсиз фойдаланиш шартлари.

■ товарнинг хизмат муддати ва шу муддат тугагандан сўнг истеъмолчи нима ишлар қилиш зарурлиги шунингдек бу ишларни бажармасдан келиб чиқиш оқибатлари.

■ ишлаб чиқарувчининг номи ва мулкчилик шакли рўйхатга олиш номери.

■ ишлаб чиқарувчининг ҳамда унинг истеъмолчидан даъво қабул қилишга ваколат берган, шунингдек таъмирлаш ишларини бажарадиган техникавий корхоналар манзиллари.

■ товарни саклаш хавфсиз утилизация қилиш усуллари ва коидалари.

■ сертификацияланиш шарт бўлган товар ҳақида истеъмолчига товар сертификация (бериш) бор эканини кўриш.

Товар ҳақидаги зарур ахборотнинг йўқлиги бундай товарни реализация қилиш маълумот берилгунга қадар тегишли давлат бошқарув идораининг кўрсатмаси бўйича тўхтатиб турилишига сабаб бўлади.

7- модда. Товар ҳақида ногўғри маълумот беришда истеъмолчининг ҳуқуқлари кўрсатилган.

8- модда. Истеъмолчининг савдо ва бошқа хизмат кўрсатиш соҳаларида сифатини текшириш ҳуқуқлари кўрсатилган.

Ушбу қонунни ҳаётга тадбиқ этишда албатта ҳар бир фуқаро ўз ҳуқуқларини тўлиқ билиши ва уни талаб эта олиши лозим. Ўтиш даврида ҳар бир давлатда ўзига хос шароитлар вужудга келадики, буни айланиб ўтиш қийиндир. Шунинг учун қабул қилинган қонунлар қанчалик тез тадбиқ этилса шунчалик соҳада бир текис ривожланиш вужудга келади.

Назорат саволлари ва топшириқлари:

1. Сертификатлаштириш тизимини яратишда қандай вазифалар қўлланилади?

2. Маҳсулот қандай мақсадда сертификацияланади?

3. Истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонунга нималар киритилган?

4. Товар ҳақидаги маълумотда нималар бўлиши шарт?

Эслаб қолинг!

Товар, истеъмолчи, тайёрловчи, товар хавфсизлиги, товар камчилиги, кафолатли муддат, хизмат муддати, сакланиш муддати, касса чеки, товар чеки.

Ўқув материаллари таъминоти

1. А.Н.Соловьев, С.М.Кириухин. Оценка качества и стандартизация текстильных материалов. М., Легкая индустрия, 1974.

2. Соловьев А.Н. Выбор показателей качества и оценка их значимости.-«Технология текстильной промышленности», 1972, №2, с.134.

3. Виноградов Ю.С., Соловьев А.Н. О доверительных интервалах при оценке генеральных статистических характеристик по малым выборкам.- «Технология текстильной промышленности», 1973, №5, с.15.

4. Симоненко Д.Ф., Соловьев А.Н. Неограниченный выбор и оценка значимости показателей качества.-«Технология текстильной промышленности», 1973, №3, с.19.

5. Симоненко Д.Ф. Определение остаточной износостойкости при расчете срока службы трикотажа.-В сб: Механические свойства и износостойкость текстильных материалов, Доклады VII Всесоюзной конференции по текстильному материаловедению. Вильнюс-Каунас, 1971, с.304.

3.7. СЕРТИФИКАТЛАШТИРИШ ТИЗИМИНИНГ АСОСИЙ КЎРИНИШИ

Мажбурий сертификатлаштириш меъёрий хужжатларнинг мажбурий талаблари махсулот, жараён, хизматга боғлиқлигини исботлашни таъминлайди. Мажбурий талабларига хавфсизлик, инсонларнинг соғлиги ва атроф-муҳитнинг хавфсизлигини химоя қилиш, ўзароалмашинувчанлиги, ҳамкорлиги ва ҳоказолар киради.

Мажбурий сертификатлаштириш рўйхатига кирувчи махсулотлар тури 1994 йил 12 августда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорининг 1-нчи иловасида тасдиқланган. Бу қарорга қўшимча равишда Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги ва Божхона қўмитаси томонидан тасдиқланган, ҳамда 2000 йил 26 февралда 901 сонли рақам билан Юстиция Вазирлигида қайд этилган «Мажбурий сертификациялаштириш рўйхатига кирувчи махсулотларни Ўзбекистон Республикаси территориясига киритиш ёки чиқариб кетиш тартиби хақидаги инструкция» киритилди.

Махсулот ва хизматларни мажбурий сертификациялаштириш ишлари Ўзбекистон Республикаси Миллий сертификациялаштириш тизими доирасида амалга оширилади.

Ундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Миллий сертификациялаштириш тизимида ихтиёрий сертификациялаштириш ишлари кўриб чиқилган. Бундай сертификациялаштириш ишлари ишлаб чиқарувчиларнинг ихтиёрий истаклари бўйича ўтказилади. Ихтиёрий сертификациялаштириш махсулотнинг рақобатбардошлигини оширади, мол алмашинувчанлик жараёнини тезлаштиради.

Сертификациялаштириш тизимини яратиш мақсади мувофиқлик сертификатини амалга ошириш учун ўтказиш ва бошқариш қоидаларини белгилайди.

Сертификациялаштириш тизимининг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

- сертификациялаштиришда иштирок этувчи яхлит хужжатларни белгилаш;
- ягона имло ва тушунчаларни белгилаш;
- сертификациялаштиришни ўтказиш (синовли сертификациялаштиришни) учун синовни ўтказишдаги қоидаларни белгилаш;

- давлат бошқариш идоралари билан бирга сертификациялаштириш аъзоларининг ўзаро таъсирининг тартибини аниқлайди.

Ўзбекистон Республикаси Миллий сертификациялаштириш тизими тизим қоидаларини тан олган бошқа давлат ва ташкилотларнинг сертификациялаштиришдаги талабгорлари учун очикдир.

Сертификациялаштириш Ўзбекистон Республикаси Миллий сертификациялаштириш тизимида белгиланган меъёрий ҳужжатларнинг талаблари, хизмат ва жараёнлар, ҳамда маҳсулотларнинг мувофиқлигини тасдиқлайди.

Ўзбекистон Республикаси Миллий сертификациялаштириш тизими мувофиқликка боғлиқлик тизими билан биргаликда иш олиб боради, ҳамда давлат бошқариш идоралари томонидан қайд этади (Соғлиқни сақлаш вазирлиги, Табиатни муҳофаза қилиш Давлат қўмитаси, Архитектура ва қурилиш Давлат қўмитаси).

Маҳсулотни сертификациялаштириш бир турдаги маҳсулотларни сертификациялаштириш бўйича аккредитлаштирилган идоралар томонидан амалга оширилади.

Сифат тизими ва ишлаб чиқариш сертификати сифат тизими ва ишлаб чиқаришни сертификациялаштириш бўйича аккредитлаштирилган идоралар томонидан амалга оширилади.

Аниқ бир маҳсулотни сертификациялаштириш бўйича Ўзбекистон Республикасида аккредитлаштирилган идоралари бўлмаса, бу саволни сертификациялаштириш бўйича Миллий идора ҳал қилади.

Сертификациялаштирилган синовни аккредитлаштирилган синов лабораториялари ўтказди.

Сертификациялаштириш бўйича (Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги) Миллий идора қуйидаги функцияларни амалга оширади:

- Ўзбекистон Республикаси Миллий сертификациялаштириш тизимининг ягона қоидаларини белгилайди;
- уларнинг қўлланилиши учун мувофиқлик белгиси ва қоидаларини белгилайди;
- Халқаро сертификациялаштириш тизими билан бириктириш ҳақида қарор қабул қилади, ундан ташқари сертификациялаштириш натижаларини ўзаро тан олишлиги ҳақида битим тузади;
- сертификациялаштириш масалалари бўйича халқаро ташкилотда ва бошқа давлатлар билан ўзаро ҳамкорликни Ўзбекистон Республикаси намойиш этади;
- республикада сертификациялаштириш бўйича ишларни ташкил этади ва уларни ўтказиш қоидаларини назорат қилади;
- бир турдаги маҳсулотлар, сифат тизими, ишлаб чиқариш ва синов лабораториясини сертификациялаштириш бўйича идораларни аккредитлаштиради;
- сифати бўйича эксперт-аудиторлар аттестациядан ўтади ва уларнинг иш фаолияти назорат қилинади;

- Ўзбекистон Республикаси Миллий сертификациялаштириш тизими қондаларини бузганларнинг мувофиқлик сертификатларининг таъсири тўхтатилади, ҳамда синов лабораториялари ва сертификациялаштириш бўйича идораларни аккредитлаштириш ҳақидаги аттестация таҳлил этилади;

- сертификациялаштириш ва аккредитлаштириш натижаларини апелляция кўриб чиқади;

Ўзбекистон Республикасидаги сертификациялаштириш бўйича Миллий идоранинг алоҳида функцияларини бажариш ишлари стандартлаштириш, метрология ва сертификациялаш-тиришнинг Регионал маркази (СМСРМ) бажаради.

Стандартлаштириш, метрология ва сертификациялаштиришнинг Регионал маркази қуйидаги функцияларни амалга оширади:

- маҳсулотни таъминловчи ва тайёрловчиларни сертификациялаштириш қондалари билан таништиради;

- сертификациялаштириш қондаларига риоя қилиш ва маҳсулотларни сертификациялаштиришни назорат қилиш ишлари давлат назорати томонидан амалга оширади;

- регионда сертификатланган маҳсулотларининг реестрини ўтказиши;

Ўзбекистон стандартлаштириш агентлигининг топшириқларига биноан синов лабораториялари ва сертификациялаштириш бўйича регионал идораларини аккредитлаштиришдаги комиссияда иштирок этади, ташкиллаштиради ва уларнинг фаолияти ҳақида назорат ишларини амалга оширади.

Ўзбекистон Республикаси Миллий сертификациялаштириш тизимининг илмий-услубий маркази стандартлаштириш, метрология, сертификациялаштириш ва маҳсулот сифатини бошқариш доирасида Ўзбекистон тадқиқот ва кадрлар тайёрлаш институти ҳисобланади (ЎЗТКТИ).

Ўзбекистон тадқиқот ва кадрлар тайёрлаш институти функцияси таркибига қуйидагилар қиради:

- маҳсулотни сертификациялаштириш ва аккредитлаштириш бўйича меъёрий ҳужжатларни яратиш ва киритиш;

- сертификациялаштириш, синов ва социологик лабораторияларнинг идораларида ишлаш учун сертификациялаштириш ва эксперт-аудиторлар бўйича сифатли мутахассис кадрларни ўргатиш ва тайёрлаш;

- бир турдаги маҳсулотнинг сертификациялаштириш тизимини ва сифатни таъминлаш тизимини яратишда услубий жиҳатдан ёрдамларни ташкиллаштириш;

Маҳсулотни тайёрловчи ёки таъминловчи:

- маҳсулотни сертификациялаштиришдан ўтказиш учун билдирги жўнатади;

- Ўзбекистон Республикаси Миллий сертификациялаштириш тизимининг қондаларига мувофиқ равишда текшириш ёки сифат тизимига ишлаб чиқаришни тайёрлайди;

- таркатилаётган махсулотларнинг меъёрий хужжатларга мувофиқлигини таъминлайди;

- Ўзбекистон Республикаси Миллий сертификациялаштириш тизимининг қоидаларида белгиланган тартибда сертификациялаштирилган махсулот мувофиқлик белгиси билан таъминланади;

- Ўзбекистон Республикаси Миллий сертификациялаштириш тизимининг қоидалари ва Ўзбекистон Республикаси қонунарига мувофиқлик сертификати ва мувофиқлик белгиси ишлатилади;

- сертификациялаштириш ва назорат идораси бўйича эксперт-аудиторларнинг назорат ўтказишлари учун шароитни таъминлаб беради;

- сертификациялаштириш бўйича ишларга ҳақ тўланади;

- мувофиқлик сертификатининг таъсир муддати тугаган бўлса, мажбурий сертификациялаштириш рўйхатида турувчи махсулотларни таркатиш тўхатилади.

Назорат саволлари ва топшириқлари:

1. Сертификатлаштириш тизими қандай мақсадларда яратилади?
2. Мувофиқлик сертификатини ким бериш ҳуқуқига эга?
3. Сертификатлаштирилган синовни ким ўтказади?
4. Сертификатлаштириш тизимида Ўзбекистон стандартлаштириш агентлигининг қандай функциялари мавжуд?

Эслаб қолинг!

Мувофиқлик сертификати, сертификатлаштириш, мажбурий сертификатлаштириш, эксперт-аудиторлар, меъёрий хужжат, Миллий идора, аккредитлаштирилган.

Ўқув материаллари таъминоти

1. А.Н.Соловьев, С.М.Кириухин. Оценка качества и стандартизация текстильных материалов. М., Легкая индустрия, 1974.

2. Соловьев А.Н.. Выбор показателей качества и оценка их значимости.-«Технология текстильной промышленности», 1972, №2, с.134.

3. Виноградов Ю.С., Соловьев А.Н. О доверительных интервалах при оценке генеральных статистических характеристик по малым выборкам.- «Технология текстильной промышленности», 1973, №5, с.15.

4. Симоненко Д.Ф., Соловьев А.Н. Неограниченный выбор и оценка значимости показателей качества.-«Технология текстильной промышленности», 1973, №3, с.19.

5. Симоненко Д.Ф. Определение остаточной износостойкости при расчете срока службы трикотажа.-В сб: Механические свойства и износостойкость текстильных материалов. Доклады VII Всесоюзной конференции по текстильному материаловедению. Вильнюс-Каунас, 1971, с.304.

3.8. МАЖБУРИЙ СЕРТИФИКАТЛАШТИРИШНИ ЖОРИЙ ЭТИШ

Мажбурий сертификатлаштиришни ўтказиш ишларини ташкил этиш Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги зиммасига ёки унинг топшириғига биноан уларни албатта аккредитация қилган ҳолда бошқа сертификатлаштириш идораларига юклатилади.

Сертификациялаштирилиши шарт бўлган маҳсулотларнинг рўйхатини Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тасдиқлайди.

Одамларнинг ҳаёти, соғлиги, юридик ва жисмоний шахсларнинг мол-мулкига ҳамда атроф-муҳитга зарар етказиши мумкин бўлган маҳсулотларни тайёрлаш, улардан фойдаланиш, уларни ташиш ёки сақлаш хавфсизлигини таъминловчи талаблар бўлмаган тақдирда давлат бошқарувининг тегишли идораси бундай талабномаларни кечиктирмай ишлаб чиқиши ва амалга қиритиши шарт.

Мажбурий сертификациялаштиришни ўтказиш шартлари. Мажбурий Сертификациялаштириш меъёрий ҳужжатларнинг талабларига мувофиқ маҳсулот хусусиятини аниқлаш учун уни синашни, сертификатланган маҳсулот устидан давлат текшируви ва назорати ўрнатилгани ўз ичига олади.

Синовлар аккредитация қилинган синов лабораториялари (марказлари) томонидан тегишли меъёрий ҳужжатларда белгиланган усулларда, бундай ҳужжатлар бўлмаган тақдирда эса тегишли сертификациялаштириш идоралари ишлаб чиққан усулларда амалга оширилади.

Мажбуран сертификациялаштириш ишлари учун аризачи конун ҳужжатларида белгилаб қўйилган тартибда ҳақ тўлайди.

Аризачи ўз маҳсулотини мажбурий сертификациялаштиришдан ўтказишга сарфлаган маблағлар жами шу маҳсулот таннархиға қўшилади.

Мажбурий сертификациялаштирилиши лозим бўлган, аммо мувофиқлик сертификатиға эға бўлмаган маҳсулотни тарғиб қилиш ман этилади.

Мажбурий сертификациялаштирилиши лозим бўлган маҳсулотларға қўйиладиган талаблар.

Мажбурий сертификациялаштирилиши лозим бўлган маҳсулотлар қуйидаги ҳолларда Ўзбекистон Республикаси ҳудудида реализация қилиниши мумкин эмас:

-сертификациялаштиришға тақдим этилмаган бўлса;

-сертификациялаштириш талабларига мувофиқ эмаслиги сабабли сертификациялаштиришдан ўтмаган бўлса;

-агар сертификатнинг амал қилиш муддати тугаган ёки унинг амал қилиши тўхтатиб қўйилган (бекор қилинган) бўлса.

Қонунға хилоф тарзда мувофиқлик белгиси босилган маҳсулотларни реализация қилиш ман этилади.

Тайёрловчиларнинг (тадбиркорларнинг) маҳсулотларини мажбурий сертификациялаштириш вақтидаги мажбуриятлари. Мажбурий сертификациялаштирилиши лозим бўлган маҳсулотларни реализация қилувчи тайёрловчилар (тадбиркорлар):

-мажбурий сертификациялаштирилиши лозим бўлган маҳсулотни сертификациялаштиришга тақдим этишлари;

-сертификатланган маҳсулотни сертификациялаш идораларининг ўзи ёки улар эътироф этган идоралар берган сертификат мавжуд бўлган тақдирдагина реализация қилишлари ва унинг меъёрий ҳужжатлар талабларига мос бўлишини таъминлашлари;

-сертификатланган маҳсулотни, башарти, у меъёрий ҳужжат талабларига мувофиқ келмаса, шунингдек сертификатнинг - амал қилиш муддати тугаган ёхуд унинг амал қилиши сертификациялаштириш идорасининг қарори билан тўхтатиб қўйилган ёки бекор қилинган бўлса, реализация қилишни тўхтатиб қўйишлари ёки тугатишлари;

-мажбурий сертификациялаштирилиши лозим бўлган маҳсулотни сертификациялаштирувчи ва сертификатланган маҳсулотни назорат қилувчи идораларнинг мансабдор шахслари ўз ваколатларини монеликсиз бажаришлари учун шароит яратишлари;

-сертификатланган маҳсулот ишлаб чиқаришнинг техникавий ҳужжатларига ёки технологик жараёнига киритилган ўзгартишлар ҳақида сертификациялаштириш идорасини белгиланган тартибда хабардор этишлари;

-илова қилинган техник ҳужжатда маҳсулотга мувофиқ келиши лозим бўлган сертификациялаштириш тўғрисидаги маълумотларни ҳамда меъёрий ҳужжатларни кўрсатишлари ва бу маълумотлар истемолчи (харидор, буюртмачи) эътиборига етказилишини таъминлашлари шарт.

Назорат саволлари ва топшириқлари:

1. Мажбурий сертификациядан ўтказиш шартлари қандай?
2. Мажбурий сертификациялаштириш лозим бўлган маҳсулотларга қўйиладиган талаблари нималардан иборат?
3. Тайёрловчининг маҳсулотларини мажбурий сертификациялаштириш вақтидаги мажбуриятлари қандай?
4. Мажбурий сертификациялаштириш ҳақида маълумот беринг.

Эслаб қолинг!

Мажбурий сертификациялаштириш, меъёрий ҳужжат, мажбурий талаб, аккредитация, назорат.

Ўқув материаллари таъминоти

1. А.Н.Соловьев, С.М.Кирюхин. Оценка качества и стандартизация текстильных материалов. М., Легкая индустрия, 1974.

2. Соловьев А.Н. Выбор показателей качества и оценка их значимости.-«Технология текстильной промышленности», 1972, №2, с.134.

3. Виноградов Ю.С., Соловьев А.Н. О доверительных интервалах при оценке генеральных статистических характеристик по малым выборкам.- «Технология текстильной промышленности», 1973, №5, с.15.

4. Симоненко Д.Ф., Соловьев А.Н. Неограниченный выбор и оценка значимости показателей качества.-«Технология текстильной промышленности», 1973, №3, с.19.

5. Симоненко Д.Ф. Определение остаточной износостойкости при расчете срока службы трикотажа.-В сб: Механические свойства и износостойкость текстильных материалов. Доклады VII Всесоюзной конференции по текстильному материаловедению. Вильнюс-Каунас, 1971, с.304.

3.9. НИЗОЛАРНИ ҚАРАБ ЧИКИШ. СЕРТИФИКАТЛАШТИРИШ ТЎҒРИСИДАГИ ҚОНУН ҲУЖАТЛАРИНИ БУЗГАНЛИК УЧУН ЖАВОБГАРЛИК

Ушбу қонунни қўллаш билан боғлиқ низолаар суд томонидан Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган тартибда қараб чиқилади.

Сертификациялаштириш натижаларидан норози бўлган тақдирда манфаатдор томон «Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги»нинг шикоятларни қараб чиқиш кенгашига мурожаат этишга ҳақлидир.

Шикоятларни қараб чиқиш кенгаши тўғрисидаги низоми Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги ишлаб чиқади ва тасдиқлайди.

«Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги»нинг шикоятларни қараб чиқиш кенгаши сертификациялаштириш идоралари ва синов лабораторияларининг (марказларининг) қарорлари устидан берилган шикоят аризаларини қараб чиқади.

Шикоят аризалари икки ҳафта ичида қараб чиқилади. «Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги»нинг, шикоятларни қараб чиқиш кенгашининг қарорлари устидан Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган тартибда Олий судга ёки Олий ҳўжалик судига шикоят қилиш мумкин.

Сертификациялаштириш идораси:

-мувофиқлик сертификатини асоссиз ва қонунга ҳилоф тарзда берганлик учун;

-аризачига нисбатан қонунга ҳилоф ҳатти-ҳаракатлар қилганлик учун;

-аризачининг тижорат сирини ҳисобланган маълумотларни ошқор этганлик учун жавобгар бўлади.

Аккредитация килинган синов лабораторияси (маркази) сертификациялаштириш идорасига синовларнинг натижалари хақида нотўғри маълумот берганлик учун жавобгар бўлади.

Сертификациялаштириш идоралари ва синов лабораториялари (марказлари) мазкур моддада айтиб ўтилган хатти-харакатлар натижасида аризага етказилган зарарнинг ўрнини конун ҳужжатларида белгиланган тартибда тўла ҳажмда қоплашлари шарт.

Тайёрловчилар (тадбиркорлар):

-маҳсулотларни мувофиқлик сертификатисиз, шунингдек конунга хилоф тарзда мувофиқлик белгиси тамғаси босилган маҳсулотни реализация қилганлик учун;

-мувофиқлик сертификати бўлмаган маҳсулотларни тарғибот қилганлик учун;

«Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги»нинг ёки у ваколат берган идораларининг кўрсатмасига биноан реализация қилиш тўхтатиб ёки таъқиқлаб қўйилган маҳсулотларни реализация қилганлик учун жавобгар бўладилар.

Мажбурий сертификациялаштириш қондаларини бузганлик учун тайёрловчилар (тадбиркорлар) Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги ёки у ваколат берган сертификациялаштириш идораларининг тақдимномаси асосида суднинг қарори билан давлат бюджети ҳисобига реализация қилинган маҳсулот қиймати миқдорида жарима тўлайдилар.

Тайёрловчилар (тадбиркорлар) истеъмолчи ёки буюртмачига етказилган зарарларнинг ўрнини конун ҳужжатларида белгиланган тартибда тўла ҳажмда қоплашлари шарт.

Назорат саволлари ва топшириқлари:

1. Низоларни қараб чиқиш қандай тартибда амалга оширилади?
2. Жавобгарлик ишлари хақида маълумот беринг.
3. Сертификациялаштириш идораларининг жавобгарлиги нималардан иборат?
4. Тайёрловчиларнинг жавобгарлиги нималардан иборат?

Эслаб қолинг!

Сертификациялаштириш, мувофиқлик сертификати, тайёрловчи, тадбиркор, конун, ваколат, қоида.

Ўқув материаллари таъминоти

1. А.Н.Соловьев, С.М.Кирюхин. Оценка качества и стандартизация текстильных материалов. М., Легкая индустрия, 1974.
2. Соловьев А.Н. Выбор показателей качества и оценка их значимости.-«Технология текстильной промышленности», 1972, №2, с.134.

3. Виноградов Ю.С., Соловьев А.Н. О доверительных интервалах при оценке генеральных статистических характеристик по малым выборкам.- «Технология текстильной промышленности», 1973, №5, с.15.

4. Симоненко Д.Ф., Соловьев А.Н. Неограниченный выбор и оценка значимости показателей качества.-«Технология текстильной промышленности», 1973, №3, с.19.

5. Симоненко Д.Ф. Определение остаточной износостойкости при расчете срока службы трикотажа.-В сб: Механические свойства и износостойкость текстильных материалов. Доклады VII Всесоюзной конференции по текстильному материаловедению. Вильнюс-Каунас, 1971, с.304.

3.10.МУВОФИҚЛИК СЕРТИФИКАТИ ВА МУВОФИҚЛИК БЕЛГИСИ

Маҳсулотнинг белгиланган талабларга мувофиқлиги тасдиқлангани тақдирда сертификатлаштириш органи мувофиқлик сертификати беради, тайёрловчи ана шу сертификат асосида мувофиқлик белгисини ишлатиш ҳуқуқига эга бўлади.

Сертификациялаштириш тизимида фойдаланиладиган мувофиқлик сертификатларининг, аккредитация қилинганлик тўғрисидаги гувоҳномаларнинг намуналари, миллий мувофиқлик белгисининг шакллари ва ҳажмлари Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги томонидан тасдиқланади.

Мувофиқлик сертификатлари, мувофиқлик белгилари, сертификациялаштириш идоралари ва синов лабораторияларининг (марказларининг) аккредитация қилинганлик тўғрисидаги гувоҳномалари Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги томонидан белгиланган тартибда Давлат реестридан ўтказилиши шарт.

Давлат реестрида рўйхатдан ўтказилмаган мувофиқлик сертификатлари, мувофиқлик белгилари, сертификациялаштириш идоралари ва синов лабораторияларининг (марказларининг) аккредитация қилинганлик тўғрисидаги гувоҳномалари ҳақиқий эмас.

Мувофиқлик сертификатидан, мувофиқлик белгисидан фойдаланиш ҳуқуқини ҳамда сертификациялаштириш идоралари ва синов лабораторияларининг (марказларининг) аккредитация қилинганлик тўғрисидаги гувоҳномаларини аризачи бошқа юридик ёки жисмоний шахсга бериши ман этилади.

Сертификациялаштириш фаолиятига лицензия бериш. Бир турдаги маҳсулотларни сертификациялаштиришга аккредитация қилинган идоралар ва синов лабораториялари (марказлари) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси белгилаб қўйган тартибда бериладиган лицензия асосида мувофиқлик сертификати берадилар ва сертификациялаштириш мақсадида синов ўтказадилар.

Лицензия шартномалари тузиш тартибини Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги белгилайди.

Махсулотларни сертификациялаштириш вақтида аризаچига мувофиқлик сертификатини ёки мувофиқлик белгисини қўллаш ҳуқуқи аккредитация қилинган тегишли сертификациялаштириш идораси билан тузилган битим асосида берилади.

Сертификациялаштириш тўғрисида ахборот. Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги тайёрловчиларни (ижрочиларни), сотувчиларни, истеъмолчиларни ва бошқа манфаатдор шахсларни сертификациялаштиришнинг амалдаги тизимлари, уларнинг идоралари, синов лабораториялари (марказлари), экспертлар тўғрисида, шунингдек мувофиқлик сертификатлари, мувофиқлик белгилари ва уларни қўллаш қоидалари тўғрисида хабардор этиб боради.

Сертификациялаштириш идоралари аризаچига унинг талабига биноан махсулотни сертификациялаштириш учун керакли ахборотни беришлари шарт.

Аризачи сертификациялаштириш идорасининг талабига биноан сертификациялаштириш билан боғлиқ ахборотни такдим этиши шарт, тижорат сири ҳисобланган маълумотлар бундан мустасно.

Назорат саволлари ва топшириқлари:

1. Мувофиқлик сертификати ҳақида маълумот беринг.
2. Сертификациялаштириш фаолиятига лицензия бериш қандай амалга оширилади?
3. Сертификациялаштириш тўғрисида ахборот ҳақида маълумот беринг.

Эслаб қолинг!

Мувофиқлик сертификати, лицензия, ахборот, сертификациялаштириш, шартнома, марказ, гувоҳнома.

Ўқув материаллари таъминоти

1. А.Н.Соловьев, С.М.Кирюхин. Оценка качества и стандартизация текстильных материалов. М., Легкая индустрия, 1974.
2. Соловьев А.Н. Выбор показателей качества и оценка их значимости.-«Технология текстильной промышленности», 1972, №2, с.134.
3. Виноградов Ю.С., Соловьев А.Н. О доверительных интервалах при оценке генеральных статистических характеристик по малым выборкам.-«Технология текстильной промышленности», 1973, №5, с.15.
4. Симоненко Д.Ф., Соловьев А.Н. Неограниченный выбор и оценка значимости показателей качества.-«Технология текстильной промышленности», 1973, №3, с.19.
5. Симоненко Д.Ф. Определение остаточной износостойкости при расчете срока службы трикотажа.-В сб: Механические свойства и

износостойкость текстильных материалов. Доклады VII Всесоюзной конференции по текстильному материаловедению. Вильнюс-Каунас, 1971, с.304.

3.11. СЕРТИФИКАЦИЯЛАШТИРИШНИ ЎТКАЗИШ ТАРТИБИ ВА ҚОИДАЛАРИ

Халқаро сертификациялаштириш кўмитаси - ИСО (СЕРТИКО) томонидан 1980 йилда ишлаб чиқилган ва эълон қилинган «Сертификация, принципи и практика» номли расмий ҳужжатда сертификациялаштириш схемаларининг (тизимлари) турлари келтирилган.

Учинчи томоннинг мувофиқлиги сертификацияси бўйича таркиби, бажарадиган ишларнинг кетма-кетлиги ва тадбирлари сертификациялаштириш схемаси дейилади.

Сертификациялаштириш схемаларини танлаш ва унда назарда тутилган тадбирларни тўғри бажариш, маҳсулот ишлаб чиқариш жараёни ёки хизмат турларининг амалда белгиланган шароитда амалга оширилишига қафолат бериши лозим.

Умумий ҳолда, сертификациялаштириш учта асосий гуруҳдаги тадбирларни амалга оширади:

- маҳсулотни лабораторияда синовдан ўтказиш;
- ишлаб чиқариш ёки сифат тизимларининг ҳолатини дастлабки текширувдан ўтказиш;
- ишлаб чиқариш ёки сифат тизимларини кейинчалик текширув назоратидан ўтказиш ишини амалга оширишни назарда тутати.

Қуйидаги турдаги сертификациялаштириш схемаларида умумлашган ҳолат ва элементлар, тадбирлар мавжуд бўлади.

1. Намунавий синовлар – фақат айни вақтда ишлаб чиқарилган маълум маҳсулот тўғрисида маълумот беради, лекин маҳсулот сифатининг барқарорлигига қафолат бермайди, аммо барча сифат сертификация схемаларининг асоси ҳисобланади.

2. Баҳолаш - мувофиқлик сертификати берилгандан кейин сифат тизими текширув назорати.

3. Текшириш (назоратлаш):

- корхоналарда маҳсулот сифатини бошқариш фаолиятини (жараёнини) текширув назорати;
- ажратилган (танланган) намуналарини кизикувчи томонларга боғлиқ бўлмаган синов лабораторияларида синовдан ўтказиш йўли билан амалга оширилади.

4. Намуна танлаш - ишлаб чиқариш ёки савдо шахобчаларидан Сифат тизими талабларига мувофиқ танланди.

Сертификациялаштиришни ўтказиш учун умумий конун-қоидалар белгиланган. Бу қоидалар сертификациялаштиришнинг барча объектлари учун қўлланилади.

Ўзбекистон сертификати ва мувофиқлик белгисини тан олишни таъминлаш учун хорижий мамлакатларда Ўз НСС қоидаларининг ИСО/МЭК раҳбарлигида, ИСО Халқаро стандартлар, европа EN 45000 стандарт серияси, ҳамда Халқаро ҳужжатлардаги мавжуд бўлган Халқаро меъёр ва қоидаларга боғлиқ равишда амалга оширади.

Сертификациялаштириш схемаси аниқ бир ҳолларда сертификациялаштириш бўйича идора талабгорнинг етказиб бериш ҳажми ва муддати, синов услублари, маҳсулотни ишлаб чиқариш ва ишлатилиш имкониятлари бўйича тақлифларини эътиборга олган ҳолда танлайди. Сертификациялаштириш схемаси сертификациялаштиришни ўтказишнинг жамини ташкил этувчи таъсирлар кетма-кетлигини белгилайди.

Ўз НСС да қабул қилинган сертификациялаштириш схемасида қуйидаги жараёнлар кўриб чиқилади:

3 схема намуналарни синашни кўриб чиқади, яъни омборхонадаги маҳсулотни тайёрловчи истеъмолчиға жўнатишдан олдин намуналарни синаш йўли билан инспекция назорат қилади ва сертификат беради.

3 а схема 3 схемаға қўшимча бўлиб, сертификат берилгунға қадар ва ундан кейин, ҳамда инспекция назоратини ўтказишдан олдин ишлаб чиқаришни текшириб чиқади.

4 ва 4 а схемалар 3 ва 3 а схемалардан фарқлиниб, сотувчидан олинган намуналарни қўшимча равишда инспекция назорат қилади.

4 ва 4 а схемалар серияли ишлаб чиқаришдаги маҳсулотни ҳаддан ортик ҳар томонлама инспекция назорат қилиш учун қўлланилади.

5 схема намунавий синовлар ўтказиш, маҳсулот етказувчи (тайёрловчи) ишлаб чиқаришни ёки сифат тизимини сертификациялаштириш, даврий равишда савдо шахобчаларидан танланган намуналарни, ҳамда корхоналардан олинган намуналарни синовдан ўтказиш, ишлаб чиқариш шароитларининг барқарорлигини ёки сифат тизимини тўғри ишлаётганлигини текшириш.

6 схема сифат тизимида корхонаға сертификатнинг қанчалик муҳимлигини тасдиқлайди. Бу схема сертификациялаштириш бўйича корхонадаги мавжуд бўлган идора тизимини баҳолаш билан тугалланади, аммо агар корхона тизими сертификатға эға бўлса, уни етарли даражада ариза-декларацияда кўрсатиш лозим. Ариза сертификациялаштириш бўйича идорада қайд этилади ва маҳсулотға мувофиқлик сертификатини расмийлаштириш учун хизмат қилади.

7 схема товар тўдасини синаш учун қўлланилади. Бу дегани корхона томонидан тайёрланган ёки импорт қилинаётган товар тўдасидан белгиланган қоидаларға асосан ўртача намуна танлаб олинади, ҳамда сертификат бериш учун аккредитланган лабораторияда синаб кўрилади. Инспекция назорати ўтказилмайди.

9-10 а схемалар белгиланган талабларда кўрсатилган маҳсулотнинг сифатға боғлиқлигини тасдиқловчи ҳужжатларнинг ҳақиқийлигини исботлашға асосланган.

Сертификациялаштириш тартиби куйидаги асосий тадбирларни амалга оширишдан иборатдир:

- сертификациялаштириш ўтказиш учун қарор ва ариза декларациясини бериш;
- сертификациялаштирилладиган маҳсулотдан тажрибалар ўтказиш учун намуналар танлаш;
- маҳсулот ёки ишлаб чиқариш сертификациялаштириш схемасини танлаш;
- олинган натижаларни таҳлил қилиб, мувофиқлик сертификатини бериш тўғрисида қарор қилиш;
- давлат стандарти рўйхатидан маҳсулотни ўтказиш, мувофиқлик сертификатини бериш;
- халқаро сертификациялаш ташкилотлари томонидан берилган мувофиқлик сертификатларини тан олиш;
- сертификациядан ўтган маҳсулотнинг сифат кўрсатмаларининг барқарорлигини назорат қилиш;
- сертификация натижаларининг ахбороти;
- норозиликларни қўриб чиқиш.

Ўзбекистан Республикаси сертификациялаштириш Миллий тизимида маҳсулотни сертификациядан ўтказиш тартиби ва қоидалари. Сертификациялаштирилган маҳсулотнинг сифат кўрсаткичларини (сертификациялаштириш хусусиятларини) барқарорлигини текширув назорати маҳсулотни ишлаб чиқараш жараёнида сертификат берган ташкилот томонидан махсус режа асосида амалга оширилади. Керак бўлган ҳолларда бетараф мутахассисларни, савдо жамоаларидан, соғлиқни сақлаш, давлат қурилиши каби бошқа мутахассислардан текширув назоратига жалб қилинадилар.

Текширув назорати натижаларига кўра сертификациялаштириш ташкилоти мувофиқлик сертификати ёки мувофиқлик белгиси фаолиятини бекор қилиш ва тўхтатиб қўйиш куйидаги ҳолларда бўлиши мумкин:

- меъёрий техник ҳужжатлардаги талаблари ўзгарса;
- маҳсулотнинг таркиби, тузилиши ўзгарса;
- ташкилот ёки ишлаб чиқариш технологияси ўзгарса;
- сифатни таъминловчи тизим технологияси ва синаш услублари ўзгарса.

Текширув назорати томонидан аниқланган камчилик, етишмовчиликларни бартараф қилгунга қадар тадбирлар тузилиб, мувофиқлик сертификати ёки мувофиқлик белгиси тўхтатилиб туради. Шу муддатда аҳвол ўзгармаса, мувофиқлик сертификати бекор қилинади. Сертификат бериш ёки мувофиқлик белгисини қўйиш куйидаги ҳолларда бекор қилинади:

- маҳсулотда аниқланган камчиликларни бартараф қилиб бўлмаса;
- ишлаб чиқарувчи ўзини молиявий мажбуриятларини бажармай

қўйса;

- ишлаб чиқарувчи сертификатни вақтинча тўхтатиб қўйганидан кейин тегишли чоралар кўрмаса;

- ишлаб чиқарувчи сертификациялаштириш мўддатини узайтиргиси келмаса;

- маҳсулотни ишлаб чиқариш тўхтаган бўлса.

Сертификациялаштириш ташкилоти барча кизикувчи сертификациялаштириш тизими аъзоларига бу ҳақда расмий ахборот беради ва мазкур маҳсулот, сифат ёки ишлаб чиқариш тизимини давлат рўйхатидан чиқаради. Бу ҳақида матбуотда эълон қилиниши мумкин.

Информатка таъминоти сертификациялаштириш ташкилоти иштирокчилари билан ҳамжихатликда амалга оширилади.

Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги бир турли маҳсулотни сертификациялаштириш ташкилотларини ва мувофиқлик сертификатлари берилган маҳсулотларни давлат рўйхатидан ўтказди ва уларни матбуотда эълон қилади. Сўровчи ташкилот ўз маҳсулотини реклама қилиш, матбуотда чиқиш ҳуқуқига эга. Системада пайдо бўлган норозиликлар РД Уз НССда кўрсатилган тартибда ҳал қилинади.

Сертификациялаштириш ташкилотлари:

- ишлаб чиқариш уюшмалари;

- асосий истеъмолчи ёки истеъмолчилар гуруҳи;

- йирик савдо ташкилотлари;

- стандартлаштириш бўйича Миллий ташкилот;

- хусусий ташкилотлар (компаниялар);

- корхона ёки маҳсус синаш лабораториялари;

- синов жиҳозларини текшириб турувчи метрологик хизматлар бўлиши мумкин.

Ўз НСС микёсида сертификацияни ўтказиш учун республика ёки хорижий давлатларнинг талабгорларига бир турдаги маҳсулотни сертификациялаштириш бўйича аккредитланган идорага боғлиқлигида декларация-талабнома жўнатилади.

Идора шартлари билан талабнома биргаликда сертификациялаштириш бўйича талабгор бутунлай сертификациялаштириш учун керакли ҳужжатларни кўрсатади.

Сертификациялаштириш бўйича идора талабномани узатиш даврдан ҳолис бўлганда, декларация-талабнома сертификациялаштириш бўйича Миллий идорага жўнатилади.

Берилган маҳсулотни сертификациялаштириш бўйича бир қанча идоралар мавжуд бўлса, талабгор истаган биттасига декларация-талабномани жўнатиш ҳуқуқига эга.

Сертификациялаштириш бўйича идора декларация-талабномани кўриб чиқади, ҳамда келтирилган ҳужжатларни текширади ва таҳлил этади. Шу билан биргаликда ҳужжатларни қабул қилгандан 15 кун ўтгандан кейин талабгорга хулосасини етказди, сертификациялаштириш схемасини ва меъёрий ҳужжатлар кераклигини кўрсатади.

Ундан ташқари, хулосада сифат тизими ёки ишлаб чиқаришни сертификатлаштиришни ким ўтказишни аккредитланган синов лабораториясини кўрсатади.

Махсулотни сертификациядан ўтказиш муддати бир ойдан кўп бўлмаган ҳолда махсулот ва синов услубида белгиланган меъёрий ҳужжатларда назорат ва синов муддатига боғлиқ бўлиши керак.

Сертификациялаштирилган синов берилган махсулотни сертификатлаштиришда ишлатилган меъёрий ҳужжатларда синов ўтказиш ҳуқуқига эгаллиги кўрсатиб ўтилган аккредитланган тизимдаги синов лабораториясида ўтказилади. Бутунлай синов берилган махсулотга меъёрий ҳужжатларга боғлиқлигини ва махсулотнинг ҳақиқий сифат кўрсаткичлари ҳақидаги объектив ва ишончли маълумотларни олади.

Тўдадан олинган махсулотларни сертификациялаштиришда синовдан ўтказилади.

Намуналар сони, танлаш тартиби, қонун-қоидалари ва сақланиши сертификатланаётган махсулот ва синов услубларидаги меъёрий ҳужжатларда белгиланади.

Намуна танлаш синалаётган жойга намуналарни ўз вақтида етказиб беришни таъминлаш, ҳамда талабгорнинг иштирокида сертификациялаштириш ва синов лабораторияси бўйича идора томонидан амалга оширилади. Танлаш аниқ махсулот тўдасидан олинган намуналарни баробарлаштиришни ўтказиш зарур. Керакли пайтда махфийлигини сақлаган ҳолда танланган намуналар босилиши ёки кодланиши мумкин. Унинг учун икки нусхада танланган намуналар бўйича акт тузилади.

Божхона назоратида турган, импорт қилинаётган махсулотдан намуна танлаш ишлари божхона назоратчиси ва товар эгаси иштирокида божхона идораси рухсати билан сертификациялаштириш бўйича идора томонидан олиб борилади. Унинг учун танлаш акти учта нусхада тузилиб, ундан иккинчи нусхаси божхона идораларига топширилади.

Талабгор ўз махсулотини синаш пайтида иштирок этиш ҳуқуқига эгадир. Унинг учун лабораторияда махфийлиги ва нормал сақланиш шароитини таъминлаш бўйича чора-тадбирлар кўрилади.

Сақланиши, сифати ва синов намуналарининг ишончилиги учун жавобгар намуналарни аккредитланган синов лабораториясига олиб боради. Синов баённомаси мутахассис вакил томонидан тузилади ва лаборатория раҳбари томонидан тасдиқланади.

Синов баённомаси талабгорга ва сертификациялаштириш бўйича идорага топширилади. Синов баённомасининг нусхаси сертификат муддати ишга тушмаганга қадар сақланиб турилади. Агар махсулот синови турли аккредитланган синов лабораторияларида алоҳида кўрсаткичларга эга бўлса, махсулотнинг қоникарли баҳоланиш мувофиқлиги қоникарли синов натижалари билан, барча керакли баённомалар билан ҳисобланади.

Сертификациялаштириш бўйича идора қоникарсиз синов натижаларига эга бўлса, унда талабгорга сертификат беришда эътироф қилиш сабабларини кўрсатган ҳолда ўз хулосасини беради.

Таъминловчи ва синов лабораторияси томонидан тузилган шартномага мувофиқ маҳсулот намуналари синовдан кейин таъминловчига қайтарилади.

Ишлаб чиқариш ҳолатини текширишда сертификацияланаётган маҳсулот бир турдаги маҳсулотни сертификациялаштиришни ўтказиш тартибини белгилайди. Ишлаб чиқаришни тўлиқ текширишда шу корхонанинг ишлаб чиқараётган маҳсулоти сертификатни ишлаш муддатигача сертификат олиш имкониятига эгаллигини тасдиқлайди. Текшириш жараёнида муҳим кўрсаткичлар ва маҳсулот ишлаб чиқариш шароити, ҳамда сифат-тизимларининг элементлари таҳлил этилади.

Сертификацияланаётган маҳсулотнинг конструкторлик, технологик, меъёрий ҳужжатларга мувофиқлиги ва синов услубларига, сифатни назорат қилиш ва уни ташкиллаштириш услубларига, метрологик таъминотга риоя қилиниши текширилади.

Текшириш натижалари бўйича сертификат бериш ҳақидаги акт тузилади.

Назорат саволлари ва топшириқлари:

1. Сертификациялаштириш схемалари ҳақида маълумот беринг.
2. Сертификациялаштириш тadbирлари қандай амалга оширилади?
3. Сертификациялаштириш ташкилотларига нималар қиради?
4. Мувофиқлик сертификати қандай ҳолларда бекор қилинади?

Эслаб қолинг!

Мувофиқлик сертификати, декларация-талабнома, аккредитланган синов лабораторияси, синов баённомаси, синовлар ўтказиш, баҳолаш, намуна танлаш, намунавий синовлар, учинчи томон.

Ўқув материаллари таъминоти

1. А.Н.Соловьев, С.М.Кирюхин. Оценка качества и стандартизация текстильных материалов. М., Легкая индустрия, 1974.
2. Соловьев А.Н. Выбор показателей качества и оценка их значимости.-«Технология текстильной промышленности», 1972, №2, с.134.
3. Виноградов Ю.С., Соловьев А.Н. О доверительных интервалах при оценке генеральных статистических характеристик по малым выборкам.- «Технология текстильной промышленности», 1973, №5, с.15.
4. Симоненко Д.Ф., Соловьев А.Н. Неограниченный выбор и оценка значимости показателей качества.-«Технология текстильной промышленности», 1973, №3, с.19.
5. Симоненко Д.Ф. Определение остаточной износостойкости при расчете срока службы трикотажа.-В сб: Механические свойства и износостойкость текстильных материалов. Доклады VII Всесоюзной конференции по текстильному материаловедению. Вильнюс-Каунас, 1971, с.304.

3.12. СЕРТИФИКАЦИЯЛАШТИРИЛГАН МАҲСУЛОТНИ ИНСПЕКЦИЯ НАЗОРАТИ

Инспекция назорати маҳсулотни сертификациялаштиришдан ўтказишда белгиланган меъёрий ҳужжатларга боғлиқлигини текшириб боради.

Сертификацияланаётган маҳсулотни инспекция назоратининг кетма-кетлиги ва давомийлиги қабул қилинган сертификациялаштириш схемаларида келтирилган.

Мувофиқлик сертификатини беришгача сертификациялаштириш бўйича идоранинг ҳулосасига мувофиқ инспекция назоратини ўтказиш учун талабгор билан шартнома қилинади.

Бу шартномада иш турлари, ўтказиш муддати ва инспекция назорати бўйича ишга ҳақ тўлаш шarti белгиланади.

Инспекция назорати объектларига қуйидагилар қиради:

- маҳсулотга тегишли меъёрий ҳужжатлар, синов услублари ва ишлаб чиқариш технологияси;

- сертификацияланаётган маҳсулот;

- ишлаб чиқариш ёки сифат тизими;

- корхона-тайёрловчилар ва савдо ташкилотларида сертификацияланаётган маҳсулот сакланиш шароити ва муддати;

- тахлаш, транспортлаш;

- кузатиш ҳужжатлари;

- мувофиқлик белгисига тамға қўйиш.

Инспекция назорати тасдиқланган дастурга мувофиқ ўтказилади, баъзида комиссия маҳсулот ишлаб чиқариш сифатига боғлиқ равишда объектлар ва жараёнлар дастурида хабардор қилмасдан текшириши мумкин.

Ишлаб чиқаришни текширишда комиссия қониқарсиз натижаларга эга бўлса, унда баённома расмийлаштириб, корхонани четлаштиради.

Мувофиқсизликнинг асосий турларига қуйидагилар қиради:

- сертификациялаштириш даврида меъёрий ҳужжатларнинг талаблари бузилганда;

- маҳсулот ёки синов услубларига меъёрий ҳужжатларнинг ўзгариши;

- маҳсулотнинг таркиби ёки комплектлиги ўзгарса;

- ишлаб чиқариш технологияси ўзгарса;

- технологияга назорат ва синов услубларига риоя қилинмаса.

Инспекция назорати маҳсулот ёки ишлаб чиқаришдаги белгиланган талабларга мувофиқ ёки мувофиқ эмаслиги объектив жиҳатдан асосланса, тугалланган деб ҳисобланади.

Мувофиқлиги ҳақидаги қониқарли ҳулосага эга бўлган акт асосида сертификациялаштириш бўйича идора мувофиқлик белгисини қўллашга мувофиқлик сертификати ва лицензия шартномасини тасдиқлаш ҳақида қарор қабул қилади.

Инспекция назорати натижалари бўйича мувофиқлик сертификатининг ишлаши ва мувофиқлик белгисининг қўлланилишини тўхтатиб қўйиш ёки бекор қилиш мумкин.

Тўхтатиб қўйиш ҳақидаги қарорларни тузатувчи корхона сертификациялаштириш бўйича идора билан келишган ҳолда амалга оширади. Бунда талабгор ўз махсулотини меъёрий ҳужжатларга боғлиқликда аккредитланган синов лабораториясида қайтадан синов ишларини ўтказмасликни бартараф этиши ёки тасдиқлаши мумкин. Агар буни амалга ошириш мумкин бўлмаса, унда сертификатнинг таъсири ва мувофиқлик белгисининг ишлатилиш ҳукуки бекор қилинади. Шу даврдан бошлаб бу бекор қилиниш Ўз НСС ресстрида қайд этилади ва кучга киради.

Бекор қилиш ҳақидаги қарор мувофиқлик сертификатиغا эга бўлган корхонага юборилади. Бу корхона сертификациялаштириш бўйича идорасига мувофиқлик сертификатиغا боғлиқ бўлган барча ҳужжатларнинг нухасини юбориши керак. Махсулотга берилган сертификатнинг бекор қилинишидан кейин, савдо нуқталарига махсулотни тарқатиш ёки сотиш бекор қилинади.

Сертификациялаштириш бўйича идоранинг бекор қилиш ҳақидаги қарорини Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги, божхона идораларига ва оммавий ахборот воситаларига жўнатади.

Инспекция назоратининг берган хулосаси талабгорни қониқтирмаса, унда сертификациялаштириш бўйича идоранинг апелляция комиссиясига ёки Ўзбекистон стандартлаштириш агентлигига мурожаат қилиши мумкин.

Корхона мувофиқлик сертификатиغا эга бўлса, унда таъминловчи ишлаб чиқараётган махсулотига мувофиқлик белгисини қўяди ва ўз вақтида қайтадан мувофиқлик сертификатини олиш учун сертификатнинг таъсир муддатини кузатиб боради.

Назорат саволлари ва топшириқлари:

1. Инспекция назоратини ким олиб боради?
2. Инспекция назорати нимани текширади?
3. Қандай боғлиқсизликлар мавжуд?
4. Қайси корхоналар инспекция назоратининг натижалари бўйича иш юритади?

Эслаб қолинг!

Инспекция назорати, меъёрий ҳужжат, сертификацияланган махсулот, акт, тузатувчи корхона, бекор қилиниш, аккредитланган лаборатория.

Ўқув материаллари таъминоти

1. А.Н.Соловьев, С.М.Кирюхин. Оценка качества и стандартизация текстильных материалов. М., Легкая индустрия, 1974.

2. Соловьев А.Н. Выбор показателей качества и оценка их значимости.-«Технология текстильной промышленности», 1972, №2, с.134.

3. Виноградов Ю.С., Соловьев А.Н. О доверительных интервалах при оценке генеральных статистических характеристик по малым выборкам.-«Технология текстильной промышленности», 1973, №5, с.15.

4. Симоненко Д.Ф., Соловьев А.Н. Неограниченный выбор и оценка значимости показателей качества.-«Технология текстильной промышленности», 1973, №3, с.19.

5. Симоненко Д.Ф. Определение остаточной износостойкости при расчете срока службы трикотажа.-В. сб: Механические свойства и износостойкость текстильных материалов. Доклады VII Всесоюзной конференции по текстильному материаловедению. Вильнюс-Каунас, 1971, с.304.

3.13. СЕРТИФИКАЦИЯ ЛАШТИРИШ НАТИЖАЛАРИ ҲАҚИДА МАЪЛУМОТ

Сертификациялаштириш бўйича идора синов баённомаларини кўриб чиққандан кейин, ишлаб чиқариш ҳолатини баҳолаш ва коникарли хулоса қабул қилиш учун мувофиклик сертификати расмийлаштирилади ва талабгорга бериш учун Ўз НСС Давлат реестрида қайд қилади.

Сертификат давлат ёки рус тилида расмийлаштирилади.

Берилган мувофиклик сертификати асосида ва белгиланган сертификациялаштириш схемасини ҳисобга олган ҳолда лицензияли шартнома тузилади.

Мувофиклик белгиси серияли тарзда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларга белгиланади. Мувофиклик белгиси корхона-гайёрловчи ўзига масъулятни олишига олиб келади, ҳамда барча тарқатилаётган маҳсулотларнинг меъёрий ҳужжатларининг талаблари ва синалган намуналарга мувофиклигини таъминлайди.

Бирлик маҳсулотга сертификат беришда мувофиклик белгиси билан тамғаланган маҳсулот тўдаси ўтказилмайди.

Талабгор ва таъминловчи сертификацияланаётган маҳсулот ва хизматни мувофиклик белгиси билан кодлайди.

Муовиклик белгисининг коди сертификацияланаётган маҳсулот ёки хизматга таълуқли бўлиб, сертификациялаштириш бўйича идора ва бир турдаги маҳсулотлар гуруҳи кўшимча белгиси кўринишида ифодаланади.

Белгиланиш XXXX/YYY кўринишида бўлиб, бу ерда X-бир турдаги маҳсулот белгиси; XXX-давлат реестридаги сертификациялаштириш бўйича идоранинг аккредитлаштириш аттестатининг тартиб раками; YYY-мувофиклик белгисига эга бўлган корхона ёки ташкилотнинг тартиб раками.

Мисол тарикасида код билан белгиланган мувофиклик белгисини келтирамиз.

Ус 009/001

Расмга илова:

Ҳе-маиший-хизмат ва енгил саноатга таълуқли бўлган сертификатиялаштирилган маҳсулот;

009-Бухоро РЦСМС сертификатиялаштириш бўйича идора томонидан берилган сертификат;

001-Бухоро тўқимачилик комбинати.

Сифат тизимида мувофиклик сертификатини қўлланилиш ҳуқуқи маҳсулотга кузатув ҳужжатида реклама қилинаётган материаллар сифат тизимини сертификатиялаштириш идораси томонидан қўрсатилади. Маҳсулотга мувофиклик белгиси сифат тизимига боғлиқсиз қўйилмайди.

Сертификатни бериш бўйича барча ишлар, шу билан биргалиқда талабномани қўриб чиқиш, ишлаб чиқаришни текшириш, синов ва инспекция назорати, ҳужжатларни қайд этиш ва керакли материалларни ўтказиш талабгор томонидан тўланади.

Мувофиклик белгисининг муддатини сертификатиялаштиришни ўтказиш шароити, маҳсулотга меъёрий ҳужжатларнинг таъсир муддатини ҳисобга олган ҳолда, уч йилдан кўп бўлмаган муддатда сертификатиялаштириш идораси белгилайди.

Маҳсулот тўдаси ёки бирлик маҳсулотларга мувофиклик сертификатининг таъсири йиллик хизмат муддатига эга бўлиб, маҳсулотнинг йиллик муддатидан кўп бўлмаган муддатда ишлатилиши керак.

Мувофиклик сертификати муддатининг тугашига уч ой қолганда, талабгор белгиланган тартибда қайтадан сертификат олиши учун сертификатиялаштириш идорасига талабнома беради.

Сертификациялаштириш идораси инспекция назоратининг текширишидан олинган натижаларга асосан қайтадан қисқа текшириш олиб боради.

Сертификациялаштириш бўйича Миллий идора талабгорнинг илтимосига биноан маҳсулотни сертификатиялаштириш натижаларини қайд этишда қуйидагиларни эътиборга олади:

- сертификатга эга бўлган маҳсулот тартиби ва унинг сертификатиялаштириш хусусиятлари;

- бирлик маҳсулот, сифат тизими ва ишлаб чиқаришни сертификатиялаштириш бўйича аккредитланган идораларнинг тартиби;

- аккредитлаштирилган лабораторияларнинг тартиби;

- сифат бўйича эксперт-аудиторларнинг аттестацияси ҳақидаги маълумот;

- четлаштирилган сертификатлар ва аккредитлаштириш аттестатлари хақидаги маълумотлар.

Талабгор мувофиқлик сертификати ва мувофиқлик белгисига эга бўлган ўзи ишлаб чиқараётган маҳсулотларини реклама қилиш ҳуқуқига эга.

Мувофиқлик сертификатига эга бўлмаган мажбурий сертификациялаштиришдаги маҳсулотни реклама қилиш таъқиқланади.

Назорат саволлари ва топшириқлари:

1. Мувофиқлик сертификатининг хизмат муддатини ким белгилайди?
2. Олинган мувофиқлик сертификати хақидаги маълумотларни қаердан олиши мумкин?
3. Мувофиқлик белгиси қаерга қўйилади?

Эслаб қолинг!

Мувофиқлик сертификати, мувофиқлик белгиси, мувофиқлик белгисининг коди, мувофиқлик белгисининг сифат тизими.

Ўқув материаллари таъминоти

1. А.Н.Соловьев, С.М.Кирюхин. Оценка качества и стандартизация текстильных материалов. М., Легкая индустрия, 1974.

2. Соловьев А.Н. Выбор показателей качества и оценка их значимости.-«Технология текстильной промышленности», 1972, №2, с.134.

3. Виноградов Ю.С., Соловьев А.Н. О доверительных интервалах при оценке генеральных статистических характеристик по малым выборкам.-«Технология текстильной промышленности», 1973, №5, с.15.

4. Симоненко Д.Ф., Соловьев А.Н. Неограниченный выбор и оценка значимости показателей качества.-«Технология текстильной промышленности», 1973, №3, с.19.

5. Симоненко Д.Ф. Определение остаточной износостойкости при расчете срока службы трикотажа.-В сб: Механические свойства и износостойкость текстильных материалов. Доклады VII Всесоюзной конференции по текстильному материаловедению. Вильнюс-Каунас, 1971, с.304.

3.14. СИНОВ ЛАБОРАТОРИЯЛАРИНИ АККРЕДИТЛАШТИРИШ

Ўзбекистон Республикасининг сертификациялаштириш Миллий тизимида, синов лабораторияларига ва уни аккредитлашга қўйиладиган талаблар ва аккредитлаштириш тартиби Ўз ДСТ 5.3-92 стандартида келтирилган.

Лабораторияни аккредитлаштириш тармокнинг тури ва мулкчилик мақомига боғлиқ эмас. Сертификациялаштириш мақсадида синовлар

техникавий лойиклиги ва мустакиллиги бўйича аккредитлаштирилган лабораторияда ўтказилади.

Факат техникавий лаёқатлилиги бўйича аккредитланган лабораторияда сертификациялаштириш ташкилотининг назоратида бир турли махсулотларни сертификациялаштириш мақсадида синовлар ўтказишга рухсат этилади.

Синов лабораториясини аккредитлаштиришда уларнинг техник лаёқатлиги ва мустакиллигини исботловчи тегишли шаклда аккредитлаш аттестати тақдим этилади. Аккредитлаш аттестати 5 йилгача муддатга берилади ва унда синов лабораториясининг аккредитлаш, соҳаси, синалувчан махсулотнинг номи, меъёрий ҳужжатлар ва синаш усуллари белгиланган бўлади.

Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги ва сертификациялаштириш ташкилотлари синов лабораториясини аккредитлаш ва уларни текширувчан назоратни амалга оширади.

Синов лабораториясини аккредитлаш, ҳужжатларни экспертизадан ўтказиш ва текширувчан назоратлар учун ҳаражатларни лецензион келишувга асосан сўровчи қоплайди. Аккредитлаштиришга даъвогар синов лабораторияси махсулотни синашга сўровчи томонга боғлиқ эмаслигини таъминловчи аниқ ҳуқуқий ва ташкилий ўтказиладиган синовларнинг ишончлилиги тизимига эга бўлиш керак.

Лабораториянинг маъмурий боғликлиги ва ходимларга ҳақ тўлаш тизимида тижорий, молиявий, маъмурий ва бошқача йўл билан синов натижаларига таъсир кўрсатиш имконияти бўлмадлиги керак.

Ҳар бир синов жиҳозлари ва ўлчов воситалари рўйхатдан ўтказилади. Рўйхат ҳужжатида жиҳознинг тури ва номи, ишлаб чиқарган корхона номи, ишлаб чиқарилган вақти, қабул қилинган ҳамда фойдаланиш бошланган муддати, сотиб олишдаги ҳолати, текшириш ва ростлаш тўғрисидаги маълумотлар кўрсатилади.

Махсулотларни синовдан ўтказишда танланган намуналарнинг тўғри расмийлаштирилганлиги, лозим бўлганда бу намуналарни махсус тартибда сақлаш ва назорат қилиб туриш, синовдан кейин қайта топшириш механизмлари аниқ ишлаб чиқилган бўлиши керак.

Синов натижаларини қайд этиш ва шунга таълуқли ҳужжатларни сақлашга алоҳида эътибор берилади. Улар учун сақлаш муддати белгиланмайди.

Аккредитлаштирилган синов лабораториясининг вазифалари ва ҳуқуқлари ЎЗДСТ - 5.3-92 стандартида келтирилган. Улар реклама материаллари ва бошқа ҳужжатларда тизим изида аккредитланганлигини кўрсатиш, сертификациялаштирилаётган махсулотни текширув назоратидан ўтказиш, сертификациялаштириш ташкилотлари билан биргаликда сифат тизимини ёки ишлаб чиқаришни сертификациядан ўтказишда иштирок этиш каби ҳуқуқларга эга.

Синов лабораторияларини аккредитлаштириш билан боғлиқ бўлган йўналтириш ишларини Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги амалга

оширади. Аккредитлаштириш тартиби . сертификациялаштириш ташкилотларини аккредитлаштириш тартибига мос келади ва улар куйидаги тадбирлардан иборат:

- аккредитлашга даъвогар лабораториянинг аризасини тақдим этиш ва кўриб чиқиш;

- аккредитлаш учун тақдим этилган ҳужжатларни экспертизадан ўтказиш;

- аккредитлаштирилаётган лабораторияни ва уни ўтказиш муддатларини аниқлаш бўйича текширув комиссиясини тайинлаш;

- синов лабораториясини аттестациядан ўтказиш;

- лабораторияни аккредитлаштириш бўйича қарор қабул қилиш;

- аккредитлаш аттестатини тайёрлаш, рўйхатдан ўтказиш ва тақдим этиш.

Синов лабораториясини аккредитлаштириш аттестатини бериш масаласи сертификациялаштириш Миллий ташкилотига кўриб чиқилади.

Ўзбекистон Республикасининг Миллий сертификациялаштириш тизими Давлат рўйхатидан ўтказилади ва шу кундан бошлаб мазкур синов лабораторияси аккредитланган ҳисобланади ва бу ҳақида аттестат топширилади.

Аккредитлаштириш муддати тугашига 6 ой қолганда қайта аккредитлашга расмий ариза топширилади ва мазкур лабораториянинг Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги билан ўзаро муносабатларига мос равишда қайтадан аккредитлаштириши ёки аттестатнинг муддати узайтирилиши мумкин.

Аккредитланиш муддатида аккредитлаштирилган лабораториянинг текширувчан назоратини сертификациялаштириш ташкилоти ташкил этади ва керак бўлганда бошқа мутасадди ташкилотларни жалб қилган ҳолда амалга оширади.

Лаборатория фаолиятининг текширувчан назорати куйидагича бўлиши мумкин:

- лаборатория фаолиятини жойида текширувдан ўтказиш;

- аккредитланган лабораторияда аккредитланаётган ташкилот вакилларининг доимий иштирок этиши;

- синов лабораторияси томонидан аккредитлаштирилаётган ташкилотга ўтказилаётган тажрибаларнинг сифати, синовлар сифатини яхшилаш борасида ўтказилаётган ички назорат натижалари, миқозлар томонидан билдирилаётган рекламация ва бошқа ахборотларни тақдим этиши;

- махсулотнинг сифати бўйича истеъмолчилар, савдо ташкилотлари ва бошқа жамоат ва давлат назоратлари кўрсаткичлари ва ахборотларини йиғиб, уларни таҳлил қилиш;

- аккредитлаштирилаётган ташкилотларнинг ишончини таъминлаш бўйича ҳар қандай кузатув — текширув орқали аккредитлаштирилган синов лабораториясига кўйилган талабларга жавоб беришни таъминлаш ва хоказо.

Текширувчан назорат ўтказадиган мутахассислар ўз соҳаси бўйича махсус тайёргарчиликдан ўтган ва мазкур қасбга лаёқатли бўлиши зарур.

Текширувчан назорат шарт-шароитлари ва ташкилий ишлар махсус келишув билан расмийлаштирилади. Текширувчан назорат билан боғлиқ харажатларни аккредитлаштириладиган сўровчи лаборатория амалга оширади.

Сўровчи синов лабораторияси томонидан 15 кун ичида Ўзбекистон стандартлаштириш агентлигининг аккредитлаштириш масаласи бўйича комиссиясига аккредитлаштириш муддатини муддатдан аввал тўхтатиш бўйича қарорга қарор қилиниши билдириб ариза берилиши мумкин.

Назорат саволлари ва топшириқлари:

1. Синов лабораторияларининг асосий вазифалари нималардан иборат?
2. Лабораторияни аккредитлаштириш мезони қандай амалга оширилади?
3. Синов лабораторияларини аккредитлаштириш тартибини изоҳлаб бериңг.
4. Аккредитланган лаборатория фаолиятини текширувчан назорати қандай тартибда амалга оширилади?

Эслаб қолинг!

Аккредитлаш аттестати, лабораторияни аккредитлаштириш, сўровчи, Ўзбекистон Республикасининг Миллий сертификациялаштириш тизими, сўровчи синов лабораторияси.

Ўқув материаллари таъминоти

1. А.Н.Соловьев, С.М.Кирюхин. Оценка качества и стандартизация текстильных материалов. М., Легкая индустрия, 1974.
2. Соловьев А.Н. Выбор показателей качества и оценка их значимости.-«Технология текстильной промышленности», 1972, №2, с.134.
3. Виноградов Ю.С., Соловьев А.Н. О доверительных интервалах при оценке генеральных статистических характеристик по малым выборкам.- «Технология текстильной промышленности», 1973, №5, с.15.
4. Симоненко Д.Ф., Соловьев А.Н. Неограниченный выбор и оценка значимости показателей качества.-«Технология текстильной промышленности», 1973, №3, с.19.
5. Симоненко Д.Ф. Определение остаточной износостойкости при расчете срока службы трикотажа.-В сб: Механические свойства и износостойкость текстильных материалов. Доклады VII Всесоюзной конференции по текстильному материаловедению. Вильнюс-Каунас, 1971, с.304.

3.15. ЧИЗИКЛИ КОД

Чизикли код – турли калинлик ва кадамдаги паралел чизикли тўпламлар ёрдамидаги белги бўлиб, кўндаланг сканерлаш йўли билан оптик аниқланади. Чизикли код – маълумотларни компьютерга тез ва аниқ киритиш учун турли энликдаги оралик ва чизикларни кетма-кетлиги кўринишидаги сон, ҳарфлар ва бетларни кодлаштириш усулларидан бири ҳисобланади.

Чизикли кодлаштириш – натижаларни йиғиш ва автоматик баробарлаштириш технологиясига эга бўлиб, ҳисоблаш машинасига автоматик равишда киритиш учун белгиланган шакл, ўлчам, ранг, қайталанувчи шикастлангандаги комбинацияланган элементларни босилган шаклланиш кўринишидаги қодаларни аниқлаш бўйича маълумотларни кўрсатишга асослангандир.

EAN-13 истеъмол товарининг чизикли код белгиси мисолида кўриб чиқамиз (18.1-расм).

18.1-расм. EAN-13 кодининг структураси

Белгидаги натижаларни кодлаштириш учун аниқланган энликдаги чизиклар ва ораликлар ишлатилади. Исталган сонли рақамнинг улуши ёки маълумотнинг турли кўринишидаги кодланиш чизикли код кўринишида босилади (масалан, буюртма рақам ёки товар тўдасининг рақами).

Чизикли кодни сканерлаш жуда муҳим бўлиб, компьютер рақамидаги босилган пастки код тенг қийматли бўлади. Клавиатура ва ҳисобланган чизикли код билан натижалар киритилмаса унда учинчи кўрсаткич ўзгармай қолади. Чизикли код белгисидаги маълумотларни ўқиш учун сканерланаётган қурилмадаги нурулар чизикли кодга қараб йўналади.

Дикодер ёрдамида чизикли коддаги кодлаштирилган натижаларни оламиз. Чизикли ва ораликли кўринишдаги кодлаштирилган рақамли

маълумотлар чизикли кодлар пастидан босилади. Чизикли код амалиётда кўп жойларда ишлатилади.

Компьютерга натижалар кўл ёрдамида киритилади. Таъминловчилар, чакана сотувчилар, молиявий хизмат, комунал хизмат кўрсатиш корхоналари соғлиқни сақлаш корхоналари, ҳукумат агентлиги, транспорт компанияси ва кўпгина тармоқлар маълумотларни кўл ёрдамида киритиш ўрнига чизикли код ишлатишади.

Хом ашё ва тайёр маҳсулотларни ҳисобга олиш, конверт ёки ўрамда юк ёки кутилари автоматик саралаш; товар тўдасини кузатиб бориш; ишлаб чиқариш алоқаси; иштироки ва ишчи вақтини ҳисобга олиш; сақлаш, танлаш ва юклашни эътиборга олгандаги автоматик омборхона таъсири; жойланишни назорат қилиш; кириш йўлининг назорати; асбобни сақлаш ва қўшимча қисмларни юклаш; чакана савдо.

Товар алмашиниш – автоматик саралаш, синфлаш тизими; юкларни қабул қилиш тизими; автоматик тахлаш; турар жойи; ордер бўйича иш олиб бориш; омборхонадаги хазинани қайта ишлаш; омборхона ва сотувда ҳисобга олиш жараёнлари; юклардан олдин товарларни текшириш; юкланаётган товарларни қайта ишлаш; идора ҳужжатларини қайта ўраш; ордер китоби; қурилиш материалларини қайта ишлаш.

Ишлаб чиқариш–тайёр маҳсулотларни қайта ишлаш; ишлаб чиқариш жараёнида назорат.

Чизикли кодлар аниқдир, улар натижаларни кўл ёрдамида киритишда хатоликлардан ҳолисидир. Тадқиқот ишлари шу нарсани кўрсатдики, чизикли кодларни ҳисоблашдаги хатоликлар сони бир фоиздан кам бўлади. Тестлар чизикли кодлар кўринишида кодлаштирилган маълумотларни кўрсатади ва 10 млн.1 та хатолик аниқлигига эга. Кўл ёрдамида киритиш билан солиштирилганда 10 та белгида 1 та хатолик бўлади. Чизикли код натижаларни тезликда киритади.

ССД ва лазерли сканерлар натижаларнинг кириш жараёнини янада тезлаштиради. Чизикли коднинг ишлатилиш афзаллиги натижаларни автоматик йиғиши жуда оддий бўлиб, тез ва аниқ амалга оширади.

Чизикли коднинг ишлатилишининг бир қанча афзалликлари мавжуд:

- захираларни аниқ назорат қилиш;
- материалларни ўз вақтида келишини кечикиши натижасида ҳосил бўлувчи оддий ишлаб чиқаришнинг вақтини қисқартириш;
- ишлаб чиқариш ҳолати ва статистик жиҳатдан яхшиланган маълумотли натижаларни тез киритиш;
- натижаларни қайта ишлашдаги аниқлик ва доимий ораликларни тенглаштириш;
- буюртма жараёнини тезлаштириш ҳисобига ишлаб чиқариш захираларини қолдириш вақтини қисқартириш;
- бошқариш вақтини қисқартириш ҳужжат айланишининг ўртача савиясини камайтиришга олиб келади.

Товарларни экспортга тайёрлашда бу товар чизикли кодга эга бўлмаса, қабул қилинмайди. **Маҳсулотнинг чизикли коди**– товар ишлаб

чиқарувчининг визит карточкаси бўлиб ҳисобланади. Барча чизикли кодлар элементларига ўхшаш бўлади. Бу чизик ва ораликлар инсон кўзи илғайдиган кўринишда бўлиб, ёруғ майдончаларга эгадир.

Чизиклар ва ораликлар кодлаштирилган натижаларни аниқлайди.

Ҳар бир белги сикилишдаги енгил босимли дикодирланган тезлик ва енгиллигига боғлиқ бўлиб, бу андозаларнинг турлича яратилишидаги етарлилигини кўрсатади.

Инсон ўқий оладиган белгилар инсон ўқиши учун кодлаштирилган чизик ва оралик натижаларини кўрсатади.

Ёруғ майдон – олд ва кейинги чизик ва ораликларнинг тоза юзасидир.

Ёруғ майдоннинг мавжудлиги - чизикли кодни ўқишидаги энг муҳим шартларидан бири бўлиб ҳисобланади. Чизикли код ёруғ майдонсиз ҳисобланмайди ва эътиборга олинмайди.

Чизикли кодларнинг турли кўринишлари мавжуд бўлиб, шулардан кўпроқ ишлатиладиган кодларни кўриб чиқишимиз мумкин:

- EHN, EHN-8;
- 128 коди;
- 39 коди;
- 5 тадан 2 таси алмашади (ITF-14).

Бу турли рамзларнинг белгилари тўпламлари босим зичлигида фарқланади. Замоनावий чизикли кодли сканерлар бу рамзларни автоматик равишда ўқиш ва фарқлаш имкониятига эга. Чакана савдодаги барча товарларда EAN-13 ва EAN-8 кодлари кўпроқ ишлатилади. Бу кўринишдаги кодлар чакана савдодаги товарлар учун стандарт чизикли код бўлиб ҳисобланади.

Код-13 ёки код-8 аҳамиятли сонлар тўпламида кодланади. EAN дегани European Article Number дегани бўлиб, EAN кодлари Ўзбекистон давлат стандартларига асосланади. Ўзаро алмашувчанликка эга бўлиб Европа Осиё, Марказий ва Жанубий Америка, ҳамда Океан мамлакатларида ишлатилади. Ҳар бир мамлакат ўз кодига эга.

Масалан: Ўзбекистонда биринчи учта коднинг рақами миллий ташкилотга оид, кейинги коднинг олтинчи рақами корхона рақами ёки шу турдаги маҳсулот меросхўри, кейинги коднинг учта рақами товарни тенглаштириш блоки, охири рақами назоратни билдиради.

Ҳар бир турдаги товар алоҳида ноёб EAN рақамига эга бўлиб, фарқланувчи имкониятнинг кераклигини билдиради.

EAN-13 чизикли код ёруғ майдонининг чап томонидан 3,63 ммли, ўнг томонидан эса 2,31 ммли жой ташланган бўлади. EAN чизикли коддаги чап ва ўнг томондан ташланган масофа 2,31 ммдан кам бўлмайди.

Товар ишлаб чиқарувчининг чизикли кодининг финал макетини Ўзбекистон стандартлаштириш агентлигининг марказий чизикли кодидан олиш мумкин. Бир вақтнинг ўзида чизикли код давлат реестрининг чизикли кодига киритилади. Ўз ДСТ 6.1703 стандарти билан боғлиқликда давлат реестрининг қайд қилинувчи рақами код устига олиб келинади.

Чизикли кодлаштириш марказида чизикли кодлаштириш масалалари бўйича маслаҳат олиш мумкин.

Назорат саволлари ва топшириқлари:

1. Чизикли код ҳақида маълумот беринг.
2. Чизикли код қандай ишлатилади?
3. Чизикли кодлаштиришга таъриф беринг.
4. Чизикли коднинг қандай турлари мавжуд?

Эслаб қолинг!

Чизикли код, чизикли кодлаштириш, товар алмашиш, сканер, ёруғ майдон, давлат реестри, махсулотнинг чизикли коди.

Ўқув материаллари таъминоти

1. А.Н.Соловьев, С.М.Кирюхин. Оценка качества и стандартизация текстильных материалов. М., Легкая индустрия, 1974.
2. Соловьев А.Н. Выбор показателей качества и оценка их значимости.-«Технология текстильной промышленности», 1972, №2, с.134.
3. Виноградов Ю.С., Соловьев А.Н. О доверительных интервалах при оценке генеральных статистических характеристик по малым выборкам.-«Технология текстильной промышленности», 1973, №5, с.15.
4. Симоненко Д.Ф., Соловьев А.Н. Неограниченный выбор и оценка значимости показателей качества.-«Технология текстильной промышленности», 1973, №3, с.19.
5. Симоненко Д.Ф. Определение остаточной износостойкости при расчете срока службы трикотажа.-В сб: Механические свойства и износостойкость текстильных материалов. Доклады VII Всесоюзной конференции по текстильному материаловедению. Вильнюс-Каунас, 1971, с.304.

3.16. ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАРДА СЕРТИФИКАТЛАШТИРИШ АМАЛИЁТИ

Махсулот, жараён, хизматларнинг хавфсизлигини назорат қилиш бўйича ишлар бутун жаҳон амалиётида ўтказилади. Хавфсизликни назорат қилишнинг бир қанча тадбир ва услублари мавжуд бўлиб, турли идора ёки ташкилотлар томонидан бажарилади.

Бу давлат назорати махсулотнинг сифатини назорат қилиш ва хавфсизлигини таъминлаш учун стандарт шартларига риоя қилган ҳолда санитария-гигиеник, махсулотни қабул қилишдаги бир қанча ишларни олиб боради.

Кўпгина давлатларнинг қонуниятлари махсулотнинг аниқ турлари ва гуруҳларига белгиланган шартларида алоҳида қонунларидан иборат бўлади.

Стандартлаштириш бўйича Француз уюшмаси (AFNOR)нинг натижаларига асосан Европа иқтисодий жамияти аъзолари (ЕЭС) ва эркин савдо Европа уюшмаси (ЕАСТ) 5000 дан ортиқ буюмларни сертификатлайди, ҳамда сертификациялаштириш бўйича 300 дан ортиқ сертификатлар ва 700 дан ортиқ идораларга таъсир этади.

Сертификациялаштириш ривожланган ва ривожланиб келаётган бир қанча давлатларда қўлланилиб келган. Натижада, бу давлатлар миллий стандартларига, ҳамда бошқа таъсир этувчи техник меъёрларига боғлиқ бўлмаган ҳолда бозорларини ҳимоя қилиб келишган.

Турли давлатларнинг у ёки бу маҳсулотларининг стандартлари ва техник меъёрлари турлича бўлган, ҳамда сертификациялаштиришни ўтказиш тартибида халқаро савдода техник тўсиқларни келтириб чиқарган. Шу сабабли, энг муҳим омиллардан бири, халқаро миқёсда жаҳон бозорларида ҳал қилувчи рол ўйнашда тенг ҳамкорлик рақибини таъминлайди. Натижада, маҳсулот ва сертификациялаштириш қонун-қоидаларига стандартларнинг уйғунлашуви дейилади.

Барча мамлакатларнинг сертификациялаштириш идораларидан ташқари, чегарада жойлашган махсус хизматга эга бўлиб, улар ҳайвон ва ҳайвон маҳсулотлари ветеринари, ўсимлик ва озиқ-овқат маҳсулотлари фито-санитарияси, тез бузилувчан маҳсулотлар, ўта хавфли кимёвий моддалар, транспорт воситалари устидан турли назорат ишларини олиб беради.

Жаҳон бозорлари савдосидаги қонун-қоидаларни яратувчи халқаро ташкилот мувофиқ бўлган молларни тасдиқловчи усулларни кўриб чиқади. Унга тариф ва савдо бўйича Бош битим дейилади (ГАТТ). Бу битим 1947 йилдан ишлаб келаяпти.

1993 йил Бош битим бўйича Уругвайда саккизинчи кўп ёқлама савдо келишувида бутун жаҳон савдо ташкилоти (ВТО) деб юритилди.

Ҳозирги пайтда Бош битимнинг аъзолари 125 давлатдан иборат бўлиб, у жаҳон мол алмаштиришнинг 90 фоиз улушига тўғри келади. 20 га яқин давлатлар Бош битимга қўшилиш арафасида турибди. Секториал келишувидан бири савдода техник тўсиқлар бўйича келишишдир.

Бу келишувнинг асосий талаблари учта гуруҳга бўлинади.

Стандартлаштириш доираси. Яратилаётган стандартлар халқаро савдода келишмовчиликларни келтириб чиқармаслик учун томонларнинг қафолат бериши керак бўлади. Баъзида бу яратилаётган стандартлар халқаро стандартларга боғлиқ бўлиши керак. Акс ҳолда бошқа томондан яратилаётган халқаро стандартлардан фаркланувчи стандартлар бўйича хабар бериши керак бўлади.

Мувофиқликни баҳолаш доираси. Яратилаётган ва қўлланилаётган мувофиқликни баҳолаш тизимини халқаро савдода келишмовчиликларни келтириб чиқармаслиги учун томонлар қафолат бериши лозим.

Агар миллий баҳолаш тизими халқаро қонун-қоидаларидан фаркланса, унда томонлар қуйидагиларни эътиборга олиш лозим:

- мувофиқлик баҳосининг тизимини киритиш ҳақидаги маълумотни киритиб, кизиқувчи томонларнинг ўз вақтида танишишини йўлга қўйиш;
- тариф ва савдо бўйича (ГАТТ/ВТО) Бош битим котибияти махсулот ҳақида, ҳамда таклиф этилаётган тизимнинг қисқача мақсади билан унинг кенг қўламда қўлланилиши ҳақида хабар бериш;
- бошқа томонларнинг камситилишсиз талаблари бўйича таклиф этилаётган тизимнинг конун-қоидалари ёки бу конун-қоидаларнинг нухаси ҳақидаги тўлиқ маълумотни намоёни этиш ёки кўрсатиш.

Маълумот доирасида. Ҳар бир томон бошқа кизиқувчи томонларнинг махсулотга меъёрий ҳужжатлар, хизмат, жараёнлар, ҳамда шу билан биргаликда мувофиқлигини тасдиқловчи услубларнинг назорати ва тизим конун-қоидаларига тегишли барча жавоблар учун маълумотни яратишни таъминлайди.

Стандартлаштириш бўйича Халқаро ташкилот (ИСО) жаҳон миқёсида сертификациялаштиришни ташкилий-услубий жиҳатдан таъминлашни амалга оширади. Стандартлаштириш бўйича Халқаро ташкилот (ИСО) бириктирилган Халқаро электротехник комиссия (МЭК) дан ташқари барча техник доираларни ўз ичига қамраб олади. Баъзида ИСО 9000 рақамли стандартларни ишлаб чиқарилаётган махсулотлар сифатини бошқариш бўйича талабларини белгилайди.

Электротехника, электроника, радио алоқа, асбобсозлик доирасидаги халқаро стандартлаштириш ва сертификациялаштириш билан Халқаро электротехника комиссияси (МЭК) шуғулланади.

Халқаро миқёсда синов ташкилотларини аккредитлаштириш ва тан олиш доирасида давлатлараро ҳамкорлик 1977 йилда биринчи марта яратилган ва йўлга қўйилган синов лабораторияларини аккредитлаштириш бўйича Халқаро конференцияси доирасида амалга (ИЛАК) оширилади.

Синов лабораторияларини аккредитлаштириш бўйича Халқаро конференция (ИЛАК)- халқаро форум бўлиб, лабораторияларни аккредитлаштириш бўйича Халқаро миқёсда уйғунлаштириш, ҳамда халқаро савдода техник тўсиқларни бартараф этиш, халқаро ва миллий даражадаги сертификациялаштириш бўйича идора билан актив ҳамкорликда иш олиб бориши лозим.

Назорат саволлари ва топшириқлари:

1. Жаҳонда молларнинг хавфсизлигини таъминлашни назорат қилиш қандай ўтказилади?
2. Сертификатлаштириш ишлари қимга қулай?
3. Қайси ташкилот Халқаро савдо бўйича конун-қоидаларни яратади?

Эслаб қолинг!

Бош битим, тариф ва савдо, секториал келишув, стандартлаштириш доираси, мувофиқликни баҳолаш доираси, маълумот доираси, стандартлаштириш бўйича Халқаро ташкилот, Халқаро электротехник комиссия, аккредитлаштириш.

1. А.Н.Соловьев, С.М.Кирюхин. Оценка качества и стандартизация текстильных материалов. М., Легкая индустрия, 1974.
2. Соловьев А.Н. Выбор показателей качества и оценка их значимости.-«Технология текстильной промышленности», 1972, №2, с.134.
3. Виноградов Ю.С., Соловьев А.Н. О доверительных интервалах при оценке генеральных статистических характеристик по малым выборкам.-«Технология текстильной промышленности», 1973, №5, с.15.
4. Симоненко Д.Ф., Соловьев А.Н. Неограниченный выбор и оценка значимости показателей качества.-«Технология текстильной промышленности», 1973, №3, с.19.
5. Симоненко Д.Ф. Определение остаточной износостойкости при расчете срока службы трикотажа.-В сб: Механические свойства и износостойкость текстильных материалов: Доклады VII Всесоюзной конференции по текстильному материаловедению. Вильнюс-Каунас, 1971, с.304.

МУНДАРИЖА

	Мукаддима	3
I-Қисм.	Метрология асослари (Т.А.Очилов)	5
1.1.	Асосий атамалар ва таърифлар	5
1.2.	Метрологик таъминотнинг асосий мақсади	10
1.3.	Физикавий катталикларнинг бирликлар тизими	15
1.4.	СИ тизимини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш	18
1.5.	Ўлчаш	23
1.5.1.	Ўлчаш соҳалари	25
1.5.2.	Ўлчашнинг турлари ва усуллари	25
1.5.3.	Ўлчаш воситаларининг конструктив тузилиши	26
1.6.	Ўлчаш воситалари ва уларнинг метрологик хусусияти	30
1.6.1.	Асбобларнинг ва ўлчашнинг аниқлиги	33
1.6.2.	Ўлчаш бирлигини таъминлаш асослари	35
II-Қисм.	Стандартлаштириш асослари (Т.А.Очилов, Х.З.Исматуллаева)	37
2.1.	Ўзбекистон Республикасининг стандартлаштириш давлат тизими	37
2.1.1.	Стандартлаштиришнинг мақсади ва вазифалари	39
2.1.2.	Саноат корхоналарида стандартлаштиришнинг турлари	41
2.2.	Стандартлаштиришнинг асосий қонун-қоидалари	43
2.3.	Стандартлар ва ўлчов воситалари устидан давлат назорати	50
2.3.1.	Стандарт лойиҳасини ишлаб чиқиш (биринчи таҳрири) ва уни фикр мулоҳазалар олиш учун юбориш	52
2.3.2.	Фикр-мулоҳазалар устида ишлаш, стандарт лойиҳасини ишлаб чиқиш, қелишиш ва уни тасдиқлашга тақдим этиш	53
2.4.	Стандартни тасдиқлаш ва давлат рўйхатидан ўтказиш	56
2.4.1.	Стандарт лойиҳасига тушунтириш хатининг тузилиши, баёни, расмийлаштирилиши ва мазмуни	57
2.5.	Техникавий шартларнинг лойиҳаларини ишлаб чиқиш	61
2.5.1.	Техникавий шартларнинг лойиҳаларини қелишиб олиш	62
2.5.2.	Техникавий шартлар лойиҳасини тасдиқлаш	63
2.5.3.	Техникавий шартларни давлат рўйхатидан ўтказиш	64
2.5.4.	Корхона стандартларини ишлаб чиқиш, қелишиб олиш, тасдиқлаш ва рўйхатдан ўтказиш тартиби	65
2.5.5.	Стандартлар ва техникавий шартлар билан таъминлаш тартиби	67

2.5.6.	Стандартлар билан таъминлаш тартиби	68
2.5.7.	Техникавий шартлар ва корхона стандартлари билан таъминланиш тартиби	68
2.6.	Халқаро ва давлатлараро стандартлаштириш	71
2.7.	Маҳсулот сифат кўрсаткичи	74
2.8.	Маҳсулот сифатини баҳолаш	77
2.9.	Маҳсулот сифатини бошқариш асослари	80
2.10.	Барча ҳаётий босқичларда маҳсулот сифатини бошқариш	84
2.11.	Маҳсулот сифатини бошқариш услублари	88
III-Қисм	Маҳсулот сифатини сертификатлаштириш (Т.А.Очилов, Х.З.Исматуллаева)	
3.1.	Сертификатлаштиришнинг аҳамияти	92
3.2.	Сертификатлаштиришга оид атама ва таърифлар	95
3.3.	Сертификатлаштириш ҳақида маълумот	98
3.4.	Ўзбекистон республикасининг сертификатлаштириш идоралари	103
3.5.	Сертификатлаштиришнинг қонуний асослари	109
3.6.	Истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонун	112
3.7.	Сертификатлаштириш тизимининг асосий кўриниши	116
3.8.	Мажбурий сертификатлаштиришни жорий этиш	120
3.9.	Низоларни қараб чиқиш. Сертификатлаштириш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик	122
3.10.	Мувофиқлик сертификати ва мувофиқлик белгиси	124
3.11.	Сертификациялаштиришни ўтказиш тартиби ва қоидалари	126
3.12.	Сертификациялаштирилган маҳсулотни инспекция назорати	132
3.13.	Сертификациялаштириш натижалари ҳақида маълумот	134
3.14.	Синов лабораторияларини аккредитлаштириш	136
3.15.	Чизикли код	140
3.16.	Хорижий давлатларда сертификатлаштириш амалиёти	143

Очилов Тўлқин Ашурович
Исмагуллаева Холида Зикруллаевна

**«МЕТРОЛОГИЯ, СТАНДАРТЛАШТИРИШ ВА
СЕРТИФИКАТЛАШТИРИШ»**

Муҳаррир **Бозоров Э.**

Босишга рухсат этилди 15.09.2007й. Қоғоз бичими 60x84^{1/8}
Ҳисоб-нашр табоғи 9.3 адади 100
Буйюртма рақами № 80

«IQTISOD-MOLIYA» нашриётида тайёрланди.
100084. Тошкент кичик халқа йўли, 7-уй

Низомий номидаги
“ТДПУ” босмахонасида чоп этилди.
Тошкент шаҳри. Юсуф Хос Ҳожиб. 103

